

ԳՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄԱՏԵՆԱԳՐԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԱՐՄԵՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
պարմական գիր. թեկնածու, ՄՄ

ԵՍԱՅԻ ՀԱՍԱՆ-ԶԱԼԱԼՅԱՆԻ ՎԻՄԱԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ՎԱՍՏԱԿԸ (ըստ ՄՄ Հ^ա 7821 ձեռագրի)

Հայ ժողովրդի պատմության արժանահավատ սկզբնաղբյուրներ են մեզ հասած վիմական արձանագրությունները: Կարևորելով դրանց աղբյուրագիտական արժեքը՝ հայ մատենագիրներից ոմանք իրենց աշխատություններում օգտագործել են նաև վիմագրեր. այսպես՝ Սյունյաց մետրոպոլիտ¹ Ստեփանոս արք. Օրբելյանը, որը, ըստ էության, հայերեն վիմագրերի առաջին ընդօրինակողն է, Սյունյաց պատմությանը զուգահեռ վկայակոչել է նաև տարբեր վանքերից հավաքված արձանագրություններ՝ կորստից փրկելով դրանցից շատերը²: Ժ. Դ. պատմիչ Զաքարիա Սարկավազն իր պատմագրության երրորդ գլուխը հատկացրել է Հովհաննավանքի արձանագրություններին ու դրանց հիմամբ կազմել վանքի «Կոնդակը»³: Որոշ վիմագրեր էլ հավաքվել են իբրև փաստական վավերագրեր՝ վանքերի ու եկեղեցիների ներքին կյանքի, գնումների, նվիրատվությունների, ապահարկության եւ այլ արտոնությունների մասին: Սրանով պայմանավորված՝ վանքերում կազմվել են մատյան-քոթուկներ, որպիսիք ունեին Սանահինի, Մաղմուսավանքի, Լիմ

¹ Ըստ Ստ. Մալխասյանցի՝ «մետրոպոլիտ» է կոչվում մայրաքաղաքի արքեպիսկոպոսը. երկրորդ իմաստով՝ նշանակում է թեմի առաջնորդ («Հայերէն բացատրական բառարան», Խ. Երրորդ, կազմեց՝ Ստ. Մալխասեանց, Երևան, 1944, էջ 309):

² «Պատմութիւն նահանգին Միսական, արարեալ Ստեփաննոսի Օրբելեան արքեպիսկոպոսի Սիւնեաց», Թիֆլիս, 1910:

³ **Զաքարիա Քանաքեղի**, Պատմութիւն: Կոնդակ Սուրբ ուխտին Յօհաննու վանից, աշխատ.՝ Ա. Վիրապյանի, Երևան, 2015: Հովհաննավանքի միաբան Զաքարիա սարկավազ Քանաքեղցու ընդօրինակությունները հետագայում օգտագործել են Հովհ. Շահխաթունյանցն ու Դ. Ալիշանը:

եւ Կոտոց անապատների հոգևոր կենտրոնները. ներկայումս պահպանվել է միայն Սանահինի Քոթուկի երկու օրինակ (Մաշտոցյան Մատենադարանի ձեռ. Հ^մ 3031, 8150), որոնցից վանքի արձանագրությունները հրատարակելիս մեծապես օգտվել է վաստակաշատ հնագետ-վիմագրագետ Կ. Ղաֆադարյանը⁴:

Վիմագրերի առաջին ընդօրինակողներից է նաև ԺԷ. դարավերջի եւ ԺԸ. դ. 30-ական թթ. նշանավոր հոգևոր գործիչ, հայ ազատագրական պայքարի կարկառուն ներկայացուցիչ⁵, մատենագիր, Առանշահիկների թագավորական տոհմի ժառանգ, Գանձասարի կաթողիկոս Եսայի Հասան-Ջալալյանը (1701-1728 թթ.): Նրա թողած պատմագրական ժառանգությունը նշանավորում են իր ապրած ժամանակաշրջանի պատմությունը ներկայացնող «Համառօտ պատմութիւն Աղուանից երկրի» աշխատությունը⁶, ինչպես նաև Խաչենի տարածաշրջանի՝ հիմնականում Գանձասարի, Խաթրավանքի ու Դաղիվանքի եւ նրանց շրջակայքի վիմագրերը ներկայացնող տետրը: Եսայի կաթողիկոսի՝ 1718 թ. կազմած հիշյալ տետրը, որը, ցավոք, մեզ չի հասել, Խաչենի տարածաշրջանի վիմագրերի հավաքչության առաջին փորձն է⁷: Անվանի վիմագրագետ Ս. Բարխուդարյանն այն հիշատակում է Սանահինի «Քոթուկից» հետո, ըստ էության, համարելով իբրեւ Գանձասարի ու Դաղիվանքի «Քոթուկ», որը հետագայում ամբողջությամբ ընդօրինակել է Հովհ. Շահխաթունյանը⁸:

⁴ Կ. Ղաֆադարյան, Սանահինի վանքը եւ նրա արձանագրությունները, Երևան, 1957: Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը վերջերս լույս է ընծայել Սանահինի «Քոթուկ»-ի բնագիրը («Յիշատակարան Սանահինյ վանքից (Սանահինի Քեթուկը)», աշխատ.՝ Պ. Մուրադեանի, խմբ.՝ Գ. Տեր-Վարդանեանի, Ս. Էջմիածին, 2007):

⁵ Եսայի Հասան-Ջալալյանի քաղաքական հայացքների մասին տե՛ս Ֆ. Պողոսյան, Էջմիածնի կաթողիկոսությունը եւ հայ-ռուսական հարաբերությունները XVIII դ. առաջին քառորդում, ԼՀԳ, թ. 4, 1977, էջ 24-36. նաև՝ Զ. Արզումանյան, Եսայի Հասան Ջալալյանի քաղաքական գործունեության գնահատման հարցի շուրջ, ԼՀԳ, թ. 5, 1979, էջ 50-57:

⁶ Եսայի Հասան-Ջալալյանի այս աշխատությունն առաջին անգամ հրատարակվել է 1839 թ. Շուշիում նրա տոհմակից Բաղդասար մետրոպոլիտ Հասան-Ջալալյանի նախաձեռնությամբ («Պատմութիւն կամ յիշատակ ինչ-ինչ անցից՝ դիպելոց յաշխարհին Աղուանից ի թուականին Հայոց 1160, իսկ ի թուականին Տեառն մերոյ Փրկչին Յիսուսի 1711», Շուշի, 1839): «Պատմութիւն համառօտ Աղուանից երկրի» վերնագրով այն վերահրատարակվել է 1868 թ.: Երուսաղեմում:

⁷ Բ. Ուլուքաբյան, Խաչենի իշխանությունը X-XVI դարերում, Երևան, 1975, էջ 12: Գանձասարի վանքի պատմությանը նվիրված իր ուսումնասիրության մեջ Բ. Ուլուքաբյանը փաստում է, որ «...Գանձասարի վիմագրերն ընդօրինակելուն, ուստի եւ դրանք իբրեւ աղբյուրագիտական նյութ գիտական շրջանառության մեջ դնելուն ձեռնարկած առաջին մարդը եղել է Եսայի Հասան-Ջալալյանը» (Բ. Ուլուքաբյան, Գանձասար, Երևան, 1981, էջ 77):

⁸ «Դիվան հայ վիմագրության», պրակ I, Անի քաղաք, կազմ.՝ Հ. Օրբելի, Երևան, 1966, էջ XVIII: Որոշ ուսումնասիրողներ Եսայու վիմագրերի տետրի ընդօրինակող են համարում Մայր Աթոռի երբեմնի գրագիր ու ծաղկարար Հովհաննես Լրիմեցուն (Փոթիշանեցի) կամ Հովհաննես եպիսկոպոս Հովհաննիսյան Մշեցուն (Բագրևանդցի): Վերջինիս առումով հայագետ Պ. Հակոբյանը գրում է, որ նա «...1822 թ. սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսներին

Մաշտոցյան Մատենադարանում է պահվում Եսայի կաթողիկոսի վիմագրական ժողովածուի երեք ընդօրինակություն: Ժամանակագրորեն դրանցից առաջինը, որը մեր քննության առարկան է, ՄՄ Հ^մ 7821 ձեռագիրն է՝ գրված Գանձասարի վանքում՝ 1809 թ., Եսայու տոհմակից, 1830-1854 թթ. Արցախի մետրոպոլիտ, Խաչենի իշխան Դանիել հազարապետի որդի Բաղդասար արք. Հասան-Ջալալյանի⁹ ձեռքով: Այդ է վկայում ձեռագրի էջ 18ա-ում պահպանված գրչության հիշատակարանը¹⁰:

«Ի ՌՄԾԸ. (1809) թուին Հայոց, ի Սուրբ Աթոռս Գանձասարու վերային նորոգեցաւ արձաններս ի հին օրինակէ, ձեռամբ Բաղդասար վարդապետի Ջալալեան եւ որդոյ Դանիէլ հազարապետին Տեսուն Խաչենոյ»¹¹:

ընդօրինակել է Հաղբատի և Սանահնի բազմաթիվ արձանագրություններ, իսկ ավելի վաղ՝ պատճենավորել Ե. Հասան-Ջալալյանցի ժողովածուն» (**Պ. Հակոբյան**, Հայկական վիմագրերը և Խաչատուր Աբովյանը, ՊԲՀ, թ. 2, 1971, էջ 47): Եսայու ժողովածուի ընդօրինակումը Հովհաննես Դրիմեցուն վերագրելը, թերևս, պայմանավորված է վերջինիս՝ Հաղբատի վանքին նվիրված աշխատության մեջ առկա հետևյալ նկարագրությամբ. «Ելեալ ապա ի քաղաքէ անտի յամենանն Յունիսի 1822 ամի Տեսուն բովանդակ եղելովքն ընդ իւր, հանդիպէր նախ ի Գանձասար վանք հոջակաւոր, և գաւորս ինչ կացեալ անդէն...» («Յովհաննու Դրիմեցոյ պատմութիւն հոջակաւոր վանից Հաղբատայ Ս. Նշանին», հրատ.՝ Հ. Համագասպ Ոսկեան, Վիեննա, 1965, էջ 136): Նշված տեղեկությունից Բ. Ուլուքբայանը ենթադրում է, որ, հավանաբար, 1822 թ. հունիսին Գանձասար ժամանած թափորի մասնակից ու վեհարանի գրագիր Հովհաննես Դրիմեցին ամենայն բարեխղճությամբ արտագրել է Եսայի կաթողիկոսի տետրակը (**Բ. Ուլուքբայան**, Խաչենի իշխանությունը X-XVI դարերում, էջ 13. տե՛ս նույնի՝ «Գանձասար», էջ 79):

⁹ Արցախի արդյունաշատ հոգևոր գործիչ, մետրոպոլիտ Բաղդասար Հասան-Ջալալյանի գործունեությանը հատուկ անդրադարձել է Գրիգոր Տեր-Հովհաննիսյանը՝ Մուրացանը (**Գր. Տեր-Յովհաննիսեանց**, Բաղդասար մետրոպոլիտ Հասան-Ջալալեանցի համառոտ կենսագրություն. «Փորձ» ազգային և գրականական միամեայ հանդես, թ. 5, 1880, Տիֆլիս, էջ 131-164): Դառնացած լինելով Իբրահիմ խանի բռնություններից՝ Բաղդասարը հորեղբոր՝ Սարգիս արքեպիսկոպոսի (հետագայում՝ Աղվանից կաթողիկոս) և հոր՝ Դանիել բեկի հետ 1792 թ. Գանձասարից հեռանում է Գանձակ, ապա՝ Հաղբատ (երբ Դանիելը փորձում է Գանձասարից հարստությունները վերդարձնել, սպանվում է Իբրահիմ խանի ձեռքով): Միայն 1805 թ., երբ արդեն սպանվել էր Իբրահիմ խանը, Բաղդասարը մի քանի մեղիքների հետ վերադառնում է Գանձասար ու ձեռնամուխ լինում անխնամ վիճակում հայտնված վանքի բարեկարգման գործին: Մինչև 1812 թ. Բաղդասարը զբաղվում է հիշյալ գործով ու ետ վերադարձնում վանքի հալիչտակված կալվածքների մեծ մասը (**Գր. Տեր-Յովհաննիսեանց**, նշվ. աշխ., էջ 145-153). հենց այս շրջանում, փաստորեն, նա հասցրել է ընդօրինակել Եսայի կաթողիկոսի հավաքած վիմագրերի տետրը:

¹⁰ Հիշատակարանը տևական ժամանակ անհայտ է մնացել հայագիտությանը, հավանաբար, ձեռագրի բովանդակության մեջ գետնեղված լինելու պատճառով: Մատենադարանի համառոտ ձեռագրացուցակում գրագիրը թվագրված է ԺԹ. դարով, իսկ գրիչն ու գրչության վայրը՝ անհայտ («Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի», հ. Բ., կազմ.՝ Օ. Եգանյան, Ա. Զեյթունյան, Փ. Անթաթյան, խմբ.՝ Լ. Խաչիկյանի, Ա. Մնացականյանի, Երևան, 1970, էջ 617): Պ. Հակոբյանը ևս ձեռագիրը համարում է անհայտ ընդօրինակողի գործ (**Բ. Ուլուքբայան**, Գանձասար, էջ 78): Հիշատակարանը վերջերս գիտական շրջանառության մեջ է դրել պատմաբան Ա. Մաղալյանը (**Ա. Մաղալյան**, Արցախի մելիքությունները և մելիքական տները XVII-XIX դդ., Երևան, 2007, էջ 22, ծանոթ. 43):

¹¹ ՄՄ ձեռ. Հ^մ 7821, էջ 18ա:

Հիշատակարանում վկայված *«վերաբին նորոգեցաւ արձաններս ի հին օրինակէ»* արտահայտությունը, թերեւս, պետք է հասկանալ հին օրինակից վերստին արտագրվեց, ընդօրինակվեց իմաստով: Պատմաբան Բ. Ուլուբաբյանի կարծիքով՝ ՄՄ Հ^մ 7821 ձեռագիրը, որն ընդգրկում է Եսայի կաթողիկոսի տետրակի գրեթե բոլոր վիմագրերը, *«...անմիջապես կատարված է բնագրից, որովհետև ընդօրինակողը առաջին էջի վերևում նկարել է կաթողիկոսական կնիքը՝ նշելով, որ բնագրում կնիքը հենց այստեղ էլ գտնվել է»*¹²: Անձանոթ լինելով հիշատակարանին՝ Պ. Հակոբյանը նշում է, որ խնդրո առարկա ձեռագիրը գրվել է Հովհ. Շահխաթունյանցի համար՝ 1830-ական թթ., եւ որոշ բացթողումներով ու լրացումներով տեղ է գտել նրա *«Ստորագրութեան»* երկրորդ հատորում¹³:

Բարեբախտաբար, ձեռագրում չեն անտեսվել եւ երկիցս ընդօրինակվել են նաեւ Եսայի կաթողիկոսի նախագաղափար օրինակի հիշատակարանները (էջ 10ա, 11ա).

*«Նորոգեցաւ արձաններս ՌՃԿԷ. (1718) թուիս, յունվարի ԻԵ. (25), ձեռսմբ Եսայի կաթողիկոսի»*¹⁴:

*«Քրիստոսի ծառայ Եսայի կաթողիկոս Աղուանից եւ սրբոյ աթոռոյն Գանձասարայ ձեռսմբ իմնով նորոգեցի արձաններս ի հին օրինակէն ի նորս փոխարկեալ վասն հասարակութեան սորս. ՌՃԿԷ. (1718) թուիս»*¹⁵:

Ձեռագրում ամփոփված է 102 գրություն, որոնցից 3-ը գրչության ու գաղափար օրինակի հիշատակարաններն են, 5-ը՝ ձեռագրերից քաղված հիշատակարաններ, 2-ը՝ փաստաթուղթ-հրամանագրեր, 92-ը՝ վիմագրեր՝ ընդօրինակված հետևյալ վանքերից ու եկեղեցիներից.

Գանձասարի վանք - 38 արձ. (որից 2-ը կրկնվում են)

Դադիվանք - 7 արձ.

Խաթրավանք - 6 արձ.

Մեծիրանից Ս. Հակոբ - 9 արձ.

Ծարի վանք - 2 արձ.

Հավապուրուկ վանք - 2 արձ.

Գրչավանք - 1 արձ.

Ս. Եղիշե առաքյալի վանք - 5 արձ.

Ճալեթի Ս. Ասրվաձաձին - 4 արձ.

Հերհերի Ս. Գրիգորիս - 1 արձ.

¹² Բ. Ուլուբաբյան, Խաչենի իշխանությունը X-XVI դարերում, էջ 12, ծանոթ. 11:

¹³ Պ. Հակոբյան, Հայկական վիմագրերը եւ Խաչատուր Աբովյանը, էջ 45:

¹⁴ ՄՄ ձեռ. Հ^մ 7821, էջ 10ա:

¹⁵ Անդ, էջ 11ա:

Հոռեկալանք - 2 արձ.

Դասարակերտ - 1 արձ.

Դարարասի Ս. Ասրվաժաժին - 1 արձ.

Քոլայրակ - 1 արձ.

Պատավաճոր գյուղապետ - 1 արձ.

Շահրուպաղ - 1 արձ.

Վաճառ - 2 արձ.

Խոյրակերաց վանք - 1 արձ.

Նոր Վարագալանք - 2 արձ.

Գոշալանք - 3 արձ.

Հաղարծնի վանք - 2 արձ.

Հավելնք, որ ձեռագրի ընդօրինակումն արված է խնամքով, գրչությունը դարաշրջանին հատուկ միասյուն շղագիր է՝ սահմանագծված սև թանաքով, ունի բաց մանուշակագույն դրոշմագծերով մոմլաթե կազմ, մեջքը՝ կապույտ լաթ, միջուկը՝ ստվարաթուղթ, աստառը՝ թուղթ:

Եսայի Հասան-Ջալալյանի ընդօրինակած վիմագրերը պարունակող տետրի մյուս երկու արտագրությունները՝ ՄՄ ձեռ. Հ^մ 9923 եւ Հ^մ 4537, 1822 թ. են: Դրանցից առաջինի հիշատակարանի համաձայն՝ Եփրեմ Չորագեղցի (1810-1830 թթ.) կաթողիկոսի օրոք՝ 1822 թ., Եսայի կաթողիկոսի՝ 1718 թ. հավաքած արձանագրությունները բուն օրինակից վերստին ընդօրինակել է Հովհաննես եպիսկոպոսը՝ Գանձասարում եղած ժամանակ. «Յաւի Տեսուն 1822, յամենանն յոյիսի մէկին, ընդ արքագնակապարս Եփրեմ կաթողիկոսին մինչ էսք ի Գանձասար հրաշալի վանս, տեսի գրագում վանորէից, եկեղեցեաց եւ իսպից հնագոյն արձանաց օրինակս ժողովեալս ի միում հին տեսր ձեռամբ Եսայի կաթողիկոսին Աղուանից, ի թուականութեանն Հայոց ՌՃԿԷ: (1718), գոր եւ օրինակեցի կրկին իմով ձեռամբ: Խ[ոնսարի] ծխաւայ/ Յօհաննէս եպիսկոպոս, երբեմն գրագիր Սրբոյ Էջմիածնի»¹⁶:

Բ. Ուլուբաբյանն այս ձեռագիրը համարում է առավել ամբողջական՝ գրված Ս. Էջմիածնի գրագիր Հովհաննես Դրիմեցու ձեռքով, որը, ինչպես վերը նշեցինք, մասնակից էր եղել կաթողիկոս Եփրեմ Չորագեղցու՝ 1821-1822 թթ. Հայաստանի հյուսիսարեւելյան շրջաններ կատարած այցին¹⁷: Պետք է փաստել, որ ՄՄ Հ^մ 9923 ձեռագիրը վերջից պակասավոր է (ունի 12 թերթ), հետեւաբար, այն չի կարող համարվել ամբողջական, երբ քննվող ձեռագրի մոտ 100 միավորից այստեղ պահպանվել են շուրջ 60-ը:

¹⁶ ՄՄ ձեռ. Հ^մ 9923, էջ 2ա:

¹⁷ Բ. Ուլուբաբյան, Գանձասար, էջ 78-79:

Ինչ վերաբերում է ՄՄ Հ^մ 4537 ձեռագրին, ապա ըստ համառոտ ձեռագրացուցակի՝ այն ընդօրինակվել է 1828 թ.՝ Աստապատի Ս. Ստեփանոսի կամ Կարմիր վանքում, իսկ գրիչ-հավաքողը Հովհաննես Շահխաթունյանն է¹⁸։ Հիմք է ընդունվել ձեռագրի հետևյալ հիշատակարանը. «*Ի մայր գրքարանէն Սրբոյ Աթոռոյս Էջմիածնի զայս արձանագիրս ընդ իսկ պատմարանութեանն Շահրիարցի աղայ Գեորգեան Յոհաննէս վարդապետին հանեալ տարեալ էր ի Պոլիս տիրացու Առաքելն. ուրանօր տունեալ յիշեալ Յոհաննէս վարդապետին առ ի օրինակել եւ գորինակն վերադին մոծանել ի Սուրբ Աթոռն, զոր զկնի բերելոյն ասար ստեալ գրեցի ասարանօր յամի Տեսոն 1828, ապրելի 18: Գրագիր Յոհաննէս եպիսկոպոս Սրբոյ Էջմիածնի*»¹⁹։ Հիշատակարանում Ս. Ստեփանոս վանքը վկայված չէ, սակայն, թվում է, թե այս ձեռագիրը Շահխաթունյանցի ձեռքով է գրվել։ Մատենադարանի ավագ գիտաշխատող Ա. Տեր-Ստեփանյանը²⁰ նկատել է, որ ձեռագրի 1ա էջում գետնոված հիշատակարանը այլ բան է հուշում. «*Յամի Տեսոն 1822, յամենանն յոյլիսի մէկին, ընդ սրբազնակաարար Եփրեմ կաթողիկոսին մինչ էսք ի Գանձասար հրաշալի վանան, տեսի գրագում վանորէից, եկեղեցեաց եւ խաչից հնագոյն արձանաց օրինակս, ժողովեալս ի մի հին տետեր, ձեռամբ Եսայի կաթողիկոսին Աղուանից, ի թուականութեան Հայոց ՌՃԿԷ. (1718), զոր եւ օրինակեցի կրկին իմով ձեռամբ: Ես՝ իս[ոխարի] ծ[առայ] Օհաննէս եպիսկոպոս, երբեմն գրագիր Սրբոյ Էջմիածնի*»²¹։

Եւ եւ՝ Սրբոյ ընդհանրական Աթոռոյ Էջմիածնի յերնոր միաբան Բարսեղ խոնարի եպիսկոպոս, յառաջնորդութեան իմոյ, որ ի վերայ չորեցունց վանորէից եւ ի վերայ Հայոց Արքայապետականի եւ բնականի, որք յերկրին Նահիջեանտու եւ Ագուլեաց, գրի զոյն տետր օրինակաց հնագոյն արձանաց առնթեր վերոյ յիշելոյ Օհաննէս եպիսկոպոսի եւ ինդրեալ ի նմա, երոս օրինակել ի վանս Սրբոյն Սրեփաննոսի Կարմիր սասցեալ»²² (ընդգծումը՝ Ա. Հ.)։ Հստակ երևում է, որ գրչագրի առաջին մասը կրկնում է նախորդ ձե-

¹⁸ «Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի», հ. Ա., կազմ.՝ Օ. Եգանյան, Ա. Զեյթունյան, Փ. Անթաքյան, խմբ.՝ Լ. Խաչիկյանի, Ա. Մնացականյանի, Երևան, 1965, էջ 1232։

¹⁹ ՄՄ ձեռ. Հ^մ 4537, էջ 35բ։

²⁰ Մատենադարանի ավագ գիտաշխատող Ա. Տեր-Ստեփանյանը հրատարակության է պատրաստել «Վիմագրերը Մատենադարանի ձեռագրերում» խորագրով մի աշխատություն, ուր տեղ են գտել Մաշտոցյան Մատենադարանի հավաքածուի՝ ամբողջական կամ առանձին վիմագրեր պարունակող ձեռագրերի բնագրերը, այդ թվում նաև՝ մեր խնդրո առարկա ձեռագիրը։

²¹ Հիշատակարանի այս հատվածը գրեթե նույնությամբ կրկնված է նույն ձեռագրի էջ 12բ-ում (ՄՄ ձեռ. Հ^մ 4537, էջ 12բ)։

²² ՄՄ ձեռ. Հ^մ 4537, էջ 1ա։

ռագրի հիշատակարանը, իսկ երկրորդ մասը պարզում է, որ Բարսեղ եպիսկոպոսը (ով համառոտ ձեռագրացուցակում իբրեւ ստացող է հիշվում) Հովհաննես եպիսկոպոսից խնդրել է իր ընդօրինակությունը՝ Կարմիր կոչվող Ս. Ստեփանոս վանքում այն վերստին ընդօրինակելու նպատակով: Ձեռագրերի համեմատությունը պարզում է, որ խոսքը, ըստ էության, ՄՄ Հ^մ 9923՝ ներկայումս պակասավոր ձեռագրի մասին է, որից եւ արտագրվել է ՄՄ Հ^մ 4537-ը: Ընդ որում, նույնությամբ արտագրվել է նաեւ առաջինի գրչության հիշատակարանը, իսկ 1828 թվակիր վերոնշյալ գրությունը պետք է ընդունել իբրեւ հետագայի հիշատակարան:

Նկատենք, որ Եսայի կաթողիկոսի գրառած վիմագրերի արտագրությունից հետո այս ձեռագրում տեղ են գտել նաեւ վիմագրական այլ ընդօրինակություններ (Սանահինի, Հաղբատի եւ այլ վանքերից), որոնք հետագայում հրատարակվել են Շահխաթունյանցի «Ստորագրութեան» համապատասխան բաժնում²³:

Հաշվի առնելով այն, որ վիմագրերի մասին տեղեկություններ կարող են հաղորդել նաեւ մատենադարանյան ձեռագրերը, իբրեւ Եսայի կաթողիկոսի կազմած ժողովածուի մեզ հասած առաջին ընդօրինակություն՝ նպատակահարմար գտանք գիտական շրջանառության մեջ դնել ՄՄ Հ^մ 7821 ձեռագրի քնագիրը՝ համեմատությամբ վիմագրերի առկա հրատարակությունների: Արձանագրությունների մեծ մասը հրատարակված է Ս. Բարխուդարյանի կազմած «Դիվան հայ վիմագրության» մատենաշարի Արցախի²⁴ պրակում եւ ունի գիտական հրատարակություններին հատուկ գրչանկարներ ու լուսանկարներ: Այս հանգամանքը նկատի առնելով՝ իբրեւ սկզբունք, այսօրինակ

²³ Ըստ հիշատակարանների՝ այս վիմագրերի ընդօրինակողը Մայր Աթոռի գրագիր, ծաղկարար, խորհրդական Հովհաննես եպս. Հովհաննիսյան Մշեցին է: Հաղբատի ու Սանահինի վիմագրերն ընօրինակելու առնչությամբ նա մի քանի հիշատակարան է թողել տետրում, որոնցից երկուսը վկայակոչում ենք. «Սանահնյ վանից արձանագիրքն են այսօրիկ ի Յոհաննէս եպիսկոպոսէ արքայ Էջմիածնի գրեալ անսխալ 1822 ամի Տեառն, սեպտեմբերի 20» (ՄՄ ձեռ. Հ^մ 4537, էջ 25բ). «Յամի Տեառն 1822, սեպտեմբերի 20, մինչ զհետ սրբազնագոյն Եփրեմ կաթողիկոսին Ամենայն Հայոց եկի ի Սուրբ Նշանի վանս, որ ի Հախապատ, ի մասին ծանրակոյտ պարտուցն գնացեալ ի Սանահին, գրեցի զամենայն արձանագիրքս, յորում կային իմով ձեռամբ վասն ապագայի հարկաւորութեան խնդրողացն..., որ եմ քնիկ միաբան Սրբոյ Մայր Աթոռոյն Ամենայն Հայոց Կաթողիկէ Էջմիածնի միանգամայն գրագիր եւ ծաղկարար եւ խորհրդական անդամ սուրբ ժողովոյ նորա, խոնարհ ծառայ Յոհաննէս եպս. Յոհաննէսեան Մշեցոյ, որ էր հասակաւ քառասուն եւ հինգ ամաց սպիտակ պեօք, զի ի ՌՄԻՋ. (1777) թոնջ եւ յավուր ծաղկազարդի ծնեալ եմ ի մօրէ մանուկ: Հանդիպօյթոյ այսմ տեսեր յիշման արժան հրամայել աղաչեմ զձեզ միով Հայր մերի» (ՄՄ ձեռ. Հ^մ 4537, էջ 31բ):

²⁴ Որոշ վիմագրեր տեղ են գտել «Դիվան»-ի II (կազմ.՝ Ս. Բարխուդարյան, Երևան, 1960), III (կազմ.՝ Ս. Բարխուդարյան, Երևան, 1967), նաև VI (կազմ.՝ Ս. Ավագյան, Հռ. Ջանիդարյան, Երևան, 1977) պրակներում:

վիմագրերը համեմատել ենք միայն «Դիվան»-ի հետ²⁵ յուրաքանչյուր արձանագրության տակ նշելով նախկին հրատարակությունների տեղերն ու տվել լրացուցիչ ծանոթագրություններ, իսկ այն վիմագրերը, որոնք դուրս են մնացել «Դիվան»-ից կամ ընդգրկված են չպահպանված վիմագրերի կազմում, համեմատել ենք նաև մյուս հրատարակիչների՝ Հովհաննես եպս. Շահխաթունյանցի, Սարգիս վրդ. Ջալալյանցի, Մակար եպս. Բարխուդարյանցի, Մեսրոպ արք. Տեր-Մովսիսյանի, Խաչիկ ծ. վրդ. Դադյանի, Կ. Ղաֆաղարյանի, Բ. Ուլուբաբյանի, Ս. Կարապետյանի ընդօրինակությունների հետ եւ անհրաժեշտության դեպքում տարբերությունները նշել տողատակում:

Համեմատությունը պարզում է, որ Եսայի Հասան-Ջալալյանի ընդօրինակությունները թեպետ հեռու են վիմագրագիտության մեջ կիրառվող ներկայիս պահանջներից (որոշ վիմագրեր արտագրված են թերի, կրճատումներով, տողերի խառն հաջորդականությամբ, օգտագործված չեն վերձանության պայմանական նշաններ, չունեն գրչանկարներ ու լուսանկարներ եւ այլն), այդուհանդերձ, իր ժամանակի համար եւ նույնիսկ այսօր հատկապես Արցախի պատմության համար անփոխարինելի սկզբնաղբյուրներ են: Իզուր չէ Բ. Ուլուբաբյանը նշում, որ «տետրի մեզ հասած ընդօրինակությունների համեմատությունը առկա բնագրերի (վիմական արձանագրությունների) հետ՝ ցույց է տալիս, թե Հայոց Աղվանքի պատմիչն ու հոգևոր վեհապետը որքան ճիշտ ու անթերի է արտագրել արձանագրությունները, որոնք եւ անփոփոխ մտել են տեղագրողներ Հ. Շահխաթունյանցի, Սարգիս Ջալալյանցի եւ այլոց գրքերը»²⁶:

Տարբերությունները տրված են տողատակում՝ հետևյալ համառոտագրություններով.

Պ2 - «Դիվան հայ վիմագրության», պրակ II, Գորիսի, Սիսիանի եւ Ղափանի շրջաններ, կազմ.՝ Ս. Բարխուդարյան, Երևան, 1960:

Պ3 - «Դիվան հայ վիմագրության», պրակ III, Վայոց ձոր. Եղեգնաձորի եւ Ազիզբեկովի շրջաններ, կազմ.՝ Ս. Բարխուդարյան, Երևան, 1967:

Պ5 - «Դիվան հայ վիմագրության», պրակ V, Արցախ, կազմ.՝ Ս. Բարխուդարյան, Երևան, 1982:

Պ6 - «Դիվան հայ վիմագրության», պրակ VI, Իջևանի շրջան, կազմ.՝ Ս. Ավագյան, Հո. Ջանիդաղյան, Երևան, 1977:

²⁵ Բացառություն են կազմում ձեռագրում ընդգրկված Նոր Վարազավանքի երկու արձանագրությունները, որոնց համեմատության համար հիմք ենք ընդունել Կ. Ղաֆաղարյանի ուսումնասիրությունը, ինչպես նաև՝ բուն Աղվանքից որոշ վիմագրեր, որոնց տարբերությունները տրված են ըստ Ս. Կարապետյանի ընդօրինակման. աշխատություններում վիմագրերը հիմնականում ուղեկցվում են գրչանկարներով ու լուսանկարներով:

²⁶ Բ. Ուլուբաբյան, Գանձասար, էջ 78:

Շհիս. - **Յովհաննէս եպս. Շահխաթունեանց**, Ստորագրություն Կաթողիկէ Էջմիածնի եւ հինգ գաւառացն Արարատայ, աշխ.՝ Ա. Տեր-Ստեփանյանի, Ս. Էջմիածին, 2014:

Ջլ.1 - «Ճանապարհորդություն ի Մեծն Հայաստան», մասն Ա., աշխ.՝ Սարգիս վարդապետի Ջալալեանց, միաբանի վանաց Սանահնի, ի 1841 ամի, Տիփսիս, 1842:

Ջլ.2 - «Ճանապարհորդություն ի Մեծն Հայաստան», մասն Բ., աշխ.՝ Սարգիս վարդապետի Ջալալեանց, միաբանի վանաց Սանահնի, Տիփսիս, 1858:

Բրիս. - **Մակար եպս. Բարխուտարեանց**, Աղուանից երկիր եւ դրացիք: Արցախ, Երեւան, 1999:

ՄՏՄ - «Հայկական երեք մեծ վանքերի՝ Տաթևի, Հաղարծնի եւ Դադի եկեղեցիները եւ վանական շինությունները», գրեց՝ Մեսրոպ մագիստրոս արքեպիսկոպոս Տէր-Մովսիսեան, Երուսաղէմ, 1938:

Դդ. - **Խաչիկ ծ. վրդ. Դադեան**, Մեծարանց, որ եւ Ս. Հակոբայ վանից արձանագրությունները. «Բանասէր», Պարիզ, 1901:

Ող. - **Բագրատ Ուլուքարյան**, Գանձասար, Երեւան, 1981:

ՂՖ. - **Կարո Ղաֆադարյան**, Շամշադինի 1935 թվի հնագիտական գիտարշավը. «Էջեր հայոց միջնադարյան մշակույթի եւ պատմության», I, գիտ. ժառանգություն, հ. 5, Երեւան, 2007, էջ 231-307:

ՍԿ - **Սամվել Կարապետյան**, Բուն Աղվանքի հայերեն վիմագրերը, գիրք I, Երեւան, 1997:

Նախընտրել ենք տողատակում նշել միայն անհրաժեշտ տարընթերցումները. ժամերի կամ օրերի թվաքանակի՝ մի դեպքում տառերի թվային համարժեքով, մեկ այլ դեպքում բառերով արտահայտումը, համառոտագրված կամ «պատիվ» նշան կրող բառերի ամբողջական գրությունը, բառավերջի / կիսաձայնի առկայությունը, հնչյունական չնչին տարբերությունները թողել ենք նույնը:

Արձանագրություններում առկա առանձին բառեր ու բառակապակցություններ, որոնք ավելացվել են ընդօրինակողի կողմից եւ, հետեւաբար, տեղ չեն գտել «Իփվան»-ում, տողատակում արտահայտել ենք «Դ - չիք» տարբերակով: Որոշ արձանագրություններ էլ առկա են հրատարակություններում, սակայն, դուրս են մնացել Եսայի կաթողիկոսի տետրից: Ենթադրելի է, որ դրանք հետագայում ավելացրել են տեղագիրները՝ ի դեմս Շահխաթունյանցի:

7821

**ԵՍԱՅԻ ՀԱՍԱՆ-ՋԱԼԱԼԵԱՆ,
ՎԻՄԱԿԱՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ**

Ա 1ա-20ա [Լճագործինակութիւնք
վիմական արձանագրութեանց
վանուց, եկեղեցեաց Խութայ, Խաթրայ,
Ծարայ, Գանձասարայ, Հաւապտկոյ,
Եղիշէի Ս. Առաքելոյ, Վաճառու, Գօշայ,
Հաղարծնի եւ այլք]

ա. 1ա Խութայ վանքի երկու երեսի
խաչի արձանն է.

Անուն¹ Աստուծոյ, ես՝ տէր Գրի-
գորէս², տղայութեամբ եկի ի գուռն
եկեղեցւոյս, շատ աշխատանք արա-
րի, իշխանութիւն Շահ Թահմազին³ էր,
զվանքս տուին⁴ տրոնու, ես՝ դապուլ⁵
չարարի. գնացի⁶ նոր⁷ շէնն, շինեցի
Գ. (3)⁸ ջաղաց, Գ. (3) պախջայ⁹ եւ
եկի ի գուռն սուրբ Առաքելոյս, շինե-
ցի զխութ¹⁰, որ եկեղեցւոյս մալն քաշէ¹¹,
զպաղուպախջէս¹² եւ զջաղացներս¹³ եւ
այլ ամենայն աշխատանքս եկեղեցւոյս
վախմ տուի: Արդ, ով ոք այս գեղարան-
քերս¹⁴ եւ զիմ վախմերս հանել ջանայ ի

Սուրբ Առաքելոյս ԳձժԲ. (318) հայրա-
պետացն նզոված է, մասն եւ բաժին ընդ
Յուդայի եւ Կայենի եւ խաչահանուացսն
առցէ եւ մեր մեղացս Տէր է: Եվ ով որ
շէն պահէ եւ զմեզ յիշէ՝ վարձս ի Քրիս-
տոսէ առցէ. ամէն¹⁵:

Նյապ. Շիխ., 451, Ջլ.1, 200, Բրխ., 269,
Ժամոթ. 1, Դ5, 215 (արձ. 763՝ Դաղիվանք):

Ծնթ. «Դիվան»-ում այս արձանագրու-
թյունն ընդգրկված է չպահպանված վիմագրերի
կազմում: Ս. Բարխուդարյանը ծանոթագրում է,
որ այն վերցրել է Եսայի կաթողիկոսի ձեռագրի
արտագրությունից:

բ. 1ա-2ա Այս է արձան եւ զախմի
գրեր Սուրբ Դաթէի առաքելոյն, որ է
Խութայ վանքն.

Շնորհիւն¹⁶ ամենակալին Աստուծոյ¹⁷
եւ միաձնի Որդւոյ¹⁸ նորա |1բ| Յիսու-
սի Քրիստոսի եւ պարգեւօք¹⁹ ամենա-
սուրբ Հոգւոյն²⁰, ես՝ Արգուխաթուն²¹,
նուստ աղախին Քրիստոսի, գուստր
մեծի իշխանաց իշխանին Քրդին եւ
ամուսին Վախտանկայ, թագաւորացնոյ
տեառն Հաթերքոյ եւ ամենայն վերին
Խաչենոյ, յուսով մեծաւ շինեցի զՍուրբ
Կաթողիկէս²² ի տեղւոջ²³ հանգստարա-
նի առն իմոյ եւ զաւակաց իմոյ Հասա-

¹ Բրխ. - Յանուն

² Ջլ.1 - Գրիգոր

³ Շհ. - շահ Թահմազին, Ջլ.1 - Շահթահմազին

⁴ Ջլ.1 - առին

⁵ Շհ., Դ5 - դաբուլ, Բրխ. - Ղաբուլ

⁶ Ջլ.1 - գնացի

⁷ Բրխ. - նոր, Ջլ.1 - նորա

⁸ Ջլ.1 - չորս

⁹ Ջլ.1 - պաղջայ, Շհ., Բրխ. - բաղճայն, Դ5
- բաղջայ

¹⁰ Շհ., Ջլ.1, Բրխ. - զխութ (խութայ վանք)

¹¹ Ջլ.1 - չիք

¹² Բրխ. - զբաղուբաղճէս, Շհ., Դ5 -

զբաղուբաղճէս

¹³ Շհ., Բրխ., Դ5 - զջրաղացներս

¹⁴ Ջլ.1 - գեղերս

¹⁵ Շհ., Բրխ., Դ5 - վերջում թուին :Թէ: (1558)

¹⁶ Դ5 - շնորհիւ

¹⁷ Դ5 - աշնուհետեւ՝ Հաւր

¹⁸ Դ5 - Որդոյ

¹⁹ Դ5 - պարգեւաւք

²⁰ Դ5 - Հոգս

²¹ Դ5 - Արգուխաթունա

²² Դ5 - Կաթողիկէս

²³ Դ5 - տեղոջ

նայ՝ անդրանիկին²⁴ իմոյ եւ Գրիգորի, որ ի Տէրս²⁵ կեսօրեայ²⁶ վաղճանելոց²⁷, զի վասն²⁸ մեղաց խրատեաց զիս Աստուած եւ էբարձ²⁹ ի գլխոյ իմոյ զերկոսեան պսակսն վայելուչ³⁰, զի անդրանիկն իմ Հասան սպանաւ ի թուրքաց պատերազմին վասն քրիստոնէական հաւատոյս եւ զկնի երից ամսոց³¹ զկրտսեր որդին իմ Գրիգորն ի³² Տէրն կոչեցեալ զպարտ բնութեանս հատուցանելով վճարեաց ի զկենցաղոյս³³ եւ փոխեցան առ Քրիստոս սուգ անմխիթար թողալով³⁴ թշվառացելոյ³⁵ մօրս³⁶ իւրեանց։ Այլ զի ի կենդանութեան իւրեանց յոյս ի մտի եղեալ նոցա շինել զեկեղեցի յայսմ տեղոջ, եւ ոչ ժամանեցին վասն արագահաս լինելոյ ի վերայ նոցա մահուն, եւ³⁷ ինձ աւանդեցին անդարձիւ կատարել զփափագ սրտից նոցա եւ իմ յանձն առեալ մեծ յուսով եւ շատ³⁸ աշխատութեամբ շինեցի զքաւարանս ի փրկութիւն³⁹ հոգւոց⁴⁰ նոցա եւ իմ⁴¹ դստերաց⁴² եւ ամենայն զարմից։ Արդ՝ աղերսիւ հաչցեմ, որք երկրպագէք սրբոյ խորանիս, յիշել յա-

ղօթա⁴³ ձեր զվերոյգրեալս⁴⁴ ի սմա։ Կատարեցաւ⁴⁵ ի թուականութեանս Հայոց ՈԿԳ. (1214) ի փառս Աստուծոյ |Չա| եւ ի նորոգութիւն սուրբ ուխտիս եւ սահմանք⁴⁶ ժառանգութիւն⁴⁷ սուրբ⁴⁸ եկեղեցոյս զեօղս⁴⁹ եւ ագարակս իւրեանց սահմանօքն⁵⁰ զԱպահեն⁵¹ զեղնարածանց, զԲչանց⁵², զԿանանչաորն⁵³, որ ի Վայոց⁵⁴ ձոր եւ յերկու տունս Արփա⁵⁵։ Հաստատեցաք կամակցութեամբ եղբարցս զաւագ խորանի պատարագն յանուն վերոյգրելոցս⁵⁶ կատարի⁵⁷ անխափան, եթէ որ յայսմ վճռի հաստատունոյ խափանումն առցէ⁵⁸ յիշխանաց կամ առաջնորդաց տեղւոյս⁵⁹ կամ որ ու իցէ, խափանեսցի յոյս նորա, որ առ Քրիստոս, եւ դատապարտեսցի յԱստուծոյ։

Տրատք. Շնիւ., 450-451, Ջլ.1, 199-200, Բրիւ., 266, ՄՏՄ, 87բ-88ա, Դ5, 198-9 (արձ. 708՝ Դադիվանք)։

Ծնթ. Շահխաթունյանցի աշխատության մեջ սույն վիմագիրը ներկայացված է երկու մասից։

գ. Չաբ Որդիք եւ թոռունք Դոփայ եւ վախմ նոցա.

²⁴ Դ5 - անդրանիկիս

²⁵ Դ5 - որ եւ ի Տէրն

²⁶ Դ5 - կիսաւրեա

²⁷ Դ5 - վախճանելոց

²⁸ Դ5 - աշուհեաեւ իմ

²⁹ Դ5 - եբարձ

³⁰ Դ5 - վայելուչ

³¹ Դ5 - աշուհեաեւ՝ եւ

³² Դ5 - Գրիգոր

³³ Դ5 - կենցաղս

³⁴ Դ5 - թողլով

³⁵ Դ5 - թշուառացելո

³⁶ Դ5 - մաւրս

³⁷ Դ5 - չիք

³⁸ Դ5 - չիք

³⁹ Դ5 - վասն փրկութեան

⁴⁰ Դ5 - ոգոց

⁴¹ Դ5 - աշուհեաեւ՝ եւ

⁴² Դ5 - աշուհեաեւ՝ իմոց

⁴³ Դ5 - յաղաւթս

⁴⁴ Դ5 - զվերագրեալսն

⁴⁵ Դ5 - աշուհեաեւ՝ Սուրբ Քաւարանս

⁴⁶ Դ5 - սահմանեցաք

⁴⁷ Դ5 - ժառանգութիւն

⁴⁸ Դ5 - չիք

⁴⁹ Դ5 - զեւղս

⁵⁰ Դ5 - սահմանաւքն

⁵¹ Դ5 - աշուհեաեւ՝ եւ

⁵² Դ5 - զԲճանց

⁵³ Դ5 - զԿանանչաւորն

⁵⁴ Դ5 - Վայո

⁵⁵ Դ5 - տունս յԱրփա

⁵⁶ Դ5 - վերագրելոցս

⁵⁷ Դ5 - կատարել

⁵⁸ Դ5 - առնէ

⁵⁹ Դ5 - տեղոյս

Դոփ բարեպաշտուն՝ դուստր Սարգսի իշխանաց իշխանին, սա ունէր ամուսին իւր զբարեպաշտ իշխանն⁶⁰ զղարա⁶¹ Գրիգորն եւ որդի սոցա⁶² քաջ եւ յաղթող⁶³ զօրավարն⁶⁴ եւ մէծ իշխանն Հասան տէր Ականոյ, Հանդաբերդոյ, Սոթից, Շաղվաքո⁶⁵ եւ այլ բազում գաւառաց եւ քան⁶⁶ առաւել սիրէր զգէօղն⁶⁷ Ծար, հայրենիք եւ պարգեւք քաջութեան, որ են գինք արեան տուեալ աշխարհակալացն Հայոց: Սա ունէր զկին⁶⁸ Մամբան՝ դուստր Քրտին եւ որդի սոցա⁶⁹ զբարի Գրիգորն եւ ամուսին իւր Ասփայ՝ դուստր Կոմսի Տարսահիճին, իշխեցողի⁷⁰ կողմանն Սինեաց եւ սա բազում ընչիւք եւ ծախիւք փարթամացոյց զսուրբ ուխտն զԴատի⁷¹ վանս եւ զԽաթրի վանս⁷², զի շինեաց զտաճարսն, որ է զարպասներն⁷³ /Չբ/ եւ այլ բազում արգիւնս արար եւ միւս որդին տէր Յօհաննէսն, որ շինեաց զսուրբ ուխտն Գէտամէջ, եւ որդի Գրիգորին Վահրամն, որդի սորա Սարգիսն, զոր բազում արգիւնս արարեալ եւ մի ի բազմացն այս է՝ զգեղեցիկ զանգակնին⁷⁴ ի Դատի⁷⁵ վանս, ի Խաթրի⁷⁶ վանս,

ի Գէտամէջ, ի գէօղաքաղաքն⁷⁷ Ծար եւ է մինչեւ ցայսօր⁷⁸: Որդի սորա Հասանն եւ այս Հասանէս բաժանին Դօփա ցեղն, որք են այսօրիկ⁷⁹ Շահանշէն⁸⁰ Ուլուբէկանց պապ, Աղպուղէն⁸¹ Այտինեցոց պապ⁸², Ճհանշէն⁸³ Ջհանշեցոց պապ⁸⁴ եւ որդի Հասանայ՝ Աղբուղէն⁸⁵ եւ որդի սորա Տուրսունն⁸⁶ եւ որդի սորա Այտինն եւ ի ժամանակի սորա ի զօրանալ⁸⁷ իսմայէլացոցն⁸⁸ եւ ի նուազիլ տուն⁸⁹ Հայոց ցիր ու ցան լինելն իշխանացն Հայոց, յարեան այլազգիքն եւ զմուլքն մէծ իշխանին Հասանայ պէթալմալ արարին⁹⁰: Գնաց պարոն Այտինն ի դիւան եւ երեք ամ աշխատեաց եւ բազում ինչ տուեալ ազատեաց ի ձեռաց այլազգացն⁹¹ զվանորայքս եւ զշինարէնքն⁹², զոր Տէրն ամենայնի տացէ զվարձս վաստակոց իւրոց:

Տրատ. Շխւ., 452, Զլ.1, էջ 201-202,

Բրխ., 267-268:

Ծնթ. Արձանագրութիւնից առաջ Ս. Զալալյանցը նշում է հետեւյալը. «Արձանագրութիւնը տայն վանաց, զոր հանի ի էին ձեռագրոյ եղելոյ ի գրաւրան Բաղդասար արքեպիսկոպոսի եւ մեարապօլսի վիճակին Գանձասարոյ»: Այսինքն՝

⁶⁰ Զլ.1 - չիք

⁶¹ Շհւ., Բրխ. - զՂարա, Զլ.1 - զԽաթրայ

⁶² Զլ.1 - նոցա

⁶³ Զլ.1 - յաղթաւ

⁶⁴ Զլ.1, Բրխ. - զաւրավարն

⁶⁵ Զլ.1 - Շաղվաքու

⁶⁶ Շհւ. - քան զամենայն

⁶⁷ Զլ.1 - զգեղեղն, Բրխ. - զգեղաւղն

⁶⁸ Զլ.1 - չիք

⁶⁹ Զլ.1 - նոցա

⁷⁰ Զլ.1 - իշխողին, Բրխ. - իշխողի

⁷¹ Շհւ. - զԴատի, Զլ.1 - Ստաթէի

⁷² Զլ.1 - չիք

⁷³ Բրխ. - Դարպասներն

⁷⁴ Բրխ. - զանգականին

⁷⁵ Զլ.1 - Տաթէի

⁷⁶ Զլ.1 - Խաթրի

⁷⁷ Զլ.1 - գեղաքաղաքն, Բրխ. -

գեղաքաղաքն

⁷⁸ Զլ.1 - ցայսօր

⁷⁹ Զլ.1 - այնօրիկ

⁸⁰ Զլ.1 - Շահանշահ

⁸¹ Շհւ., Բրխ. - Աղբուղէն, Զլ.1 -

Պապաբուղին

⁸² Զլ.1 - Յայտինեցոց Պապ

⁸³ Շհւ., Բրխ. - Ջհանշէն, Զլ.1 - Ջահանշէն

⁸⁴ Զլ.1 - Շահանշեցոց Պապ

⁸⁵ Զլ.1 - Ապուղէն

⁸⁶ Զլ.1 - Դուրսուն

⁸⁷ Զլ.1, Բրխ. - զաւրանալ

⁸⁸ Զլ.1, Բրխ. - Իսմայէլացոց

⁸⁹ Զլ.1 - նուազել տանն, Բրխ. - տանս

⁹⁰ Զլ.1 - Բեթալմալաթ արին

⁹¹ Զլ.1, Բրխ. - այլազգեաց

⁹² Զլ.1 - չիք

մենք գործ ունենք ոչ թե վիճադրի, այլ ձեռագրի հիշարարարանի հետ, ըստ այդմ էլ այն դուրս է մնացել «Դիվան»-ից: Ս. Բարխուդարյանն այն համարում է հեղափոխության լրացում՝ արված Շահ-խաթունյանցի կողմից (ԴՆ, էջ 216-217):

դ. *Ջբ-Յա Կաման ամենակալին Աստուծոյ եւ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, այս մեր գիրն է իշխանական հրամանի.*

Ես՝ *Տուրսուն*⁹³, *Ալթիս*⁹⁴, *Պոօշ*⁹⁵, *Գրիգոր*, *Հասան* եւ *Էղբարք* եւ *որդիքս մեր*, *զայս հաստատ սիկիլ*⁹⁶ *տուաք տէր Աւագ եպիսկոպոսին եւ իւր Էղբարք Մանուէլ Յա արեղային, որ մեր հայրենի աթոռն՝ զԴադի*⁹⁷ *վանս, զԽաթի*⁹⁸ *վանս, զԳէտամէջն, որ մեր գերեզմանատուն է*⁹⁹ *ի մեր պապանցն մեզ մնացած, վասն սոցա լաւ միամտութեան համար, զի վանօրայքս*¹⁰⁰ *մարդ չկայր*¹⁰¹, *որ յառաջն գայր*¹⁰² *եւ շէն պահէր եւ գեկեղեցիքս*¹⁰³ *լուսաւորէր: Այս պատճառէս երես գրաք եւ զայն սուրբ աթոռին*¹⁰⁴ *ի նոքա ապասպարեցաք*¹⁰⁵ *եւ գերկու իշխանութիւնն, որ է եպիսկոպոսութիւնն եւ պարոնութիւնն*¹⁰⁶ *էլ հենց ի նոսա յանձնեցաք, որպէս առաջին մէծ կաթողիկոսն*¹⁰⁷ *մէծ տէր Զաքարիային*¹⁰⁸, *տէր Աթանասին*

*եւ տէր Ասարգսին էր*¹⁰⁹ *տուեալ զԴադի*¹¹⁰ *վանս, զԽաթի*¹¹¹ *վանս, զՀաղպաթ*¹¹² *իւր վիճակաւն*¹¹³, *նոյնպէս եւ այս հոգեւոր*¹¹⁴ *տէր Գրիգոր կաթողիկոսն*¹¹⁵ *զայս երեք աթոռս հաստատեաց վիճակաւ եւ շրջաբերական թղթիւ:*

Կրտս. Շնխ., 452-453, Ջլ.1, 202, Բրխ., 268, ՄՏՄ, 97, ԴՆ, 216 (արձ. 764՝ Դադիվանք):

Ծնթ. Ս. Բարխուդարյանն արձանագրությունը քաղել է Եսայի կաթողիկոսի տեղիքի արտագրությունից եւ ներկայացնում է չպահպանված արձանագրությունների կազմում:

Ե. *Յա Կաման ամենակալին Աստուծոյ, ես՝ Ալթիս, որդի պարոն Շահշին*¹¹⁶, *թոռն պարոն Հասանայ, ես՝ Գրիգոր, Հասանս, Պէկիս, Ալթունս, որդիք պարոն Վահրամայ, թոռունք պարոն Հասանայ: Ես՝ Ալթինս, որդի պարոն Տուրսունին, թոռն պարոն Աղբուղին: Ես՝ Շահշան*¹¹⁷, *որդի Հասանայ, թոռն պարոն Ճահանշին*¹¹⁸: *Մեք՝ չորս Էղբարքս, տուաք մեր վանորէիցս, Ապահէն, զԽոթ, զԽոդի-նակս*¹¹⁹ *իւր չորս սահմանովն, ի չափա-րէն*¹²⁰ *հանտէն*¹²¹ *Յագունանց*¹²², *Ագարակ գիւղովն*¹²³, *Բոնչի աղբիւրովն, Թողա-*

⁹³ Ջլ.1 - Դուգուսունս

⁹⁴ Ջլ.1 - Ալթիս, Բրխ., ՄՏՄ - Ալթիս

⁹⁵ Ջլ.1, Բրխ., ՄՏՄ - Պոաշ

⁹⁶ Ջլ.1 - սիկիլ, Բրխ. - Սիկիլ

⁹⁷ Ջլ.1 - զԽաթի, ՄՏՄ - զԴադի

⁹⁸ Ջլ.1 - զԽոթի, Շնխ., Բրխ., ՄՏՄ - զԽաթի

⁹⁹ Ջլ.1 - գերեզմանաց տունն է

¹⁰⁰ ՄՏՄ - վանաւորայքս

¹⁰¹ Շնխ., Բրխ. - չկար

¹⁰² Շնխ., Ջլ.1 - կար, Բրխ., ՄՏՄ - կար

¹⁰³ Ջլ.1 - գեկեղեցիս

¹⁰⁴ Շնխ., Բրխ., ՄՏՄ - աթոռին

¹⁰⁵ Շնխ., Ջլ.1, Բրխ., ՄՏՄ - ապսպարեցաք

¹⁰⁶ Բրխ., ՄՏՄ - չիք

¹⁰⁷ Շնխ. - կաթողիկոսն, Ջլ.1 - կաթողիկէս

¹⁰⁸ Ջլ.1 - Վարդան

¹⁰⁹ Ջլ.1 - չիք

¹¹⁰ Ջլ.1 - զԽաթի, ՄՏՄ - զԴադի

¹¹¹ Ջլ.1 - զԽոթի

¹¹² Շնխ. - զՀաղպաթ, Ջլ.1, Բրխ., ՄՏՄ -

զՀաղբար

¹¹³ Ջլ.1 - վիճակովն

¹¹⁴ ՄՏՄ - չիք

¹¹⁵ Շնխ., Ջլ.1, Բրխ. - կաթողիկոսն

¹¹⁶ Շնխ., Բրխ., ՄՏՄ - Շահշին

¹¹⁷ Շնխ. - Շահշանս, Բրխ., ՄՏՄ - Շահշանէս

¹¹⁸ ՄՏՄ - Ճահանշին

¹¹⁹ Շնխ., Բրխ., ՄՏՄ - զԽոդեհակս

¹²⁰ Շնխ. - Չափարէն, Բրխ., ՄՏՄ - Չափարին

¹²¹ Շնխ., Բրխ., ՄՏՄ - Հանդէն

¹²² Շնխ., Բրխ., ՄՏՄ - Չագունանց

¹²³ Բրխ., ՄՏՄ - տեղովն

նանց¹²⁴ գետովն, Պետրոսապակ¹²⁵, որ մեր պապերն տուելին¹²⁶, զՍոխանանց զծովատիր¹²⁷ Ջաջուռանց, Կոլպեկանց¹²⁸, զՅրտատն¹²⁹, զՇիրմանանց, զԳրիգորաթաղս, թե՛ զԴադի¹³⁰ վանս իւր քոլատակերովն, զՀիրանանց¹³¹ հակառակաբերգովն, նաւի¹³² աղբիւրովն, Բերդաբարովն, Կոապաշտոցովն, Ողնովն, Խոզինակուց¹³³ մեծ ալգին, Մանանա ձորովն¹³⁴, ծաղիկանց, եղնարածանց տուաք Աւագ եպիսկոպոսին, որ մեր ճոճաւոր էր, քանի որ իւր պէտքն է վարէ Աստուծով ազատ է, իսկ թէ ալ մարդ վարէ, տասանորդն առնու եւ տայ վանքին անպատճառ. այս եղև մեր ուխտ առաջի Աստուծոյ եւ սուրբ Դադի առաքելոյս: Արդ, ով ոք զկնի մեր այս վախճանաթերս¹³⁵ այլայլէ կամ իւլէ, թէ որդուց¹³⁶ եւ թոռանց մերոց եւ ազգայնոց իցէ առաջի Աստուծոյ պարտական եւ սեւերես լինի ՅԺԸ. (318) հայրապետաց նզոված է¹³⁷, Կայենի եւ Յուդայի դասակից, իսկ թէ այլազգեաց եւ թուրքաց իցէ, իւր հալալն հարամ լինի եւ իւր ֆէյզամբարէն¹³⁸ ապիկար լիցի. ամէն:

¹²⁴ ՇՀԽ., ԲրԽ., ՄՏՄ - Թաղանանց

¹²⁵ ԲրԽ., ՄՏՄ - Պետրոսաբակ

¹²⁶ ՄՏՄ - տուեալ են

¹²⁷ ՇՀԽ., ԲրԽ., ՄՏՄ - զԾովատեղն

¹²⁸ ՇՀԽ. - Չօլբէկանց, ԲրԽ., ՄՏՄ - Չալբէկանց

¹²⁹ ՇՀԽ., ԲրԽ., ՄՏՄ - զՅրտնոտն

¹³⁰ ՄՏՄ - զԴատի

¹³¹ ՇՀԽ., ԲրԽ., ՄՏՄ - զՀերանանց

¹³² ՇՀԽ. - զՆաւի

¹³³ ՇՀԽ., ԲրԽ. - Խոզենակուց, ՄՏՄ - Խուզենակուց

¹³⁴ ԲրԽ., ՄՏՄ - Մանանածովն

¹³⁵ ԲրԽ., ՄՏՄ - վախճանաթերս

¹³⁶ ԲրԽ., ՄՏՄ - յորդոց

¹³⁷ ԲրԽ., ՄՏՄ - Կայենի եւ Յուդայի...

ապիկար լիցի. ամէն՝ չիք

¹³⁸ ՇՀԽ. - փեզամբարէն

Նրաւ. ՇՀԽ., 453, ԶԼ.1, ԲրԽ., 268,

ՄՏՄ, 97, Դ5, 216 (արձ. 765՝ Դաղիվանք):

Ծնթ. Այս եւ նախորդ արձանագրությունները Ս. Բարխուդարյանը հակված է համարելու սիկելներ-փաստաթղթեր, այլ ոչ վիմագրեր: Այս արձանագրությունը եւս «Դիվան»-ում ներկայացված է չպահպանված գրերի կազմում:

զ. Յբ-4ա Աւգնութեամբն Աստուծոյ, ես՝ Մամբան, ամուսին արիակին¹³⁹ Հասանայ եւ որդիս¹⁴⁰ մեր տէր¹⁴¹ Գրիգոր, տիարք¹⁴² գոլով տեղուդ¹⁴³ հայրենեօք¹⁴⁴, որ¹⁴⁵ եւ մեր պարոնայքն¹⁴⁶ հաստատեալ էին¹⁴⁷ եւ մեք¹⁴⁸ տուաք¹⁴⁹ ի սուրբ ուխտս¹⁵⁰ զԾովագէղն¹⁵¹, զճաճուռանց¹⁵², զՉոլպէկանց¹⁵³: Ես՝ Գրիգոր, տուի¹⁵⁴ զԾագունանց¹⁵⁵ հողերն զմեր բաժինն իւր չորեցովն, որդի իմ տէր Սարգիսն, ով ոք հանէ սուրբ ուխտէն զատի Աստուծոյ. ՉԺԶ. (1307) թուիս եւ միաբանքս սահմանեցին սուրբ Ստեփաննոսի տօնին¹⁵⁶ Ժամն, որ լինի մօրն¹⁵⁷ 4ա՝ եւ ամուսնոյն¹⁵⁸ իմոյ Ասփէին¹⁵⁹, թէ ոք զԺամն խափանէ

¹³⁹ Դ5 - արիականին

¹⁴⁰ Դ5 - որդի

¹⁴¹ Դ5 - չիք

¹⁴² Դ5 - աթրք

¹⁴³ Դ5 - տեղուդ

¹⁴⁴ Դ5 - Հայրենաւք

¹⁴⁵ Դ5 - չիք

¹⁴⁶ Դ5 - պարոնէքն

¹⁴⁷ Դ5 - Հաստատեցին ի ՉԾԶ. (1307) թվին

¹⁴⁸ Դ5 - չիք

¹⁴⁹ Դ5 - տվաք

¹⁵⁰ Դ5 - ուխտիս

¹⁵¹ Դ5 - զԾովատեղ

¹⁵² Դ5 - զճաջուռանց

¹⁵³ Դ5 - զՉոլբէկանց

¹⁵⁴ Դ5 - տվի

¹⁵⁵ Դ5 - զՉագունանց

¹⁵⁶ Դ5 - տաւնին

¹⁵⁷ Դ5 - մաւրն

¹⁵⁸ Դ5 - ամուսնո

¹⁵⁹ Դ5 - իմ Ասփին

եւ¹⁶⁰ կամ ընծայն¹⁶¹ դատի Աստուծոյ, Այլեւ¹⁶² Մոխրապակս¹⁶³ մեր բաժինն եւս¹⁶⁴ տուաք¹⁶⁵ ի սուրբ ուխտս¹⁶⁶, ԶԿԱ. (1312) թուին¹⁶⁷:

Նրապ. Շիխ., 454, Զլ.1, Բրիւ., 266,

ՄՏՄ, 95-96, Դ5, 206-7 (արձ. 724 Դաղիվանք):

Ծնթ. Եսայի կաթողիկոսի րեւորի արարագրութեան մեջ վիճակի որոշ հաղորդումներ խառնված են. օրինակ՝ ՉԾԶ. թվագիրը բնագրում «պարունէքն հասարապեցին» հաղորդվածից հետո է, մինչդեռ ընդօրինակողն այն գեղեղել է «միաբանքս սահմանեցին»-ից առաջ:

է. 4ա Կաման Աստուծոյ, եւ՝ Սմբատ¹⁶⁸ իշխանս¹⁶⁹, որդի մեծին Լպարտին, միաբանեցայ սուրբ ուխտս Դաղի վանացս¹⁷⁰, առաջնորդութեամբ տէր Աթանիսին¹⁷¹, եւ գնեցի զխոնտալանց¹⁷² այգին եւ եղեգիս իմ¹⁷³ գնած ձիթահանքն եւ այլ արդիւնք ըստ կարի եւ զԿանաչաւոր¹⁷⁴ գեղն եւ¹⁷⁵ այլ¹⁷⁶, որ հաստատեցի ամէն խարջովն անշար եւ ետու Սուրբ Կաթողիկէս¹⁷⁷: Տէր Աթանասն եւ այլ միաբանքն սահմանեցին մեզ Զատիկին, Յարութեան կիրակի օր¹⁷⁸ զամէն եկեղեցիքս մեզ ժամ¹⁷⁹: Արդ,

ով խլէ զմեր տուածն կամ զժամն խափանէ, ՅԺԸ. (318) հայրապետացն նզոված եղիցի: Թուին¹⁸⁰ ԶԺԴ. (1265):

Նրապ. Շիխ., 454, Զլ.1, Բրիւ., 267,

ՄՏՄ, 96, Դ5, 206 (արձ. 722՝ Դաղիվանք):

ը. 4ա Կաման Աստուծոյ, եւ՝ Վախտանկ¹⁸¹, որդի Սմբատայ¹⁸², ծառայ Յիսուսի եւ ամուսին իմ Նանայ՝ աղախին Քրիստոսի, միաբանեցաք Դաղի¹⁸³ վանացս եւ տուաք ի հայրենեաց մերոյ զԶիշայծորին¹⁸⁴ բերդէն մխչի¹⁸⁵ այգին¹⁸⁶ խողինակս¹⁸⁷, զմանանայս¹⁸⁸, արդ¹⁸⁹ եւ մեծածախ մասամբ խաչ մի մեծաւ յուսով եւ բնակիչքս՝ տէր Գրիգորես եւ միաբանքս սահմանեցին մեզ Բ. (2) օր¹⁹⁰ ժամ զամէն¹⁹¹ եկեղեցիքս զտօնն¹⁹² Յովաննու՝ Նանային եւ տօնն¹⁹³ Վարդանանց՝ Վախտանկ¹⁹⁴: Արդ¹⁹⁵, ով ոք զընծայս եւ հայրենիքս հանէ ի սուրբ վանիցս եւ կամ¹⁹⁶ զժամն խափանէ¹⁹⁷, ՅԺԸ. (318) հայրապետացն նզոված է եւ մեր¹⁹⁸ մեղացն տէր է¹⁹⁹:

¹⁶⁰ Դ5 - չիք

¹⁶¹ Դ5 - զընծան ետ ունէ

¹⁶² Դ5 - չիք

¹⁶³ Դ5 - Մոխրաբաքս

¹⁶⁴ Դ5 - չիք

¹⁶⁵ Դ5 - տվաք

¹⁶⁶ Դ5 - չիք

¹⁶⁷ Դ5 - թւին

¹⁶⁸ Դ5 - Սմպատ

¹⁶⁹ Դ5 - իշխան

¹⁷⁰ Դ5 - Դաղու վանաց

¹⁷¹ Դ5 - Աթանասին

¹⁷² Դ5 - զխոնտաչանց

¹⁷³ Դ5 - զիմ

¹⁷⁴ Դ5 - զԿանանչաւոր

¹⁷⁵ Դ5 - չիք

¹⁷⁶ Դ5 - այլն

¹⁷⁷ Դ5 - Կաթողիկէս

¹⁷⁸ Դ5 - աւրն

¹⁷⁹ Դ5 - չիք

¹⁸⁰ Դ5 - թիւն

¹⁸¹ Դ5 - Վաղտանկ

¹⁸² Դ5 - Սմպատա

¹⁸³ Դ5 - Դաղէ

¹⁸⁴ Դ5 - զՇեչաչորեցն

¹⁸⁵ Դ5 - չիք

¹⁸⁶ Դ5 - աշխուհետեւ՝ մի ի

¹⁸⁷ Դ5 - խողենեկս

¹⁸⁸ Դ5 - ...կնամարդ

¹⁸⁹ Դ5 - չիք

¹⁹⁰ Դ5 - աւր

¹⁹¹ Դ5 - զամենայն

¹⁹² Դ5 - զտաւն

¹⁹³ Դ5 - զտաւն

¹⁹⁴ Դ5 - Վաղտանկա

¹⁹⁵ Դ5 - չիք

¹⁹⁶ Դ5 - չիք

¹⁹⁷ Դ5 - աշխուհետեւ՝ կամ խլէ զմեր տուածս մեր եւ մեր ազգի...

¹⁹⁸ Դ5 - չիք

¹⁹⁹ Դ5 - աշխուհետեւ՝ ի թուին :ՈՂ. (1241) էր

Նրապ. Շիխ., 454, Զլ.1, 204-5, ՄՏՄ, 94, Դ-5, 202-3 (արձ. 715՝ Դաղիվանք):

թ. 4բ Կամաուն Աստուծոյ²⁰⁰ եւ <եւ> Հասան, որդի Վախտանկայ²⁰¹, տէր Հաթերքու²⁰² եւ Հանդաբերդու, Խաչինաբերդու եւ Հաւախաղացին²⁰³, կացի աւագութեան զամս Խ. (40), շատ պատերազմաւ յաղթեցի թշնամեաց իմոց օգնութեամբն²⁰⁴ Աստուծոյ եւ եղեն ինձ վեց որդի, եւ զբերդերս եւ զգաւառս ետու նոցա, եւ ես եկի վանքս մօտ իմ եղբայր պարոն²⁰⁵ տէր Գրիգորէս եւ եղէ կրօնաւոր²⁰⁶ եւ բերի զխաչաքարս ի Յազուա շատ աշխատութեամբ եւ բազում հնարիւք եւ կանգնեցի սուրբ նշան հոգւոյ իմոյ: Արդ, վասն ձեր հոգոյս²⁰⁷, որ ընթեռնոյք զիս յաղօթս²⁰⁸ յիշեցէք: ՈՒԱ. (1182) թուիս:

Նրապ. Շիխ., 455, Զլ.1, 205, Բրխ., 266, ՄՏՄ, 97, Դ-5, 198 (արձ. 707՝ Դաղիվանք):

ժ. 4բ Եւ՝ Մամայ թագուհի, ամուսին Հասանայ, դուստր Կիրիկա²⁰⁹ թագաւորին²¹⁰, կացաք աւագութեան ամս Լ. (30)²¹¹ եւս եւ այր իմ եւ²¹² թողեալ զհայրենիքս²¹³ որդւոց մերոց, եկաք²¹⁴ ի

վանքս մօտ²¹⁵ տէր Գրիգորիս եւ որդին²¹⁶ մեր²¹⁷ համանուն²¹⁸ նորին եւ զգեցաք զձեւ միանձանց եւ կանգնեցի²¹⁹ զխաչս յիշատակ հոգւոյ իմոյ, որք երկրպագէք, յաղօթս²²⁰ յիշեցէք: ՈՒԱ. (1182) թուիս:

Նրապ. Շիխ., 455, Զլ.1, 205, Բրխ., 266, ՄՏՄ, 90, Դ-5, 215 (արձ. 762՝ Դաղիվանք):
Ծնթ. Արձանագրությունը Ս. Բարխուդարյանը վերցրել է Եսայի կաթողիկոսի փերիի արքայագրությունից:

ժա. 4բ-5բ Գանձասարու արձանն է.

Յանուն ամենասուրբ Երրորդութեան Հօր եւ Որդւոյ եւ սուրբ Հոգւոյն. ամէն: Այս գիր արձանի է, զոր ես՝ նուսատ ծառայ Աստուծոյ Զալալ Դօլայ Հասան՝ որդի Վախտանկա, թոռն Հասանայ բնակաւոր ինքնակալ բարձր եւ մեծ արցախական յաշխարհի բերդի ինքնասահման /5ա/ նահանգաւ, զի հայրն իմ վախճան կենացն ելից իւր աստեացս անդարձ կտակի հաստատեաց ինձ եւ մայրն իմ Խորիշահի, որ է դուստր իշխանաց իշխանին Սարգսին, զի շինեսցուք յեկեղեցի ի գերեզմանատան հարցն մերոց ի Գանձասար, զոր ի սկսել մերոյ ՈԿԵ. (1216) թուին օգնականութեամբ բարեբարին եւ ի խփել լուսամտին յարսիլից մայրն իմ կրօնաւորեցաւ չոգաւ Երուսաղէմ երրորդ անգամ եւ անդէն ի գրանց յարութեան խարազնագեաց ճգնաւորութեամբ բազմամեայ ժուժկալութեամբ հանգեաւ ի Քրիստոս լուսոյ վկայութեամբ եւ անդէն պահեցաւ,

²⁰⁰ Դ-5 - չիք

²⁰¹ Դ-5 - Վախտանգա

²⁰² Դ-5 - Հաթերքու

²⁰³ Դ-5 - Հաւախաղացին

²⁰⁴ Դ-5 - աւագութեամբն

²⁰⁵ Դ-5 - չիք

²⁰⁶ Դ-5 - կրօնաւոր

²⁰⁷ Դ-5 - հոգւոյդ

²⁰⁸ Դ-5 - յաղաւթս

²⁰⁹ Զլ.1 - Կիրիկէի, ՄՏՄ - Կուրիկեա, ՇՀԽ.,

Բրխ., Դ-5 - Կուրիկայ

²¹⁰ ՄՏՄ - թագաւ...

²¹¹ Բրխ. - Խ. (40)

²¹² Դ-5 - չիք

²¹³ ՄՏՄ - աշխուհեաւ՝ մեր

²¹⁴ ՄՏՄ - եկեալք

²¹⁵ Զլ.1, ՄՏՄ - մօտ

²¹⁶ Զլ.1 - արդ

²¹⁷ ՄՏՄ - Նաէրի

²¹⁸ ՄՏՄ - հոմանուն

²¹⁹ ՄՏՄ - կանգնեցի

²²⁰ Բրխ., ՄՏՄ - յաղաւթս

²²¹ Զլ.1, ՄՏՄ - նախորդում է վիմագրին

իսկ մեր զբաղմածուի կիրս կենցաղոյս ի մտի ետեալ փութ գործոյ արարեալ աւարտումն եղև շնորհօք եւ ողորմութեամբ ամենագութ Տեառն ՈԶԷ. (1238) թուին գօտէորեալ ամենազան ձեռով պատկերազան յօնակերտ կմբէթայարթ յօրինուածովք յօժարութեամբ կամաց մերոց, որպէս տեսանէ Աստուած հոգացաք եւ զպետս միաբանիցս գեղօրայս Մաճեխ, Հարչանտուն, Բոլորքողն Ա. (1) լուծ հաշինածոր, նորաշինկայն գետն ալգեստան Սեղեկնի, զոր իմ հայրն է տուել Սահակայն փութկատոյ ոտայն, արծաթեղէնսն, որ իս տուի խաչ գրաւօք եւ մասամբ նշխարօք պատուական եւ ծուլածու ամենայն սպասուց եւ հանդերձ երեւելի զարդիւք ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ եւ Աստուծով ի մեր իշխանութեամբս յեկեղեցիքս ազատին կամաւ տէր Վարդան առաջնորդի սուրբ ուխտիս եւ միաբանիցս զրեցաւ /5բ/ ժամ աւագ սեղանն բոլոր տարին մեզ եւ զայլն ամէն զատիկն իւր ճրագալուցան իմ հօրն է Վախտանկա, Աստուածածնին Դ. (4) օրն իմ մօրն խորիշահին եւ յայտնութիւն իւր ճրագալուցան իմ եղբորն Զաքարէի աւագ սեղանն որ իմն է Աստուածածնէն մինչեւ ի խաչն իմ պապին Հասանայ յիսնակամտէն մինչի յայտնութիւնն Մամբանայ իմ կենակցին ընդօրեաց ելիցն մինչ առաջաւորն հասարակաց անյիշատակից Բարեկենդանին Ա. (1) շաբաթն իմ եղբօր Դօլին, մին շաբաթն իմ քուերն՝ Մարինոսին յաղու հացից շաբաթ կիրակիքն իմ եղբօրն Իվանէի, Զատկէն մինչ Աստուածածինն եւ ի հաշէն մինչ յիսնակամտուն ինձ՝ Հասանայ: Օրհնեցաւ եկեղեցիս ՈԶԹ. (1240) թուին ի հայրապետութան տեսուն ներ-

սէսի Աղուանից կաթողիկոսի, հաստատէ զիրս կաման Աստուծոյ, որ հակառակի ոսոխն նորա Աստուած է եւ իւր սուրբքն Անտօնի տօնին Ա. (1) ժամ Յովսէփի միայնակցին կատարի հրամանաւ մեծին Հասանայ:

Տրատք. Ծնիւ., 462-463, Ջլ.1, 183-184, Բրիւ., 250-251, Ուլ., 87-89, Դ5, 38-40 (արձ. 82՝ Գանձասարի վանք):

Ծնթ. Արձանագրութիւնը ջնջած է սեւ թանաքագծերով եւ նույնությամբ կրկնված է 11ա-2ա-ում: Նպաստականաբար գրաւոր փարբնթըցումները եղել են երկրորդի դեպքում:

ժբ. 5բ-6ա Կաման ամենակալին Աստուծոյ, եւ Զալալ Դօլայ, որդի Վախտանկա, կողմնակալ Արցախայ եւ ամուսին իմ Մամբան, թոռն Պաղուց թագաւորին եւ հարագատ որդին իմ Աթաբակ եւ Իվանէ յետ կատարման եկեղեցւոյս հիմնարկեցաք զժամատունս, զոր բազում աշխատութեամբ աւարտեցաւ, որ եւ Աստուծով հացիւմ անմոռաց /6ա/ յիշել յաղօթն ձեր, փոքր ընծայ տուի զմոռատեղն իւր չարեքտարովն զճռանց իւր սահմանովն զարձեալ եւ որդին իմ Աթապակն ընծայեցի յօժարութեամբ ոսկետուփ Աւետարան եւ պատուական սուրբ նշան զՔրիստոսափոր եւ զմեր հայրենի հարաւակոռն զբլրին իւր սահմանովք եւ սահմանացին խաչի Լ. (8) օրէնքն պատարագել զՔրիստոս եւ թէ զքրիստոսաղաւան որ հանիլ ջանայ ի փառացն Աստուծոյ մահով եւ կենօք նդոված է եւ յիշատակ նորա մի՛ յիշեցի առաջի Աստուծոյ եւ եթէ մահմետականաց որ հողն հանէ յայս եկեղեցւոյս առհասարակ նդոված է յԱստուծոյ եւ մարգարէիցն:

Նրապ. Շիխ., 463-464, Զլ.1, 186, Բրխ., 251, Ուլ., 93, Դ5, 41 (արձ. 84՝ Գանձասարի վանք):

Ծնթ. Այս վիմագիրը եւս ձեռագրում ջնջած է սեւ թանաքագծերով եւ կրկնված էջ 12աբ-ում. փարթևերցումները դարձյալ եղում ենք երկ-րորդի դեպքում:

Ժգ. 6աբ Խաթրա վանուց արձանն է.

Շնորհի նորին²²², ես՝ Ասիէ, դուստր արքայաշուք իշխանին Տարսայիճին, թագազարմ մօր²²³ իմոյ Մինախաթու-նին²²⁴, նպաստ եղեալ Քրիստոսապսակ զլիսոյ իմոյ մեծափառ իշխանին Գրիգո-րի, իշխանութեան²²⁵ լուսանուէր սուրբ²²⁶ եկեղեցոյս կամեցաւ ի ձեռն քահանա-յապետին մեծի տեառն Յովհաննիսի²²⁷, զիմ յարդար ընչից կանգնեցի բեմբ²²⁸ սեղան ի զենմանն Քրիստոսի, զի ամե-նայն կիրակէ եւ շաբաթ տօն²²⁹ Ծննդեան եւ Տեառնընդառաջին, Զատիկին, Վարդա-վառին, Աստուածածնին եւ Սուրբ Խաչին ինձ կատարի պատարագ զամէն զեկե-ղեցիքս, որ եւ տուի²³⁰ զմեր խաս հողն, բլրի²³¹ հանդի զնենեկպան²³², Ա. (1) բա-հի ջուր, թէ որ ի մերոց կամ յօտարաց²³³ զայս²³⁴ եկեղեցոյս հանէ կամ պատա-րագն խափանէ ի փառաց որդւոյն²³⁵ որոշեալ եղիցի:

²²² ՇՀխ., Զլ.1, Բրխ., Դ5 - Քրիստոսի

²²³ Զլ.1, Բրխ. - մաւր

²²⁴ ՇՀխ. - Մինա-Խաթունին, Բրխ. - Մինա Խաթունին

²²⁵ ՇՀխ., Զլ.1, Բրխ., Դ5 - ի շինութիւն

²²⁶ Զլ.1 - չիք

²²⁷ Դ5 - Յօհաննիսի

²²⁸ Զլ.1 - բեմ, Բրխ. - Բեմի

²²⁹ Զլ.1, Բրխ. - տաւնն

²³⁰ Զլ.1, Դ5 - ավի

²³¹ Զլ.1 - վերի

²³² Զլ.1 - կապն, Բրխ. - զսենեկպան

²³³ Զլ.1, Բրխ. - յաւտարաց

²³⁴ Բրխ. - աշնուհետեւ՝ յայս

²³⁵ Բրխ., Դ5 - աշնուհետեւ Աստուծոյ

Նրապ. Շիխ., 455, Զլ.1, 205-206, Բրխ., 261, Դ5, 129 (արձ. 431՝

Խաղարի կամ Խաղայի վանք):

Ծնթ. Ս. Բարխուդարյանը, ինչպես եւ նա-խորդ հրապարակիչները, վիմագիրը վերցրել են Եսայի կաթողիկոսի փերիի արպագրությունից: Արձանագրության փեղադրությունը, ըստ Ս. Բարխուդարյանի, սխալ է նշել Ս. Բարխուդար-յանցը, քանի որ փվյալ փեղում այլ վիմագիր է պահպանվել:

Ժգ. 6բ Այս ձախակողմ խորանի.

Սուրբ պոսկօպիոսէ²³⁶, զմեծ տէրն Յովհաննէս շինող²³⁷ եկեղեցոյս, որդին Դօփին²³⁸, եղբայր մեծ իշխանին Հասա-նայ, յաղօթն²³⁹ չիշեցէք:

Նրապ. Շիխ., 455, Զլ.1, 206,

Բրխ., 261, Դ5, 128 (արձ. 427՝

Խաղարի կամ Խաղայի վանք):

Ժե. 6բ Վանքի տակի զետամեջի խա-չի գիրն է.

Կաման Աստուծոյ, ես՝ Ասիա²⁴⁰, դուստր մեծ իշխանին Տարսայիճին եւ Մինախաթունին²⁴¹ եւ ամուսին հսկայա-զօր²⁴² իշխանին Գրիգորի՝ որդւոյ մեծ իշխանին Հասանայ քաջի²⁴³ տեառն Աղուանից, կապեցի²⁴⁴ զխաչս, շինեցի զկարմունջս²⁴⁵ չիշատակ հոգւոց մերոց²⁴⁶ անցելոց ներկայի եւ ապագայի:

Նրապ. Շիխ., 456, Զլ.1, 206,

Բրխ., 262, Դ5, 130 (արձ. 433՝

Խաղարի կամ Խաղայի վանք):

²³⁶ Զլ.1, Դ5 - Պոսկօպոս

²³⁷ Զլ.1 - շինաւղ, Դ5 - շինող

²³⁸ Զլ.1, Բրխ., Դ5 - Դափին

²³⁹ Զլ.1, Դ5 - յաղաթս

²⁴⁰ Զլ.1 - Ասպայ

²⁴¹ ՇՀխ. - Մինա-Խաթունին, Բրխ. - Մինայ Խաթունին

²⁴² Զլ.1, Բրխ. - Հսկայազաւր

²⁴³ Դ5 - աջի

²⁴⁴ Զլ.1 - կանգնեցի

²⁴⁵ Բրխ., Դ5 - զկարմունջս

²⁴⁶ Բրխ. - չիք

Ծնթ. Արձանագրությունը Ս. Բարխուդարյանը վերցրել է Եսայու փեպրի արտագրությունից՝ ծանոթագրելով, որ նշված փեղում պահպանվել են այդ հին կամրջի խելերը, իսկ ժայռերի վրա՝ կրաշաղախի հեղքերը, ուր, հավանաբար, կանգնած է եղել հիշյալ խաչքարը:

ժգ. 6բ Ձումի տակի խաչի գիրն է.

Յորժամ թուականն էր²⁴⁷ ՈՅ. (1201), բարեպաշտ պատրոնին²⁴⁸ Վասակ, թոռն Կիրիկայ թագաւորին, որդի Հասանայ, որդւոյ Աակուայ²⁴⁹ տեսոն Հաթերքոյ, Հանդաբերդոյ Հաւքախաղացին, եղբայր Վախտանկա նորին աթոռակալի²⁵⁰, եբեր զխաչս եւ ոչ կարաց կանգնել վասն անպարապութեան, քանզի երթեալ եղեւ ի Գոլշտեան²⁵¹ եւ առ զնա յանօրինաց²⁵² օգնութեամբն²⁵³ Աստուծոյ²⁵⁴ եւ բնակեցոյց անդ զորդին իւր եւ ինքն նահատակեցաւ ի վերայ քրիստոնէից եւ իջեալ լոյս ի վերայ ի տեսութիւն բազմաց եւ յետոյ ՈՅ. (1201) թուին կանգնեցին որդիք նորա Խոյզան²⁵⁵ եւ Խոշախն²⁵⁶, յիշատակ Հոգւոյ նորա եւ յերկարութիւն կենաց իւրեանց, որ երկրպագէք յաղօթս²⁵⁷ յիշեցէք²⁵⁸:

Նրապ. Շհխ., 456, Զլ.1, 206-207, Բրխ., 262, Դ5, 129-30 (արձ. 432՝ Խաղարի կամ Խաղայի վանք):

²⁴⁷ Զլ.1, Դ5 - չիք

²⁴⁸ Շհխ., Զլ.1, Բրխ., Դ5 - պատրոնիկն

²⁴⁹ Զլ.1 - Սահառայ, Դ5 - Սակառայ

²⁵⁰ Զլ.1 - աթոռակցի

²⁵¹ Զլ.1 - գալստեան, Շհխ., Բրխ., Դ5 - Գոլշտեան

²⁵² Զլ.1 - յաւրինեաց, Բրխ. - յանաւրինաց

²⁵³ Զլ.1 - չիք, Բրխ. - աւգնութեամբն

²⁵⁴ Զլ.1 - չիք

²⁵⁵ Դ5 - Խույզան

²⁵⁶ Շհխ. - Խոշախն, Զլ.1 - Խոզախն, Բրխ. - Խաւչախն, Դ5 - Խոշաղն

²⁵⁷ Զլ.1 - յաղաւթս

²⁵⁸ Բրխ. - չիք

Ծնթ. Արձանագրությունը քաղված է Եսայու փեպրի արտագրությունից:

ժէ. 7ա Ի²⁵⁹ թուին ՈՀԳ. (1225), ես Դօփա²⁶⁰, զուտոր Սարգսի, քոյր Զաքարէի եւ Իվանէի, շինեցի զգաւթս²⁶¹ եւ մատուռս եւ տուի²⁶² Աւետարան եւ զՅանկապակուց²⁶³ երկիրն եւ Հակուոինայ²⁶⁴ զիմ²⁶⁵ մատաղիս²⁶⁶ իմ հոգւոյս²⁶⁷ Աստուծածնին²⁶⁸ ժամն Գ. (3) օր²⁶⁹ արարէք, ով խափանէ, չունի թողութիւն Աստուծոյ:

Նրապ. Շհխ., 456, Զլ.1, 207, Դ5, 127 (արձ. 420՝ Խաղարի կամ Խաղայի վանք):

ժր. 7ա Այս է հանգիստ²⁷⁰ եւ շիրիմ վեհիմաստ եւ արդիւնական վարդապետացն Գրիգորի եւ տէր Եղիայի առաջնորդ սուրբ ուխտիս, ով մտանէք ընդ խորանս յիշեցէք ի Քրիստոս, աղաչեմ զձեզ, նաեւ զԳրիգոր եպիսկոպոսն յիշեցէք ի Տէր²⁷¹:

Նրապ. Զլ.1, 207, Դ5, 128

(արձ. 426՝ Խաղարի կամ Խաղայի վանք):

Ծնթ. Արձանագրության պակասավոր մասերը Ս. Բարխուդարյանը լրացրել է Ս. Զալալյանից:

ժթ. 7ա Ըզվերծու Կարմիր եկեղեցւոյն. Յուսովն ամենակալին Աստուծոյ, ես Տարսալիճս իշխանաց իշխան, որդի մեծին Լիպարտին եւ ամուսին իմ Մինա-

²⁵⁹ Դ5 - չիք

²⁶⁰ Դ5 - Դոփս

²⁶¹ Դ5 - աշնուհետեւ՝ եկեղեցւոյ

²⁶² Դ5 - տվի

²⁶³ Դ5 - Յանկաբա կուց

²⁶⁴ Դ5 - Հակուղենայ

²⁶⁵ Դ5 - չիք

²⁶⁶ Դ5 - աշնուհետեւ՝ յեկեղեցիս

²⁶⁷ Դ5 - հոգւոյ

²⁶⁸ Դ5 - Ածածնին

²⁶⁹ Դ5 - աւր

²⁷⁰ Դ5 - չիք

²⁷¹ Դ5 - աղաչեմ... չիք

խաթուն՝ դուստր մեծին ճալալ²⁷² Դու-
լին²⁷³, կողմնակալ յայսմ նահանգի, զոր
ետ մեզ Աստուած ի Բարկուշատայ մինչ
ի դաշտ Դվնայ, շինեցաք զԱստուածա-
ծինս ի հալալ արդեանց մերոց ի փրկու-
թիւն հոգւոյ եւ յերկարութիւն կենաց մե-
րոց տուաք ի պէտս սպասաւորաց Սու-
նակա տափին հողն, նահատակին հողն
եւ ներքի ծաղկոցն ի Շնհր ի Տաթեւայ
լուսազին եւ կատարի ի տարին Ժ. (10)
ժամ²⁷⁴ ի Յայտնութեան, Ե. (5) Զատկին
վասն ինձ Տարսայիճիս եւ Մինախաթու-
նին, եթէ ոք ի մերոց կամ օտարաց²⁷⁵
խափանեցէ զսահմանեալս մեր ՅօԲ.
(318) հայրապետաց նզոված է. թուին
ԶԽԱ. (1242):

Նրսար. ՇԽԱ., 456-457, Դ2, 114 (արձ. 336՝
Դարաբասի (Ըդուերծ) Ս. Աստուածածին):

ի. 7աբ Ծարա վանքին արձաններն է.
ի ժամանակին, որում²⁷⁶ էր տիրեալ
ազգն նետողաց²⁷⁷ բազում աշխարհաց
եւ մինչեւ յովկիանոս²⁷⁸ ծովն եւ Ստամ-
պոլն²⁷⁹ ի Բոնտոս²⁸⁰ եւ մինչեւ զգետն Եփ-
րատէս տիրելով զոռոգաբար |7բ| եւ
ծանր հարկապահանջութեամբ ցաւեցու-
ցանելով զամենեսեան²⁸¹ զմեծամեծս եւ
զփոքունս ի մահ եւ ի գերութիւն մատնե-
լով: Յայսմ ժամանակի դառնութեան, որ
էաք մեք տէր Յովհաննէս²⁸² Դովեանց,

տրուպ²⁸³ եւ նուաստ եւ տկար հոգի, հա-
սաւ մեզ հրաման ի նախահարցն մերոց
զնալ ի մեր հայրապետացն առաջնոց²⁸⁴
յաթոն հոշակելին²⁸⁵ Հախպատ²⁸⁶: Այլ²⁸⁷
դարձ արարեալ²⁸⁸ ի մեր հարինական²⁸⁹
եւ ի բնակ²⁹⁰ տունն հարազատ աւագ եղ-
բօր²⁹¹ Հասանայ քաջ զօրականին²⁹² եւ
հոշակաւոր արիացելոյն, որ եւ որդի իւր
Գրիգոր սիրող²⁹³ եկեղեցւոյ²⁹⁴ եւ քահա-
նայից եւ ամուսինն իւր բարեհամբաւ²⁹⁵
Ասփայ՝ դուստր մեծի կոմսի²⁹⁶ Տարսայի-
ճի՝ իշխեցողի կողմանցն Սիւնեաց եւ մեր
հայեցեալ ի ծորակս²⁹⁷, զի հոսէին ջուրք
աստի եւ անտի եւ ի միջի, այսինքն²⁹⁸
բլրակ մի գեղեցիկ. ես հաճեցայ ընդ սա
եւ մտա անապատս²⁹⁹ եւ սկսայ շինել մա-
տուոն մի եւ յայսմ³⁰⁰ խորհրդի եկն Գրի-
գոր եղբօրորդի³⁰¹ մեր եւ իշխան գաւա-
ռիս եւ այլ շատ³⁰² կողմանց իշխեցող եւ
կամեցաւ շինել զսուրբ Աստուածածինս
ի բարեխօս³⁰³ մեզ եւ ամենայն քրիս-

²⁸³ ԶԼ.1 - Տրուպ

²⁸⁴ ԶԼ.1 - յառաջնոց, Բրխ. - առաջնո

²⁸⁵ ԶԼ.1 - չիք

²⁸⁶ ԶԼ.1 - Հաղբատ, Դ5 - Հաղխպատ

²⁸⁷ Բրխ. - չիք

²⁸⁸ ԶԼ.1 - դարձեալ

²⁸⁹ ԶԼ.1, Բրխ., Դ5 - հայրենական

²⁹⁰ Բրխ., Դ5 - բնիկ

²⁹¹ ԶԼ.1, Բրխ., Դ5 - եղբաւր

²⁹² ԶԼ.1, Բրխ., Դ5 - զաւերականին

²⁹³ ԶԼ.1 - սիրաւոյ

²⁹⁴ ԶԼ.1 - եկեղեցեաց

²⁹⁵ ԶԼ.1 - բարի

²⁹⁶ ԶԼ.1 - Կոմսին

²⁹⁷ ԶԼ.1, Բրխ., Դ5 - ձորակս

²⁹⁸ ՇՀԽ., ԶԼ.1, Բրխ., Դ5 - նոցա

²⁹⁹ ԶԼ.1 - չիք

³⁰⁰ Բրխ. - յայնմ

³⁰¹ ԶԼ.1 - եղբաւր որդի, Բրխ., Դ5 -

եղբաւրորդի

³⁰² Բրխ. - շատ-շատ

³⁰³ ԶԼ.1 - բարեխաւսութիւն, Բրխ., Դ5 -
բարեխաւս

²⁷² Դ2 - չիք

²⁷³ Դ2 - Դաւլին

²⁷⁴ Դ2 - աշխուհեաւ : Ե: (5)

²⁷⁵ Դ2 - յաւտարաց

²⁷⁶ ՇՀԽ., ԶԼ.1, Բրխ., Դ5 - յորում

²⁷⁷ ԶԼ.1, Բրխ. - Նետողաց

²⁷⁸ ԶԼ.1 - Յովկիանոս, Բրխ. - յովկիանոս

²⁷⁹ ԶԼ.1 - Ստամբաւլն, Բրխ., Դ5 - Ստամպաւլն

²⁸⁰ ԶԼ.1 - ի Պոնտոսէ, ՇՀԽ., Բրխ., Դ5 - Պոնտոս

²⁸¹ ԶԼ.1 - զամենեսին

²⁸² ԶԼ.1 - Յաւհաննէս

տոնէից: Ես՝ տէր Յովհաննէս³⁰⁴, արարի սկիզբն շինութիւն³⁰⁵ եկեղեցոյս, ի թովին³⁰⁶ ՉԾ. (1301) էր³⁰⁷:

Նրապ. Շիխ., 457, Զ11, 208-209, Բրխ., 366, Դ5, 224 (արձ. 798՝ Ծարա վանք):

Ծնթ. Արձանագրութիւնը «Իվան»-ում րեղ է գրել ըստ նախկին հրապարակութիւնների: Ս. Բարխուդարյանն այն համեմատել է նաեւ Եսայի կաթողիկոսի րեկրից արքայագրվածի հետ:

Իա. 7բ-Տա Դրան խաչի գիրն է.

Սատուծով ես՝ Սայտի, որդի պարոն Շանշին, քաջ եւ յաղթող զօրավարին³⁰⁸ եւ մեծ իշխանաց յազգէն եւ ի թուին Պէթ. (1430), տեղաց³⁰⁹ տէր եւ պարոն Փոքր Սիւնեաց, Սկանոյ³¹⁰ եւ Հաթերքոյ եւ Հանգաբերոյ /Տա/ եւ ծովակին Գեղամայ մինչ ի Շաղվաքայ՝ կանգնեցաք զխաչս հօր³¹¹ մերոյ Շանշին, որք երկրպագէք, յաղօթա³¹² յիշեցէք³¹³:

Նրապ. Շիխ., 457, Բրխ., 366, Դ5, 225 (արձ. 800՝ Ծարա վանք):

Իբ. Տա Մարչի Խոտակերա խաչին արձանն է.

Կամաւ կարողին Սատուծոյ, ես՝ Էաչի, որդի Հասանայ՝ որդւոյ³¹⁴ Պոռոյ³¹⁵ որդւոյ³¹⁶ մեծին Վասակայ՝ յազգէն Յաղբա-կանաց³¹⁷, տիրեցի հայրենի երկրիս իմոյ

Շապունաց³¹⁸ եւ այլ յողով գաւառաց՝ զօրավիգ³¹⁹ եւ օգնական ունելով զՔրիստոս եւ զսուրբ Նշանս Խոտակերաց, որով եւ նախնիքն իմ զօրացան, ետու կազմել պահարան սմին անջինջ յիշատակ, որք հանգիպիք սմա, զիս եւ զծնողսն իմ զՍմիր Հասան եւ զԹաճերն եւ զհօրեղբայրն³²⁰ իմ զՊապաքն յաղօթա³²¹ յիշեցէք, այլ եւ զամենայն նախնիսն մեր եւ զազգատոհմն:

Սուրբ Նշան տէրունական, դու էաչոյ լե՛ր օգնական: Թուին Չոթ. (1300)³²²:

Նրապ. Շիխ., 458, Դ3, 208 (արձ. 676 Խոտակերաց վանք):

Ծնթ. Նովի. Շահխաթունյանցը նշում է, որ արձանագրության մեջ հիշարակված սուրբ Նշանն իր արծաթյա պահարանով ներկայումս գտնվում է Ս. Էջմիածնի գանձարանը:

Իգ. Տաք Քթիշայ վանից արձանն է.

Յանուն³²³ Հօր³²⁴ եւ Որդւոյ³²⁵ եւ Հոգւոյն Սրբոյ³²⁶, ես՝ Սարգիս³²⁷ եւ Վարդան³²⁸ եպիսկոպոսք, հիմն արկեցաք³²⁹ զեկեղեցիս ի³³⁰ Ող. (1241) թուիս, շատ աշխատութեամբ³³¹ զաւազ խորանն խփեցաւ, եւ եղբայրս իմ տէր Սարգիս ի Քրիստոս փոխեցաւ: Ես՝ տէր Վարդան³³², կատա-

³⁰⁴ ԶԼ.1 - Յաւհաննէս

³⁰⁵ ՇՀիւ., ԶԼ.1, Դ5 - շինութեան

³⁰⁶ ՇՀիւ., Դ5 - թուին

³⁰⁷ ԶԼ.1, Բրխ., Դ5 - չիք

³⁰⁸ Բրխ., Դ5 - զաւրավարին

³⁰⁹ ՇՀիւ., Բրխ., Դ5 - տեղեցաք

³¹⁰ Բրխ., Դ5 - Ականայ

³¹¹ Դ5 - հաւր

³¹² Դ5 - յաղաւթա

³¹³ Բրխ. - Շանշին... չիք

³¹⁴ Դ3 - որդո

³¹⁵ Դ3 - Պոռոյ

³¹⁶ Դ3 - որդո

³¹⁷ Դ3 - Հաղբականց

³¹⁸ Դ3 - Շապունեաց

³¹⁹ Դ3 - զաւրաւիգն

³²⁰ Դ3 - զհաւրեղբայրն

³²¹ Դ3 - յաղաւթա

³²² Դ3 - Սուրբ Նշան տէրունական... չիք

³²³ Դ5 - աշխուհեհեհ Աստուծոյ

³²⁴ Դ5 - Հաւր

³²⁵ Դ5 - Որդո

³²⁶ Դ5 - Սուրբ Հոգոյն

³²⁷ Դ5 - տէր Սարգիս

³²⁸ Դ5 - տէր Վրթանէս Ամարասա

³²⁹ Դ5 - հիմնեցաք

³³⁰ Դ5 - ի թուին

³³¹ Դ5 - աշխուհեհեհ ինչ

³³² Դ5 - Վրթանէս

րեցի բազում աշխատութեամբ եւ³³³ հա-
լալ արդեամբք³³⁴ իմովք³³⁵ Ողէ³³⁶ (1248)
թուիս³³⁷, ի դառն եւ ի նեղ ժամանակիս,
որ ազգն³³⁸ նետողաց, զբազում գաւառս
աւերեցին³³⁹ եւ մնաց այլասեոից զա-
թոռ եւ զվիճակ սրբոյն Գրիգորիսի, որ է
հաստատեալ Աջով³⁴⁰ եւ սուրբ Նշանաւն
եւ գաւազանաւն³⁴¹ սրբով, վիճաւ³⁴² եւ
|Տբ| <եւ> սահմանով ի յԱղունայ³⁴³ գե-
տոյ մինչ³⁴⁴ ի Երասին³⁴⁵, մինչ³⁴⁶ ի Աւազն
Գետուհատի³⁴⁷, Վակունիս Վաղազնագե-
տոյ ի Քարատնիս եւ Խոզանագետովն³⁴⁸,
զԱրիստ³⁴⁹ իւր գետովն³⁵⁰, Հաքարի³⁵¹ Հա-
զարագետովն³⁵², Քրտագէտ³⁵³ իւր գե-
տովն իւր սահմանովն³⁵⁴, Դիզակ³⁵⁵ Բէլու-
կան իւր գետովն³⁵⁶ եւ հայրենիքն եկե-
ղեցւոյս տունն³⁵⁷ փարախն եւ գոտա-
նոցն³⁵⁸, եկեղեցածոր իւր սահմանովն, Ա.

(1) լուծուհող³⁵⁹ ի Տահիս, Ա. (1) լուծ³⁶⁰
ի Տող, ի³⁶¹ Գագս, Ա. (1) ի Մոխրենիս
խազինամարգ խոտոտեղ: Ուլ³⁶² որ այս³⁶³
սահմանէս յետ ունէ³⁶⁴, զկաթուղիկոս³⁶⁵
կամ իշխան կամ հայրապետ, Գ. (3)
սուրբ ժողովոյն նզոված³⁶⁶ եղիցի յԱս-
տուծոյ եւ ամենայն սրբոցն անիծեալ³⁶⁷,
մասն եւ բաժին ընդ³⁶⁸ Յուդայի առցէ³⁶⁹:

Տրատ. Շնիւ., 458-459, Զլ.1, 209-210,
Բրիւ., 201-202, Դ.5, 182-3
(արձ. 648՝ Գրգալանք):

Ծնթ. Արձանագրության պակասավոր մասերը Ս. Բարխուդարյանը լրացրել է ըստ նախորդ հրապարակիչների՝ օգտվելով նաեւ Եսայի կաթողիկոսի ձեռագրի արտագրությունից:

իդ. Տբ Գոշավանից արձանն է.

ի Ուհ.³⁷⁰ (1191) թուին, զկնի Դ. (4)
ամաց առն[ել]ոյ զԵրուսաղէմ Սալա-
հազինին³⁷¹ սկսեալ // (11բ) եկեղեցիս
սուրբ ի Նորս³⁷² Գետիկ եւ կատարի ամս
է.³⁷³ (7) ի խանգար Զատիկին Յունաց ձե-
ռամբ վարդապետին Մխիթարայ, ի հայ-
րութեան Վարդանայ, ձեռնտուութեամբ
բարեբաշտ³⁷⁴ իշխանին Վախտանկայ³⁷⁵
եւ նորին զուգակցին Արզուխաթունին

333 Դ5 - ի մեր

334 Դ5 - արդիւնից

335 Դ5 - չիք

336 Դ5 - ի Ող.Ե. (1246)

337 Դ5 - թվիս

338 Դ5 - յազգէն

339 Դ5 - աւերեաց

340 Դ5 - սուրբ Նշանաւս եւ սուրբ Աջովն

341 Դ5 - գաւազանով

342 Դ5 - վիճակեցաւ

343 Դ5 - յԱղունայ

344 Դ5 - ինչու

345 Դ5 - Երախս

346 Դ5 - ինչու

347 Դ5 - Գաշտաճվատի

348 Դ5 - Խոզագետով

349 Դ5 - զԱռիստ

350 Դ5 - կերով

351 Դ5 - Հակարի

352 Դ5 - Հզարագետով

353 Դ5 - Քրդագետ

354 Դ5 - չիք

355 Դ5 - Դիզակի

356 Դ5 - կերովն

357 Դ5 - չիք

358 Դ5 - աշխուհետեւ՝ կերովն

359 Դ5 - լծոհող

360 Դ5 - լծո

361 Դ5 - :Ա: ի Գագս

362 Դ5 - չիք

363 Դ5 - այնուհետեւ՝ վիճակէս եւ

364 Դ5 - ունի

365 Դ5 - թաղաւոր

366 Դ5 - նզովեալ

367 Դ5 - այնուհետեւ՝ եղիցի

368 Դ5 - խաչեցողսն եղիցի եւ ընդ Կաննի

369 Դ5 - չիք

370 Դ6 - Ուհ.Զ. (1197)

371 Դ6 - Սալահազինին

372 Դ6 - Նորո

373 Դ6 - Ե. (5)

374 Դ6 - բարեպաշտ

375 Դ6 - Վախտանգա

եւ նորին եղբարցն Ամբատայ³⁷⁶, Վասակայ եւ խորղն³⁷⁷ Գրիգորայ³⁷⁸ եւ նոցին զաւակաց: Կիցի նոցա պատարագ յեկեղեցիս ի տօնի³⁷⁹ Աուրբ³⁸⁰ Աստուածանին Գ. (3) աուրսն, բայց զմէկն Հասանայ հօր³⁸¹ Վախտանկայ³⁸² եւ մէկն մօր³⁸³ նոցին՝ Մամին եւ մէկն³⁸⁴ հօր³⁸⁵ Արղուխաթունին, Քրդին բարեպաշտի անխափան³⁸⁶:

Տրատ. Շհիւ., 459, Զլ.1, 140, Բրիւ., 338, Դ6, 64-5 (արձ. 127 Գոշավանք):

իւ. 9ա Աւագ խորանի.

Յուսով ողորմութեան³⁸⁷ Աստուծոյ, ես՝ Ճարս, որդի պարոն³⁸⁸ Ումեկին, թոռն Ճարին, աշխարաւ³⁸⁹ Մանծկերտացի³⁹⁰, աշխարհակալութեան Ղարանուին³⁹¹ եւ թագաւորութեանս Վրաց Դեմետրի Բագրատունոյ, իմ հայրն Ումեկ զնեալ³⁹² էր զԳետիկ ի ԽԻ. (40000) կարմիր տուգատի³⁹³, ես՝ Ճարս, զնեցի զՅովս իւր ամէն սահմանօքն³⁹⁴ ի դառն ժամանակի, որ հայրենիքն յարժան էր ու ոսկին

թանկ³⁹⁵, ի ԴԻ. (4000) կարմիր տուգատ³⁹⁶ տուի³⁹⁷ Գետկայ Աստուածածնին իմ հոգւոյ³⁹⁸ տանս յիշատակ անջնջելի իմ ծնողացն Ումեկին եւ Թագուհւոյն, ինձ եւ իմ որդեացն Արղութին եւ իւր եղբարցն, առաջնորդութեամբ Ղասապ վարդապետին եւ միաբանքս սահմանեցին զաւագ Ե. (5) շաբաթ օրն³⁹⁹ եւ Զատիկի օրն⁴⁰⁰ զամէն եկեղեցիքս պատարագ, որչափ մեք կենդանի եմք՝ մեր ծնողացն լինի եւ յետ ելիցն մերոց յաշխարհէս՝ մեզ լինի: Արդ, ով զայս գեղս հանել ջանայ այս եկեղեցւոյս կամ զիմ յիշատակն խափանէ, ո՛վ ոք եւ իցէ, որ լինիցի⁴⁰¹ ի ծննդոցն Աղամայ, եղիցին նոզովեալ⁴⁰²: ՉԼԲ. (1283):

Տրատ. Շհիւ., 459, Զլ.1, 138, Բրիւ., 338, Դ6, 71 (արձ. 140ա Գոշավանք):

իզ. 9աբ Զանգակատան.

Կամաւն ամենակալին Աստուծոյ, ի թուին⁴⁰³ ՉԽ. (1291)⁴⁰⁴, մեք երկու եղբարքս՝ Դասապետ վարդապետ եւ Կարապետ եղաք հիմն ի վերայ, եղաք⁴⁰⁵ զանգակատուն եւ եկեղեցի յանուն⁴⁰⁶ Հրեշտակապետացն Գաբրիէլի եւ Միքայէլի սակաւ բնչիւք մերովք եւ քեռոյն մերոյ Իգնատիոսի, արդեամբք⁴⁰⁷ բազ-

³⁷⁶ Դ6 - Սմպատա

³⁷⁷ Դ6 - Խոյզդանա

³⁷⁸ Դ6 - Գրիգորո, Գրիգորիսի

³⁷⁹ Դ6 - տաւնի

³⁸⁰ Դ6 - չիք

³⁸¹ Դ6 - հաւր

³⁸² Դ6 - Վախտանգա

³⁸³ Դ6 - մաւր

³⁸⁴ Դ6 - :Բ: (2)

³⁸⁵ Դ6 - հաւր

³⁸⁶ Դ6 - վերջուս՝ զսէք Գրիգորէս յիշեցէք ի Քրիստոս

³⁸⁷ Դ6 - ողորմութեամբն

³⁸⁸ Դ6 - պատրոն

³⁸⁹ Դ6 - աշխարհաւ

³⁹⁰ Դ6 - Մանծկերտեցի

³⁹¹ Դ6 - Արղունին

³⁹² Դ6 - զնեկ

³⁹³ Դ6 - դուկատի

³⁹⁴ Դ6 - սահմանաւքն

³⁹⁵ Դ6 - թանգ

³⁹⁶ Դ6 - դաւկատ

³⁹⁷ Դ6 - ալի

³⁹⁸ Դ6 - հոգո

³⁹⁹ Դ6 - աւրն

⁴⁰⁰ Դ6 - զԶատիկն աւրն

⁴⁰¹ Դ6 - չիք

⁴⁰² Դ6 - աշուհէտեւ՝ անիծած է ամենասուրբ բերանոյն Աստուծոյ...

⁴⁰³ Դ6 - թվին

⁴⁰⁴ Դ6 - աշուհէտեւ՝ պարոնութեան Իզդիլ Խաթունին... եւ այլ որդո Խութուխին

⁴⁰⁵ Դ6 - եղեալ հիմանս եւ շինեցաք

⁴⁰⁶ Դ6 - աշուհէտեւ՝ Սուրբ

⁴⁰⁷ Դ6 - արդեմք

մօք⁴⁰⁸ վերագրեալ պարանայն⁴⁰⁹ դրաք պարիսպ շուրջ եկեղեցւոյս [9բ] եւ այլ աշխատութիւնս ըստ մերում կարի, Սարգիս վարդապետն՝ զհայր վանիցս եւ միաբանքս հաստատեցին Զատկին եւ Ճրագալուցին պատարագ, որ յեկեղեցին Դասապետ վարդապետին եւ Կարապետին սահմանեցին: Արդ, աղաչեմ զամենայն ժառանգաւորսդ յիշման արժանի արարէք⁴¹⁰ զամենայն աշխատեալս ի սմա, եւս առաւել Զաքէոսն⁴¹¹ եւ Գրիգորն:

Տրատր. Շիխ., 459-460, Բրիւ., 340, Դ6, 104-5 (արձ. 233՝ Գոշաւանք):

իէ. 9բ-10ա Վարագայ Սուրբ Նշանն ներսի արձանն է.

Ի թուին⁴¹² ՈԶ. (1231), ընդ այլ աշխարհս յովովս հարաւ գաւազան⁴¹³ ցասմանն Աստուծոյ, գաւառն իւրաքանչիւր ի ձեռն խորագմին եւ թագաւորին⁴¹⁴, ընդ որս եւ մեծահոգակ սուրբ⁴¹⁵ ուխտն Վարագ յիշեցեալ վասն⁴¹⁶ մեղաց մերոց յայսմ ամի: Ես՝ Դուկաս, հայր Վարագայ, առեալ զտիեզերահամբաւ սուրբ Նշանն՝ զնորհեալն յԱստուծոյ ի փրկութիւն մարդկան ի ձեռն Պատրոնիկէի⁴¹⁷ եւ սուրբ Հովսիսիմեանց եւ Թօթկայ⁴¹⁸, եւ Զ. (6) ամ շրջեցայ թափառեալ տեղո ի տեղ, ապա ի կամս առաջատես⁴¹⁹

խնամոցն Տեառն հասի ի Նոր Բերդն առ Քրիստոսասէր⁴²⁰ իշխանն Վասակ, աստուածաբնակ⁴²¹ Անապատ կոչեցեալ վանքս, եւ ազդումն ինչ լեալ⁴²² առ իս՝ հաճոյանալ սուրբ Նշանիս ի տեղւոջն, նկատեցի եւ զգեղեցկաշէն⁴²³ եկեղեցիս արժանի հանգստեան սրբոյս⁴²⁴ եւ մեծաբեալ ի բնաւիցս առի զվանքսն եւ ետու⁴²⁵ զիսչաւ եկեղեցւոյս⁴²⁶ Աստուծոյ առաջնորդութեամբ եւ վկայութեամբ տեառն Յովհաննու շինօղ⁴²⁷ եկեղեցւոյս առաջի հրեշտակաց եւ մարդկան: Եւ հաստատեցաւ ինձ ի տօնի⁴²⁸ սրբոց առաքելոցն Պետրոսի եւ Պօղոսի⁴²⁹, Յակոբայ եւ Յովհաննու զամէն եկեղեցիքս պատարագ: Արդ, եթէ ոք հանել ջանայ աստի՛ կապանս եւ [10ա] անէծս ժառանկեսցէ⁴³⁰ ի հոգի⁴³¹ եւ ի մարմին անբժշկելի ի սուրբ Նշանէս եւ ամենայն⁴³² սրբոցն⁴³³ Աստուծոյ, որչափ այս եկեղեցիս շէն է, մի՛ ոք իշխեսցէ զիսչաւ հանել կամ զիմ յիշատակս խափանել⁴³⁴:

Տրատր. Շիխ., 460, Ջլ.1, 160-161, Բրիւ., 332, ԴՖ., 259-60 (արձ. 46՝ Նոր Վարագաւանք):

Իբ. 10ա Դրան գլխոյ գիրն.

⁴²⁰ Ղ.Ֆ. - Քասսէր

⁴²¹ Ղ.Ֆ. - ածաբնակ

⁴²² Ղ.Ֆ. - եղեւ

⁴²³ Ղ.Ֆ. - գեղաղեշ

⁴²⁴ Ղ.Ֆ. - սորա

⁴²⁵ Ղ.Ֆ. - էտու

⁴²⁶ Ղ.Ֆ. - յեկեղեցիս

⁴²⁷ Ղ.Ֆ. - շինաւղի

⁴²⁸ Ղ.Ֆ. - տաւնի

⁴²⁹ Ղ.Ֆ. - Պաւղոսի

⁴³⁰ Ղ.Ֆ. - ժառանգեսցէ

⁴³¹ Ղ.Ֆ. - յոգի

⁴³² Ղ.Ֆ. - յամեն

⁴³³ Ղ.Ֆ. - արարաց

⁴³⁴ Ղ.Ֆ. - ապա թէ ոչ... եւ մարդիկ եղիցի, եղիցի՛ չիք

⁴⁰⁸ Դ6 - բազմաւք

⁴⁰⁹ Դ6 - պարոնայն

⁴¹⁰ Դ6 - արնէք

⁴¹¹ Դ6 - Զաքիոսն

⁴¹² Ղ.Ֆ. - թվին

⁴¹³ Ղ.Ֆ. - գաւազանաւ

⁴¹⁴ Ղ.Ֆ. - թաթարին

⁴¹⁵ Ղ.Ֆ. - չիք

⁴¹⁶ Ղ.Ֆ. - չիք

⁴¹⁷ Ղ.Ֆ. - պատրոնիկէա

⁴¹⁸ Ղ.Ֆ. - Թողկա

⁴¹⁹ Ղ.Ֆ. - այ...ատես

Ի⁴³⁵ ՈԶԶ. (1237) թուին⁴³⁶, եւ՝ Վասակ, որդի Դավթի՝ որդւոյ⁴³⁷ Վասակայ, ի տանէ Բագրատունի, ի տոհմէ Դավթայ մարգարէին, ի փառս Աստուծոյ կատարեցի զեկեղեցիս, զոր շինեցի ի ձեռն տեառն Յովհաննու եւ ընծայեցի զԾաղկափղի⁴³⁸ իւր կապարովն⁴³⁹ ի վանքս, եւ հաւանութեամբ եղբարցս հաստատեցաւ ինձ պատարագ Յայտնութեան եւ Զատկին յիմ շինեալ մեծ եկեղեցիս, որպէս եւ իմ հօրն⁴⁴⁰ իւր շինեալ փոքր եկեղեցին: Գրեցաւ եւ կնքեցաւ անուամբն Աստուծոյ, յաւուր յորում Վարազայ հայրն Ղուկաս զսուրբ նշանն ետ եկեղեցւոյս⁴⁴¹: Արդ, եթէ ոք զմեր տուեալ գեղերս⁴⁴² ի մեր եկեղեցւոյս⁴⁴³ հանել ջանայ եւ զմեր յիշատակն խափանել՝ թէ քրիստոնեայ է ի Քրիստոսէ եւ իւր⁴⁴⁴ ընտրելոցն է նզոված, եթէ այլ ազգէ՝ Աստուծոյ եւ դիւնէն⁴⁴⁵ եւ առաջնորդաց⁴⁴⁶ եւ մեր մեղացն պարտական է⁴⁴⁷:

Նրսար. Շիխ., 460-461, Բրխ., 332, Ղ.Ֆ., 258-9 (արձ. 45՝ Նոր Վարազավանք):

Իթ. 10աբ Հաղարծնոյ վանից արձանն է. Ի⁴⁴⁸ թուին ՈՄԵ. (1206), ի յաշխարհակալ տէրութեան Զաքարէի եւ Իվա-

նէի⁴⁴⁹, առաջնորդութեան տէր Ատեփաննոսի, եւ՝ Խալաթ⁴⁵⁰, որդի Արմբատայ⁴⁵¹, իմ գեօղն⁴⁵² Քանաքեռ, Ըսկանդարանց⁴⁵³ հողն գնեցի |10բ| եւ ի Հաղարծին ետու⁴⁵⁴ վասն իմ հոգւոյս եւ վասն երկարութեան կենաց Շահնշահի եւ Աւագին: Եւ միաբանքս զԾառագարդին⁴⁵⁵ եւ զերկրորդ գալստեան ժամն ինձ ետուն⁴⁵⁶ զամէն եկեղեցիս⁴⁵⁷: Ով զայդին աստից հանէ եւ կամ⁴⁵⁸ զժամն խափանէ, մեր մեղացս տէր է⁴⁵⁹:

Նրսար. Շիխ., 461, Ջլ.1, 132, Բրխ., 346, ՄՏՄ, 68, Դ.6, 24 (արձ. 24՝ Հաղարծնի վանք):

Լ. 10բ-1ա Դրան արձանն է.

Կամաւն ամենակալին Աստուծոյ այս մեր գիր եւ⁴⁶⁰ յիշատակի է եւ արձան մշտնջենաւոր որդեաց մեծին Աարգսին յազգէ Բագրատունեան Իվանէի եւ Զաքարէի: Յորժամ նախախնամութիւն Աստուծոյ եհաս⁴⁶¹ յարարածս եւ ետ⁴⁶² տիրել սեփական⁴⁶³ ժառանգութիւն նախնեացն մերոց, ետ ի ձեռս մեր առաջ զանառիկ զղեակն զԱնբերդ եւ թագաւորանիստ քաղաքն յԱնի եւ ապա զամուրն

⁴³⁵ Ղ.Ֆ. - Թուխ

⁴³⁶ Ղ.Ֆ. - չիք, ապա՝ թագ. Ռուզուքանա՝ զստեր Թամարին

⁴³⁷ Ղ.Ֆ. - որդս

⁴³⁸ Ղ.Ֆ. - զԾաղկնագուզի

⁴³⁹ Ղ.Ֆ. - կոպարովն

⁴⁴⁰ Ղ.Ֆ. - հաւրն

⁴⁴¹ Ղ.Ֆ. - յեկեղեցիս

⁴⁴² Ղ.Ֆ. - զեկղերս

⁴⁴³ Ղ.Ֆ. - եկեղեցեացս

⁴⁴⁴ Ղ.Ֆ. - յիւր

⁴⁴⁵ Ղ.Ֆ. - դենէ

⁴⁴⁶ Ղ.Ֆ. - աշխուհետեւ՝ իւրեանց

⁴⁴⁷ Ղ.Ֆ. - յաւուրն դատաստանի ասացեն ամենայն սուրբ եղիցի, եղիցի՝ չիք

⁴⁴⁸ Դ.6 - չիք

⁴⁴⁹ Դ.6 - Իւանէի

⁴⁵⁰ Դ.6 - Խալթ

⁴⁵¹ Դ.6 - Սմպատայ

⁴⁵² Դ.6 - գեղն

⁴⁵³ Դ.6 - Սկանդարանց

⁴⁵⁴ Դ.6 - էտու

⁴⁵⁵ Դ.6 - զԾառագարդարին

⁴⁵⁶ Դ.6 - էտուն

⁴⁵⁷ Դ.6 - եկեղեցեացս

⁴⁵⁸ Դ.6 - կամ զիմ

⁴⁵⁹ Դ.6 - աշխուհետեւ եւ Յուդայի մասնակից եղիցի

⁴⁶⁰ Դ.6 - չիք

⁴⁶¹ Դ.6 - էհաս

⁴⁶² Դ.6 - աշխուհետեւ՝ ...ն արարին

⁴⁶³ Դ.6 - սեփական

Բջնի, զՄարանդ մինչեւ⁴⁶⁴ Գաւգանք⁴⁶⁵ ի Թաւրէզ⁴⁶⁶, Կարնոյ քաղաքն մինչեւ ի Խլաթ, զՇաքի եւ զՇրուան, զԲարտա⁴⁶⁷ մինչեւ ի Պէլուկան⁴⁶⁸ եւ այլ բազումս իւրեանց սահմանօքն⁴⁶⁹, զոր աւելորդ համարեցաք յիշատակել: Այլեւ զանբարկանալին Աստուած սիրեաց⁴⁷⁰ զթագ պարծանաց զլիսոյ իմոյ զՋաքարիայն եւ կոչեաց⁴⁷¹ առ ինքն, որոյ ձեռն եղեւ արիութիւն: Եւ ես շինեցի մեր հայրենի վանքս Հաղարծինս ժամատուն, զի մարտեան⁴⁷² կարմրակապ⁴⁷³ ի դրան Սուրբ Գրիգորիս եւ մին այգի երեւան. ետու⁴⁷⁴ վասն յիշատակի եղբօրն⁴⁷⁵ իմոյ. եւ պարտին սպասաւորք սորա զաւագ խորանի պատարագն Ջաքարէի մատուցանել անխափան, կատարիչք գրոցս⁴⁷⁶ օրհնեալ⁴⁷⁷ լինին⁴⁷⁸ յԱստուծոյ. ամէն⁴⁷⁹:

Տրայք. Շիխ., 461, Ջլ.1, 131-132, Բրխ., 346, ՄՏՄ, 77, Դ6, 22-4 (արձ. 23՝ Նաղարծնի վանք):

լա. 11ա-2ա Գանձասարայ արձանագիրն է ներսին եւ դրսին: Տաճարին միջի մեծ արձանն է.

Յանուն Սուրբ Երրորդութեան՝ Հօր եւ Որդւոյ եւ Սրբոյ Հոգւոյն⁴⁸⁰: Այս գիր

արձանի է, զոր ես նուաստ ծառայ Աստուծոյ Ջալալ Դօլայ⁴⁸¹ Հասան, որդի Վախտանկայ⁴⁸², թոռն մեծին Հասանայ, բնակաւոր ինքնակալ բարձր եւ մեծ Արցախական աշխարհի⁴⁸³ թագաւոր⁴⁸⁴ եւ ի յօգնասահման նահանգի: Զի հայրն իմ ի վախճան կենաց ելից իւր աստեացս անդարձ կտակի հաստատեաց ինձ եւ մօր իմոյ⁴⁸⁵ Խորիշահի, որ էր դուստր մեծ իշխանաց իշխանին Սարգսի, զի շինեցուք եկեղեցիս ի գերեզմանատուն հարց մերոց ի Գանձասար, զոր սկսեալ մեր ՈԿԵ. (1216) թուին⁴⁸⁶ օգնութեամբ⁴⁸⁷ բարերարին Աստուծոյ⁴⁸⁸ եւ ի խփել լուսամտին արեւելից մայրն իմ կրօնաւորեալ⁴⁸⁹ չոգաւ յերուսաղէմ երրորդ անգամ, եւ անդէն ի դրան Յարութեան խարաղանա[զ]եաց ճգնութեամբ, բազմամեայ ժուժկալութեամբ հանգեաւ ի Քրիստոս լուսոյ վկայութեամբ եւ անդէն պահեցաւ: Իսկ մեր զբազմածուփ կենցաղոյս ի մտի եղեալ փոյթ գործոյ արարեալ՝ |11բ| աւարտումն եղեւ շնորհօք⁴⁹⁰ ողորմութեան ամենագութ Տեառն. ՈՁԷ. (1238) թուին գօտեւորեալ⁴⁹¹ ամենագան ձեւօք⁴⁹², պատկերազան յօրինակերաւ⁴⁹³ գմբեթա-

⁴⁶⁴ Դ6 - միշք

⁴⁶⁵ Դ6 - գաւգանք

⁴⁶⁶ Դ6 - Թաւրէժ

⁴⁶⁷ Դ6 - Պարտաւ

⁴⁶⁸ Դ6 - Բելուկան

⁴⁶⁹ Դ6 - սահմանաւք

⁴⁷⁰ Դ6 - սիրեց

⁴⁷¹ Դ6 - կոչեց

⁴⁷² Դ6 - վիմարդեան

⁴⁷³ Դ6 - կամարակապ

⁴⁷⁴ Դ6 - էտու

⁴⁷⁵ Դ6 - եղբաւր

⁴⁷⁶ Դ6 - գրոյս

⁴⁷⁷ Դ6 - աւրհնեալ

⁴⁷⁸ Դ6 - լիցին

⁴⁷⁹ Դ6 - չիք

⁴⁸⁰ Դ5 - Հաւր եւ Որդւո եւ Հոգւոյն սրբո

⁴⁸¹ Դ5 - Դաւլայ

⁴⁸² Դ5 - Վախտանգա

⁴⁸³ Դ5 - աշխուհետեւ՝ ինքնակալ խանբերդի

⁴⁸⁴ Դ5 - չիք

⁴⁸⁵ Դ5 - մաւրն իմ

⁴⁸⁶ Դ5 - աշխուհետեւ՝ Հայոց

⁴⁸⁷ Դ5 - աւգնութեամբ

⁴⁸⁸ Դ5 - չիք

⁴⁸⁹ Դ5 - կրօնաւորեալ

⁴⁹⁰ Դ5 - շնորհաւք

⁴⁹¹ Դ5 - գաւտեւորեալ

⁴⁹² Դ5 - ձեւով

⁴⁹³ Դ5 - յաւրինակերաւ

յարդ⁴⁹⁴ յօրինուածովք⁴⁹⁵ յօժարութեան⁴⁹⁶ կամաց մերոց, որպէս տեսանէ Աստուած, հոգացաք զպէտս միաբանիցս զեղորայս՝ Մաջեղ⁴⁹⁷, Հարչանտուս⁴⁹⁸, Բոլորբոշն, Ա. (1) լուծ խաչինաձոր⁴⁹⁹, Նորաշինկան գետն, Այգեստան, Աեղնկնի⁵⁰⁰, զոր իմ հայրն էր տուեալ⁵⁰¹ Աահակայն, Փուրկատո⁵⁰² ոտայն⁵⁰³ արծաթենիսն, որ ես տուի խաչօք⁵⁰⁴, գրանօք⁵⁰⁵, մասամբք նշխարօք⁵⁰⁶ պատուական եւ ձուլածու ամենայն սպասուք⁵⁰⁷ եւ հանդերձ երեւելի զարդիւք ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ: Եւ Աստուծով ի մեր իշխանութեան եկեղեցիքս ազատ են: Կամաւ տէր Վարդանայ՝ առաջնորդի սուրբ ուխտիս եւ միաբանիցս, զրեցաք ժամ զաւագ սեղանն բոլոր տարին մեզ, եւ զայլ ամէն եկեղեցիքս Զատիկն իւր ճրագալուցովն իմ հօրն⁵⁰⁸ է Վախտանկայ⁵⁰⁹, Աստուածածնին Դ. (4) օրն⁵¹⁰ իմ մօրն⁵¹¹ Խորիշահին եւ Յայտնովիւնն իւր ճրագալուցովն իմ եղբօր⁵¹² Զաքարէի. զաւագ սեղանն, որ իմ է յԱստուածածնին⁵¹³ մինչ ի խաչն իմ պապուն

Հասանայ, յիսնակամտէն մինչ ի Յայտնովիւն Մամքանայ իմ կենակցին, ութօրէից⁵¹⁴ ելիցն մինչ ի յառաջաւորն հասարակաց անյիշատակաց, Բարեկենդանին Ա. (1) շաբաթն իմ եղբօրն⁵¹⁵ Դօլին⁵¹⁶, Ա. (1) շաբաթն իմ քուերն Մարինոյ, Աղուհացից շաբաթ կիրակէքն իմ եղբօրն⁵¹⁷ Իվանէի, Զատկէն մինչ ի Աստուածածինն⁵¹⁸ եւ |12ա| ի Խաչէն մինչ ի յիսնակամտուն ինձ Հասանայ: Օրհնեցաւ⁵¹⁹ եկեղեցիս ՈԶԹ. (1240) թուին, ի հայրապետութեան տեսառն Ներսիսի Աղուանից կաթողիկոսի: Հաստատ է գիրս կաման Աստուծոյ, որ հակառակի, ոսոխն նորա Աստուած է եւ իւր սուրբքն: Անտոնի տօնին⁵²⁰ մին օր⁵²¹ ժամ Յովասափ⁵²² միակեցին կատարի⁵²³ կամաւ մեծին Հասանայ:

Տրատր. Շիխ., 462-463, Ջլ.1, 183-184, Բրիւ., 250-251, Ուլ., 87-89, Դ5, 38-40 (արձ. 82՝ Գանձասարի վանք):

լր. 12ա Բեմին վերայ է.

Որք երկրպագէք⁵²⁴ աստուածազարդ⁵²⁵ սրբոյ սեղանոյս զՀասան որդի Վախտանգա յիշեցէք ի սուրբ յաղօթս⁵²⁶ ձեր աղաչեմ:

Տրատր. Ուլ., 92, Դ5, 40 (արձ. 83՝ Գանձասարի վանք):

494 Դ5 - զմբեթարդ
495 Դ5 - յաւրինուածաւք
496 Դ5 - յաւժարութեան
497 Դ5 - Մաջեղ
498 Դ5 - Հարչանտուս
499 Դ5 - Խաչինաձոր
500 Դ5 - Եղգընդնի
501 Դ5 - ալիլ
502 Դ5 - Փուրկաղո
503 Դ5 - ոգոյն
504 Դ5 - խաչաւք
505 Դ5 - գրանաւք
506 Դ5 - նշխարաւք
507 Դ5 - սպասուց
508 Դ5 - հաւրն
509 Դ5 - Վախտանգա
510 Դ5 - աւրն
511 Դ5 - մաւրն
512 Դ5 - եղբաւրն
513 Դ5 - յԱձածնէն

514 Դ5 - յաւթաւորից
515 Դ5 - եղբաւրն
516 Դ5 - Դաւլին
517 Դ5 - եղբաւրն
518 Դ5 - յԱձածնէն
519 Դ5 - աւրհնեցաւ
520 Դ5 - տաւնին
521 Դ5 - աւր
522 Դ5 - Յովասափ
523 Դ5 - չիք
524 Դ5 - երկրպագանէք
525 Դ5 - աճազարդ
526 Դ5 - յաղաւթս

լգ. 12աբ ժամատան ներսն յաջ եւ յահեակ պսակացն է գրած.

Թուին⁵²⁷ ՉԾԵ.⁵²⁸ (1306), կաման⁵²⁹ ամենակալին Աստուծոյ, եւ՝ Ջալալ Դուլայ⁵³⁰, որդի Վախտանկա⁵³¹, կողմանց⁵³² Արցախայ եւ ամուսին իմ Մամբան՝ թոռն Բաղուց թագաւորին եւ հարազատ որդին իմ Աթաբակն⁵³³, յետ կատարման եկեղեցւոյս հիմնարկեցաք ժամատունս եւ բազում աշխատութեամբ աւարտեցաւ, զոր եւ⁵³⁴ հայցեմ անմոռաց⁵³⁵ յիշել չաղօթս⁵³⁶ ձեր, փոքր ընծայ⁵³⁷ տուի⁵³⁸ զՄուռ գեղն⁵³⁹ իւր շարէքտարովն⁵⁴⁰, զճռանց իւր սահմանովն: Դարձեալ եւ՝ Աթաբակս, ընծայեցի յօժարութեամբ⁵⁴¹ ոսկետուփ Աւետարան եւ պատուական սուրբ Նշանն զՔրիստափորն եւ զմեր հայրենի հարաւակունն⁵⁴², զԲլրին իւր սահմանովն, եւ սահմանեցին զխաչի ութօրէքն⁵⁴³ պատարագել զՔրիստոս, եւ թէ Քրիստոսադաւան ոք հանել ճանայ⁵⁴⁴ ի փառացն Աստուծոյ մահով⁵⁴⁵ եւ կենօք⁵⁴⁶, նզոված է եւ յիշատակ նո-

րա մի յիշեսցի /12բ/ առաջի Աստուծոյ, եւ թէ մահմետական⁵⁴⁷ ոք զհողն հանէ այս եկեղեցւոյս, առհասարակ, նզոված է յԱստուծոյ եւ մարգարէիցն:

Նրապ. Շիւս., 463-464, Զլ.1, 186, Բրիւ., 251,

Ուլ., 93, Դ.5, 41 (արձ. 84՝ Գանձասարի վանք):

Ծնթ. Տեղին է նկարել Ս. Բարխուդարյանը, թե նախորդ հրապարակիչներից Ն. Շահխաթունյանը, Ս. Զալալյանը եւ Մ. Բարխուդարյանը թվականը սխալ են վերծանել, մասնավորապես՝ ՉԾԵ. (1306) կամ ՉԺԵ. (1266), այն դեպքում, երբ Զալալ Դուլան մահացել է 1261 թ.:

լգ. 12բ Անուն⁵⁴⁸ Երրորդութեան եւ մի աստուածութեան⁵⁴⁹ Հօր⁵⁵⁰ եւ Որդւոյ⁵⁵¹ եւ Հոգւոյն Սրբոյ: Եւ՝ նուաստ աղախին Քրիստոսի Մամախաթուն, դուստր ինքնակալ իշխանաց իշխանին Ջալալ Դուլայ⁵⁵² Հասանին⁵⁵³ տեառն Խաչենու⁵⁵⁴ եւ բարեպաշտ⁵⁵⁵ մօր⁵⁵⁶ իմոյ Մամբանին եւ ամուսին մեծ⁵⁵⁷ պարոնին՝ Ումեկին, եկի մեծ յուսով ի սուրբ ուխտս Դանձասարայ. եւ եւ որդին իմ Վախտանգ, եւ սոքա խոստացան ժամ զՎարդավառին տօնին⁵⁵⁸ զամէն եկեղեցւոյ⁵⁵⁹ պատարագն, քանի եւ կենդանի եմ զժամն իմ հօրն⁵⁶⁰ եւ իմ մօր⁵⁶¹ կատարեն եւ յետ մահուանն⁵⁶² ինձ կատարեն, կատա-

⁵²⁷ Դ5 - Թիւն

⁵²⁸ Դ5 - :ՉԺ: (1261) էր

⁵²⁹ Դ5 - կամովն

⁵³⁰ Դ5 - Դաւլայս

⁵³¹ Դ5 - Վախտանգա

⁵³² Դ5 - կողմնակալ

⁵³³ Դ5 - աթաբակ Իւանէ

⁵³⁴ Դ5 - Աստուծով

⁵³⁵ Դ5 - անմոռաց

⁵³⁶ Դ5 - յաղաթս

⁵³⁷ Դ5 - ընծէ

⁵³⁸ Դ5 - տվի

⁵³⁹ Դ5 - տեղն

⁵⁴⁰ Դ5 - չարէքդարովն

⁵⁴¹ Դ5 - յաւժարութեամբ

⁵⁴² Դ5 - հարաւակունն

⁵⁴³ Դ5 - :Ը: (8) աւէքն

⁵⁴⁴ Դ5 - Զանա

⁵⁴⁵ Դ5 - մահով

⁵⁴⁶ Դ5 - կենաւք

⁵⁴⁷ Դ5 - մահմեդական

⁵⁴⁸ Դ5 - Յանուն Սուրբ

⁵⁴⁹ Դ5 - չիք

⁵⁵⁰ Դ5 - Հաւր

⁵⁵¹ Դ5 - Որդո

⁵⁵² Դ5 - Դաւլա

⁵⁵³ Դ5 - Հասանա

⁵⁵⁴ Դ5 - Խաչինո

⁵⁵⁵ Դ5 - բարէպաշտ

⁵⁵⁶ Դ5 - մաւր

⁵⁵⁷ Դ5 - չիք

⁵⁵⁸ Դ5 - տաւնին

⁵⁵⁹ Դ5 - եկեղեցիքս

⁵⁶⁰ Դ5 - հաւրն

⁵⁶¹ Դ5 - մաւրն

⁵⁶² Դ5 - իմ փոխման

րիչքն⁵⁶³ օրհնին⁵⁶⁴ յԱստուծոյ: Թուին⁵⁶⁵
ՁԻԹ. (1280):

Նրապ. Շիխ., 464, Զլ.1, 186, Ուլ., 95, Դ5, 41
 (արձ. 85՝ Գանձասարի վանք):

լե. 12բ Դրուցի հիւսիս եւ հարաւ եւ
 արեւմտեան.

Թուին⁵⁶⁶ ԶՂե. (1546), կաման
 Աստուծոյ, ես՝ Աարգիս կաթողիկոս⁵⁶⁷,
 որդի Հատիր մէլիքին, թոռն մեծին Ասյ-
 տունին, եւ գնեցի զհայրենիքն Կաս-
 րայ Զ. (6) րատակն մենակ տանն, Դ. (4)
 րատակ ու կէսն Առատունոց, Բ. (2)
 րատակն Կուռալանայ, Դ. (4) րատակն
 տուի⁵⁶⁸ սուրբ ուխտս Գանձասարայ: Ով
 զայս հայրենիքս հանէ սուրբ եկեղեց-
 ւոյս, ՅԺԸ. (318) հայրապետացն նզո-
 վածն է եւ սուրբ Ովանէսիս⁵⁶⁹ կապած:

Նրապ. Շիխ., 464, Զլ.1, 187,
 Բրիս., 252, Ուլ., 105-106, Դ5, 46
 (արձ. 99՝ Գանձասարի վանք):

լզ. 12բ-3ա Կաման Աստուծոյ,
 ես՝ Վէլիճան եւ եղբարքս⁵⁷⁰ իմ, որ-
 դիք⁵⁷¹ |13ա| Ասյտունին, թոռն մեծին
 Աղապատու տեառն Խաչենու⁵⁷², տուաք
 Աշմանայ իւր Դ. (4) սահրատովն⁵⁷³ ի
 սուրբ ուխտս Գանձասարայ, առաջնոր-
 դութեամբ տէր Ներսէսին: Թուին ԶԽԹ.
 (1500)⁵⁷⁴:

⁵⁶³ Դ5 - կատարողքն

⁵⁶⁴ Դ5 - աւրհնին

⁵⁶⁵ Դ5 - թվիս

⁵⁶⁶ Դ5 - թվին

⁵⁶⁷ Դ5 - կաթողիկոս

⁵⁶⁸ Դ5 - տվի

⁵⁶⁹ Դ5 - Ովանիսիս

⁵⁷⁰ Դ5 - եղբայրքս

⁵⁷¹ Դ5 - որդի

⁵⁷² Դ5 - Խաչինու

⁵⁷³ Դ5 - սահմանաւն

⁵⁷⁴ Դ5 - թվին ԶԻԹ. (1480)

Նրապ. Շիխ., 464, Զլ.1, 187, Բրիս., 253,
 Ուլ., 113, Դ5, 44 (արձ. 92՝ Գանձասարի վանք):

Ծնթ. Ս. Բարխուդարյանը թվագիրը կար-
 դացել է ԶԻԹ. (1480), չնայած որ գրչագրում
 փաստավորի փեղր եորիգոնական գիծ է դրված:
 Նկարի առնելով այս հանգամանքը՝ թվականի
 ճշրությունը փոքր-ինչ կասկածելի ենք համա-
 րում:

լէ. 13ա Կաման ամենակալին
 Աստուծոյ, ես՝ տէր եղիայ, առաջնորդ
 սուրբ ուխտիս Գանձասարայ, տուի⁵⁷⁵
 զիմ հոգւոյ⁵⁷⁶ արդիւնս, Ա. (1) Այսմա-
 տուրք, Ա. (1) Տարեգիրք⁵⁷⁷, Ա. (1) շուր-
 ջառ, Ա. (1) դախայ, Գ. (3) րատակն:
 Ով զայս գրեանքս եւ⁵⁷⁸ հայրենիքս հա-
 նէ ի⁵⁷⁹ Ասուրբ Ովանէսէս⁵⁸⁰, ՅԺԸ. (318)
 հայրապետացն նզոված է: ԶԺԶ. (1467)
 թուիս⁵⁸¹:

Նրապ. Շիխ., 464, Զլ.1, 187, Ուլ., 98, Դ5, 43
 (արձ. 89՝ Գանձասարի վանք):

լր. 13ա Թուին⁵⁸² ԶԻ. (1471), ես՝ Պու-
 տաղս ու Վախտանգս եւ այլ եղբարքս
 միաբանեցաք ու տուաք Փառուռանց,
 Կակաչանց⁵⁸³, Ծաղկավանց Դ. (3) րա-
 տակն⁵⁸⁴ ի սուրբ ուխտս Գանձասարայ
 առաջնորդութեամբ տէր Ներսէսին:
 Արդ, ով զայս վախմբս հանէ ի սուրբ
 ուխտէս, ՅԺԸ. (318) հայրապետացն
 նզոված է եւ սուրբ Ովհաննէս Մկրտչին
 կապած⁵⁸⁵:

⁵⁷⁵ Դ5 - տվի

⁵⁷⁶ Դ5 - հոգոս

⁵⁷⁷ Դ5 - աշխուհետեւ՝ :Ա: Գանձարան

⁵⁷⁸ Դ5 - կամ

⁵⁷⁹ Դ5 - չիք

⁵⁸⁰ Դ5 - Ովանէսէս

⁵⁸¹ Դ5 - թվին :ԶԺԶ. (1467)

⁵⁸² Դ5 - ի թվիս

⁵⁸³ Դ5 - Կակաչանց

⁵⁸⁴ Դ5 - աշխուհետեւ՝ տուաք

⁵⁸⁵ Դ5 - Արդ, ով զայս վախմբս հանէ...

Ովհաննէս Մկրտչին կապած՝ չիք

Տրսար. Շիխ., 464-465, Զլ.1, 187-188,
Բրխ., 252, Ուլ., 131, Դ-5, 55
(արձ. 137՝ Գանձասարի վանք):

լթ. 13ա Կաման Աստուծոյ, ես՝ Մէ-
լիքս, որդի Ապստունին, թոռն մեծին
Աղպաստու, տուի⁵⁸⁶ շուրջառ⁵⁸⁷, ոսկի⁵⁸⁸
եւ այլ ընծայ Կակաչանց, Փտուռանց⁵⁸⁹,
Ծաղկավանց Բ. (2) ըստական գնեցի,
տուի⁵⁹⁰ ի սուրբ ուխտս Գանձասարայ,
ով զայս ընծայս եւ վախմբս հանէ ի
սուրբ եկեղեցոյս, ՅժԸ. (318) հայրա-
պետացն նզոված է եւ Յուդայի մասնա-
կից⁵⁹¹: Թուին⁵⁹² ԶիւԸ. (1499):

Տրսար. Շիխ., 465, Զլ.1, 184-185,
Բրխ., 253, Ուլ., 113-114, Դ-5, 45
(արձ. 95՝ Գանձասարի վանք):

խ. 13աբ Կաման Աստուծոյ, ես՝ Ու-
լուպէկս⁵⁹³, որդի Մշխին⁵⁹⁴, |13բ| տուի
զիմ հայրենի հողն զՈւղտանոսի կտուրն,
որ ի Վարդան բերանց⁵⁹⁵ է իւր սարհա-
տովն⁵⁹⁶ ի սուրբ ուխտս Գանձասարայ իմ
հոգւոյ⁵⁹⁷ յիշատակ, առաջնորդութեան
Մաթէոս⁵⁹⁸ վարդապետին եւ իշխանու-
թեան⁵⁹⁹ Զազին: Արդ, որք զհողն հանել
ջանան ի սուրբ ուխտէս, մեր մեղացն
պարտական են⁶⁰⁰ առաջի Քրիստոսի եւ

մասն զՅուդային առցեն, եւ միաբանքս
յիշեացեն զմեզ իւրեանց յաղօթս⁶⁰¹: ՊԾԶ.
(1407) թուին⁶⁰²:

Տրսար. Շիխ., 465, Ուլ., 138, Դ-5, 54
(արձ. 134՝ Գանձասարի վանք):

խա. 13բ ես՝ Տուրսուն, թոռն մե-
ծին Զալալին, տուի⁶⁰³ Մսէշին⁶⁰⁴ հողն ի
սուրբ ուխտս Գանձասարայ առաջնոր-
դութեամբ տէր Ներսէսին⁶⁰⁵, որք զհողն
հանեն, նզոված են յԱստուծոյ⁶⁰⁶: ԶիւԸ.
(1463) թուին⁶⁰⁷:

Տրսար. Շիխ., 465, Բրխ., 252, Ուլ., 104, Դ-5, 44
(արձ. 93՝ Գանձասարի վանք):

խբ. 13բ ես՝ Այտինս, Խիմշէս, որ-
դիք⁶⁰⁸ Աթաբէկին⁶⁰⁹, տուաք⁶¹⁰ Ալմաճա-
տաբ⁶¹¹ հողն ի սուրբ ուխտս Գանձասա-
րայ առաջնորդութեամբ տէր Ներսէսին,
որք զհողն հանել ջանայ, ՅժԸ. (318)
հայրապետացն նզոված է եւ մասն Յու-
դայի առցէ⁶¹²: ԶԺԶ. (1467)⁶¹³:

Տրսար. Շիխ., 465, Զլ.1, 185,
Բրխ., 252, Ուլ., 103, Դ-5, 44
(արձ. 94՝ Գանձասարի վանք):

Ծնթ. Վիմագրից առաջ առկա է ՎԱՄՄՍ
ԱԹԱՊԱԿԻՆ Է գրութիւնը, որն ըստ Ս.
Բարխուդարյանի՝ հեղապայի հավելում է:
«Դիվան»-ում վիմագիրն ավարտվում է ԴԱԻԻԹ-

⁵⁸⁶ Դ-5 - տլի

⁵⁸⁷ Դ-5 - շուրջառ

⁵⁸⁸ Դ-5 - ըսկի

⁵⁸⁹ Դ-5 - Փուտուռանուց

⁵⁹⁰ Դ-5 - տլի

⁵⁹¹ Դ-5 - ով զայս ընծայս... եւ Յուդայի

մասնակից՝ չիք

⁵⁹² Դ-5 - թվիս

⁵⁹³ Դ-5 - Ուլուբէկս

⁵⁹⁴ Դ-5 - Մէշիսին

⁵⁹⁵ Դ-5 - Վարդաբերանց

⁵⁹⁶ Դ-5 - չարհատովն

⁵⁹⁷ Դ-5 - հոգւոյս

⁵⁹⁸ Դ-5 - Մաթէ

⁵⁹⁹ Դ-5 - ի սէրութեանն

⁶⁰⁰ Դ-5 - լինեն

⁶⁰¹ Դ-5 - աղաթսն

⁶⁰² Դ-5 - ի թվին : ՊԾԶ: (1407)

⁶⁰³ Դ-5 - տլի

⁶⁰⁴ Դ-5 - Մսէրշին

⁶⁰⁵ Դ-5 - Ներսիսի

⁶⁰⁶ Դ-5 - որք զհողն հանեն, նզոված են

յԱստուծոյ՝ չիք

⁶⁰⁷ Դ-5 - թվին : ԶիւԸ: (1493)

⁶⁰⁸ Դ-5 - որդի

⁶⁰⁹ Դ-5 - Աթապակին

⁶¹⁰ Դ-5 - տվաք

⁶¹¹ Դ-5 - Ալմաճա տաբ

⁶¹² Դ-5 - որք զհողն հանել ջանայ... մասն

Յուդայի առցէ՝ չիք

⁶¹³ Դ-5 - թվին : ԶիւԸ: (1495) Դաւիթ

անվան հիշարարկվամբ, որը, Ս. Բարխուդարյանի կարծիքով, արձանագրության գրիչն է:

խզ. 13բ ես՝ Սմբատ⁶¹⁴, որդի⁶¹⁵ Փիր-համզին, տուր⁶¹⁶ Բեմին հողն իմ պապենց հոգւոյն ի սուրբ ուխտս Գանձասարայ, առաջնորդութեամբ տէր Ներսէսին: Որք զհողն հանեն ի սուրբ ուխտէս, Յօհ. (318) հայրապետացն նզոված է եւ սուրբ Ովանէսիս կապած⁶¹⁷: Զի. (1471) թուին⁶¹⁸:

Նրսար. Շիխ., 466, Ջլ.1, 185, Բրխ., 252, Ուլ., 102, Դ5, 43 (արձ. 90՝ Գանձասարի վանք):

խզ. 13բ-4ա ես՝ Պաստամ, որդի մեծին Զալալին, տուր⁶¹⁹ Կունճի հողին կալէն վերն⁶²⁰ ի սուրբ ուխտս Գանձասարայ, ի 14ա՝ առաջնորդութեամբ տէր Ներսէսին: Ով զհողն հանէ յուխտէս, Յօհ. (318) հայրապետացն նզոված է⁶²¹: Թուին Զի. (1471):

Նրսար. Շիխ., 466, Ջլ.1, 185, Բրխ., 252, Ուլ., 97, Դ5, 43 (արձ. 91՝ Գանձասարի վանք):

խե. 14ա Կաման Աստուծոյ, ես՝ Սայտուն⁶²², որդի պարոն Աղապատոյ⁶²³, տուր⁶²⁴ իմ հայրենեացն զՏանձաղոր⁶²⁵ ի սուրբ ուխտս Գանձասարայ, առաջնորդութեամբ տէր եղիային: Սոքա ետուն

⁶¹⁴ Դ5 - Սմպատ

⁶¹⁵ Դ5 - աշնուհետեւ՝ պարոն

⁶¹⁶ Դ5 - տալի

⁶¹⁷ Դ5 - որք զհողն հանեն... Ովանէսիս

կապած՝ չիք

⁶¹⁸ Դ5 - թվին :Ջի. (1471)

⁶¹⁹ Դ5 - տալի

⁶²⁰ Դ5 - վէր

⁶²¹ Դ5 - ով զհողն հանէ... նզոված է՝ չիք

⁶²² Դ5 - Սայտունս

⁶²³ Դ5 - Աղբաստին

⁶²⁴ Դ5 - տալի

⁶²⁵ Դ5 - զՏանձաղոր

տարին Գ. (3) Ժամ: Ով զայս հայրենիքս հանէ ի սուրբ⁶²⁶ եկեղեցոյս⁶²⁷, Յօհ. (318) հայրապետացն նզոված է եւ սուրբ Ովանէսիս կապած⁶²⁸: Թուին Զի. (1467)⁶²⁹:

Նրսար. Շիխ., 466, Ջլ.1, 185-186, Բրխ., 252, Ուլ., 100, Դ5, 42 (արձ. 88՝ Գանձասարի վանք):

խզ. 14ա ես՝ Ուսուպ⁶³⁰, տուր⁶³¹ բազմատուրից⁶³² նովերին հողն ի սուրբ ուխտս Գանձասարայ, առաջնորդութեամբ տէր Ներսէսին: Եթէ որ զհողն հանէ, նզոված է Աստուծոյ⁶³³: Զի. (1495) թուին⁶³⁴:

Նրսար. Շիխ., 466, Ուլ., 126-127, Դ5, 56 (արձ. 138՝ Գանձասարի վանք):

խէ. 14ա Թուին⁶³⁵ էճի. ⁶³⁶ (1271), կաման Աստուծոյ, ես՝ Յովհաննէս⁶³⁷, որդի Իվանէի, առաջնորդ սուրբ ուխտիս Գանձասարայ, հրամանաւ տեառն Խաչի-նու Աթապէկին⁶³⁸ եւ իմ հալալ արդեանց զնեցի զՎարդանաթաղս⁶³⁹, մին չորեք եզն եւ այլ ընծէք տուր⁶⁴⁰ ի սուրբ Կաթուղի-կէս, միաբանքս տուր⁶⁴¹ զՅովհաննու⁶⁴²

⁶²⁶ Դ5 - չիք

⁶²⁷ Դ5 - եկեղեցոս

⁶²⁸ Դ5 - չիք

⁶²⁹ Դ5 - թվիս :ԹճժՁ: (1467)

⁶³⁰ Դ5 - Իսուպ

⁶³¹ Դ5 - տալի

⁶³² Դ5 - բազմաշաղկեց

⁶³³ Դ5 - եթէ որ զհողն հանէ, նզոված է

Աստուծոյ

⁶³⁴ Դ5 - թվին :Զի. (1495)

⁶³⁵ Դ5 - թիւ

⁶³⁶ Դ5 - :Ձի. (1271)

⁶³⁷ Դ5 - Յոհանէս

⁶³⁸ Դ5 - Աթաբակին

⁶³⁹ Դ5 - զՎարդանաթաղս

⁶⁴⁰ Դ5 - տալի

⁶⁴¹ Դ5 - տալիս

⁶⁴² Դ5 - զՈհաննու

և Յակոբայ⁶⁴³ տօնն⁶⁴⁴ զամենայն⁶⁴⁵ եկեղեցիքս պատարագ ինձ: Ով խափանէ, դատի յԱստուծոյ:

Տրատր. Շիխ., 466, Ջլ.1, 188-191, Բրխ., 252, Ուլ., 123, Դ5, 50 (արձ. 122՝ Գանձասարի վանք):

Խր. 14ա Կաման Աստուծոյ, ես՝ տէր Վարդան, որդի Զալալին, տուի⁶⁴⁶ Ծակ Խաչին⁶⁴⁷ հողն ի սուրբ ուխտս Գանձասարայ իշխանութեամբ⁶⁴⁸ Աղպաստոյ, առաջնորդութեամբ տէր Եղիային: Առքա տուին⁶⁴⁹ Բ. (2) օր⁶⁵⁰ ժամ, ով խափանէ դատի⁶⁵¹: Թուին⁶⁵² Պղթ. (1443):

Տրատր. Շիխ., 466, Ջլ.1, 188, Ուլ., 122, Դ5, 55 (արձ. 136՝ Գանձասարի վանք):

Խթ. 14բ Կաման Աստուծոյ ամենակալին, հրամանաւ Աթաբակին՝ տեառն Խաչենու⁶⁵³, ես՝ Բարսեղ, որդի Աբաշուր իրիցու, ամուսին իմ Մամաք, միաբանեցայ⁶⁵⁴ սուրբ ուխտիս եւ իմ հալալ արդեանց գնեցի զՏնկին երկիրն, տուի⁶⁵⁵ ի Կաթողիկէս: Միաբանքս ետ⁶⁵⁶ Դ. (4) օր⁶⁵⁷ ժամ Աւետեաց Աստուածածնին: Կատարիչքն օրհնին⁶⁵⁸ յԱստուծոյ

և խափանողքն⁶⁵⁹ դատին: Թուին⁶⁶⁰ Չիե. (1276):

Տրատր. Շիխ., 466, Ջլ.1, 188-189, Ուլ., 134, Դ5, 51 (արձ. 125՝ Գանձասարի վանք):

Ժ. 14բ Կաման Աստուծոյ, ես՝ Աղապէկի⁶⁶¹ որդի Ամբաստայ Միրին⁶⁶² հողն իմ հայրենիքն էր. իմ⁶⁶³ սրտով տուի⁶⁶⁴ ի սուրբ ուխտս Գանձասարայ⁶⁶⁵ ի փրկութիւն հոգւոյ իմոյ⁶⁶⁶: Ով հողն հանէ, դատի Աստուծոյ⁶⁶⁷: Թուին ՌժԲ. (1563)⁶⁶⁸:

Տրատր. Շիխ., 467, Ուլ., 114, Դ5, 46 (արձ. 101՝ Գանձասարի վանք):

Ճա. 14բ ես՝ Շահնշէս, որդի Աղբուղին⁶⁶⁹, տուի⁶⁷⁰ Նովերին հողն⁶⁷¹ ի սուրբ ուխտս Գանձասարայ: Ով հողն հանէ, սուրբ Ովանէսիս կապած է:

Տրատր. Շիխ., 467, Ջլ.1, 189, Ուլ., 128, Դ5, 58 (արձ. 146՝ Գանձասարի վանք):

Ժբ. 14բ Յուսովն Աստուծոյ, ես՝ Էսուկնաւ⁶⁷², դուստր մեծին Ամիր-Հասանայ, յետ մահուան ծիծին իմոյ միաբանեցի զնա սուրբ ուխտիս եւ տուի⁶⁷³ րն-

⁶⁴³ Դ5 - զԱկոբայ

⁶⁴⁴ Դ5 - տունն

⁶⁴⁵ Դ5 - զամէն

⁶⁴⁶ Դ5 - տվի

⁶⁴⁷ Դ5 - Ծակ Խաչին

⁶⁴⁸ Դ5 - յիշխանութեամբ

⁶⁴⁹ Դ5 - տվին

⁶⁵⁰ Դ5 - չիք

⁶⁵¹ Դ5 - ով խափանէ դատի

⁶⁵² Դ5 - թվին

⁶⁵³ Դ5 - Խաչինու

⁶⁵⁴ Դ5 - միաբանեցաք

⁶⁵⁵ Դ5 - տվի

⁶⁵⁶ Դ5 - ետուն

⁶⁵⁷ Դ5 - աւր

⁶⁵⁸ Դ5 - աւրհնին

⁶⁵⁹ Դ5 - խափանողն

⁶⁶⁰ Դ5 - թվին

⁶⁶¹ Դ5 - Աղապէկի

⁶⁶² Դ5 - Աւրին

⁶⁶³ Դ5 - ի

⁶⁶⁴ Դ5 - տվի

⁶⁶⁵ Դ5 - չիք

⁶⁶⁶ Դ5 - աշխուհեաեւ՝ առաջնորդութիւն...

⁶⁶⁷ Դ5 - ով հողն հանէ, դատի Աստուծոյ՝ չիք

⁶⁶⁸ Դ5 - թվականը նախորդում է բուն

վիմագրին

⁶⁶⁹ Դ5 - Աղապուղին

⁶⁷⁰ Դ5 - վերին

⁶⁷¹ Դ5 - աշխուհեաեւ՝ տվի

⁶⁷² Դ5 - Էսուկանս

⁶⁷³ Դ5 - տվի

ծայ տէր Յոհանն⁶⁷⁴ եւ միաբանքս տուին⁶⁷⁵ Բ. (2) պատարագ ի տօնի⁶⁷⁶ Քառասնիցն: Կատարիչքն օրհնին⁶⁷⁷ յԱստուծոյ եւ խափանօղքն⁶⁷⁸ դատին: ՉԾԸ. (1309) թուին⁶⁷⁹:

Տրատ. Ջլ.1, 189, Բրխ., 253, Ուլ., 125, Դ5, 52 (արձ. 128՝ Գանձասարի վանք):

ծգ. 14բ Յանուն Աստուծոյ, ես՝ Սասնայս Հանգաբերքեցի⁶⁸⁰, եկի մեծ յուսով ի սուրբ ուխտս Փանծասարայ իշխանութեամբ Աթաբէկին⁶⁸¹, զիմ հոգւոյ⁶⁸² արդիւնքն ի Կաթողիկէս տուի⁶⁸³: Միաբանքս տուին⁶⁸⁴ զԾառազարդարն⁶⁸⁵ զամենայն⁶⁸⁶ եկեղեցիքս ինձ պատարագ. Բ. (2) ժամ իմ կենակցին Մահանայ: Ու խափախէ], մեր⁶⁸⁷ մեղացն պարտական է: Չի. (1271) թուին⁶⁸⁸:

Տրատ. Ջլ.1, 189-190, Բրխ., 253, Ուլ., 124, Դ5, 51 (արձ. 123՝ Գանձասարի վանք):

ծգ. 15ա Յուսովն⁶⁸⁹ Աստուծոյ, ես՝ Ապուրան⁶⁹⁰ եւ ամուսին իմ Մինախաթուն, միաբանեցաք սուրբ ուխտիս իշխանութեամբ Ջալալին եւ առաջնոր-

դութեամբ տէր⁶⁹¹ Յոհաննին⁶⁹², տուաք Ջարեքտար⁶⁹³ եւ այլ ընծայ, տէրս եւ միաբանքս ետուն Դ. (4) պատարագ Աստուածայայտնութեան ճրագալուցին, Բ. (2)՝ ինձ, Բ. (2)՝ Մինախաթունին, կատարիչքն օրհնին⁶⁹⁴ յԱստուծոյ: ՉԿ. (1311) թուին⁶⁹⁵:

Տրատ. Շիխ., 467, Ջլ.1, 190, Ուլ., 136, Դ5, 53 (արձ. 129՝ Գանձասարի վանք):

ծե. 15ա Կաման Աստուծոյ, ես՝ Ազեր եւ⁶⁹⁶ ամուսին իմ Օտար-Տիկին⁶⁹⁷, միաբանեցաք⁶⁹⁸ սուրբ ուխտիս, տուի⁶⁹⁹ ընչից իմոց. սոքա տուին⁷⁰⁰ Դ. (4) ժամ կրկին Վարդավառին⁷⁰¹, կատարիչքն օրհնին⁷⁰² Աստուծոյ:

Տրատ. Ջլ.1, 190, Ուլ., 139, Դ5, 58 (արձ. 147՝ Գանձասարի վանք):

ծգ. 15ա Յուսովն Աստուծոյ, ես՝ Սարգիս քահանայ, որդի Պետրոսայ, եկի սուրբ ուխտս իշխանութեամբ Ջալալին, միաբանեցայ, տուի⁷⁰³ Բ. (2) զիրք եւ այլ ընծայ: Սոքա տուին⁷⁰⁴ Բ. (2) ժամ սուրբ Սարգսին: Կատարիչքն օրհնին Աստուծոյ⁷⁰⁵:

Տրատ. Ջլ.1, 190, Ուլ., 137, Դ5, 53 (արձ. 131՝ Գանձասարի վանք):

⁶⁷⁴ Դ5 - Յոհանէս

⁶⁷⁵ Դ5 - տղին

⁶⁷⁶ Դ5 - տաւնի

⁶⁷⁷ Դ5 - աւրհնին

⁶⁷⁸ Դ5 - խափանողն

⁶⁷⁹ Դ5 - թվին : ՉԾԸ: (1309)

⁶⁸⁰ Դ5 - Հանգաբերդեցի

⁶⁸¹ Դ5 - Աթաբեկին

⁶⁸² Դ5 - հոգո

⁶⁸³ Դ5 - տղի

⁶⁸⁴ Դ5 - տղին

⁶⁸⁵ Դ5 - զԾառազարդարն

⁶⁸⁶ Դ5 - զամէն

⁶⁸⁷ Դ5 - իմ

⁶⁸⁸ Դ5 - թւին

⁶⁸⁹ Դ5 - Կաման

⁶⁹⁰ Դ5 - Աբուրքան

⁶⁹¹ Դ5 - չիք

⁶⁹² Դ5 - Յոհանեսի

⁶⁹³ Դ5 - Ջարեքդար

⁶⁹⁴ Դ5 - աւրհնին

⁶⁹⁵ Դ5 - թվին : ՉԿ: (1321)

⁶⁹⁶ Դ5 - չիք

⁶⁹⁷ Դ5 - Ատար Տիկին

⁶⁹⁸ Դ5 - միաբանեցա

⁶⁹⁹ Դ5 - տղի

⁷⁰⁰ Դ5 - տղին

⁷⁰¹ Դ5 - Վարդէվառին

⁷⁰² Դ5 - աւրհնին

⁷⁰³ Դ5 - տղի

⁷⁰⁴ Դ5 - ետուն

⁷⁰⁵ Դ5 - չիք

ծէ. 15ա Կաման Աստուծոյ, ես՝ տէր
Ներսէս Ամարասայ եպիսկոպոս, եկի մեծ
յուսով⁷⁰⁶ ի սուրբ ուխտս իշխանութեամբ
Աթապակին⁷⁰⁷, միաբանեցայ, տուի⁷⁰⁸ զիմ
հոգւոյ արդիւնս: Առքա տուին⁷⁰⁹ Ե. (5)
օր⁷¹⁰ ժամ, որ յանուն ի տօնի⁷¹¹ Նիկիայ
սուրբ ժողովոյն: Կատարիչքն օրհնին⁷¹²
Աստուծոյ: ՁԼԱ. (1282) թուին⁷¹³:

Տրատ. ՁԼ.1, 190, Բրիւ., 253, Ուլ., 135, Դ5, 52
(արձ. 127՝ Գանձասարի վանք):

ծր. 15ա Անուամբն Աստուծոյ, ես՝
Մամախաթուն եւ պատրոնն իմ⁷¹⁴ Ճարս⁷¹⁵,
միաբանեցաք սուրբ ուխտիս Գանձա-
սարայ եւ սոքա տուին աւագ Ե. (5) շա-
բաթ օրն⁷¹⁶ զամէն եկեղեցիքս պատարագ
պատրոնն Ումէկին: Կատարիչքն⁷¹⁷ օրհ-
նին⁷¹⁸ Աստուծոյ եւ խափանողքն⁷¹⁹ դա-
տին: Թուին⁷²⁰ ՁԺԷ. (1268):

Տրատ. ՁԼ.1, 191, Ուլ., 133, Դ5, 50
(արձ. 121՝ Գանձասարի վանք):

ծթ. 15բ Կաման Աստուծոյ, ես՝ Աշոտ
երէցօրդի⁷²¹, միաբանեցայ սուրբ ուխ-
տիս, տուի⁷²² ընչից իմոց ընծայ: Եւ յետ
ինձ յիշատակ Կաթողիկէս լինի: Առքա
խոստացան զառաջաւորի կիրակէն Գ.

(3) ժամն. որչափ կենդանի եմ ծնողաց
իմոց, յետ ելից ինձ առնեն: Կատարիչքն
օրհնին⁷²³ Աստուծոյ:

Տրատ. Ուլ., 139, Դ5, 58
(արձ. 145՝ Գանձասարի վանք):

կ. 15բ Կաման Աստուծոյ, ես՝ Յա-
կոբ Միջնաշինեցի, միաբանեցայ սուրբ
ուխտիս, տուի⁷²⁴ ընծայ ի սուրբ Կաթո-
ղիկէս: Առքա տուին⁷²⁵ ի տարումն Բ. (2)
ժամ սուրբ Յակոբայ⁷²⁶ տօնին⁷²⁷ որչափ
կենդանի եմ, իմ հօրն⁷²⁸ կատարի⁷²⁹:

Տրատ. ՁԼ.1, 191, Ուլ., 140, Դ5, 59
(արձ. 151՝ Գանձասարի վանք):

կա. 15բ Յուսովն անմահին Աստու-
ծոյ, ես՝ Գերգ⁷³⁰ Չարաբերտեցի⁷³¹ անար-
ժան քահանայ, որդի Ծերամնուայ⁷³²,
տուի⁷³³ զիմ հոգւոյ⁷³⁴ արդիւնքն⁷³⁵ ի
սուրբ ուխտս Գանձասարայ⁷³⁶: Առքա
Բ. (2) ժամ Տեառնըդառաջին տուին⁷³⁷
ինձ, կատարիչքն օրհնին⁷³⁸ Աստուծոյ:

Տրատ. ՁԼ.1, 191, Ուլ., 121, Դ5, 57
(արձ. 144՝ Գանձասարի վանք):

Ծնթ. Դարեկով արձանագրութեան գրչան-
կարից՝ «կապարիչք»-ից առաջ մեկ-երկու բառ
եղծված է:

⁷⁰⁶ Դ5 - ուսով

⁷⁰⁷ Դ5 - Աթաբակին

⁷⁰⁸ Դ5 - տվի

⁷⁰⁹ Դ5 - ետուն

⁷¹⁰ Դ5 - աւր

⁷¹¹ Դ5 - տաւնի Սուրբ Հայրապետացն

⁷¹² Դ5 - աւրհնին

⁷¹³ Դ5 - չիք

⁷¹⁴ Դ5 - չիք

⁷¹⁵ Դ5 - Ծարս

⁷¹⁶ Դ5 - աւր

⁷¹⁷ Դ5 - կատարողն

⁷¹⁸ Դ5 - աւրհնի

⁷¹⁹ Դ5 - խափանողն

⁷²⁰ Դ5 - գրեցաւ թվին

⁷²¹ Դ5 - իրիցօրդի

⁷²² Դ5 - տվի

⁷²³ Դ5 - աւրհնին

⁷²⁴ Դ5 - տվի

⁷²⁵ Դ5 - տվին

⁷²⁶ Դ5 - Յակոբի

⁷²⁷ Դ5 - տաւնին

⁷²⁸ Դ5 - հաւրն

⁷²⁹ Դ5 - չիք

⁷³⁰ Դ5 - Գրիգոր

⁷³¹ Դ5 - Չարաբերտեցի

⁷³² Դ5 - Ծերաբերն Նուանա

⁷³³ Դ5 - տվի

⁷³⁴ Դ5 - հոգու

⁷³⁵ Դ5 - բաժին

⁷³⁶ Դ5 - չիք

⁷³⁷ Դ5 - տվին

⁷³⁸ Դ5 - աւրհնին

կբ. 15բ ես⁷³⁹ Սարգիս քահանայ, որ-
գի Գերգայ, միաբանեցայ սուրբ ուխ-
տիս, տուի⁷⁴⁰ ընծայ: Սոքա տուին⁷⁴¹ ինձ
Ա. (1) սուրբ Սարգիս⁷⁴² կիրակին: Կա-
տարիչքն օրհնին Աստուծոյ⁷⁴³:

Տրասյ. Ուլ., 124, Դ5, 59
(արձ. 149՝ Գանձասարի վանք):

Ծնթ. Վիմագրի «միաբանեցա սուրբ ուխ-
տիս» հաղվածը «Դիվան»-ում «որդի Գերգա»-
ից առաջ է:

կգ. 15բ ես⁷⁴⁴ Հայրապետ, որդի Գեր-
գա, միաբանեցայ սուրբ ուխտիս, տուի⁷⁴⁵
զիմ հոգւոյ⁷⁴⁶ արդիւնս: Սոքա տուին⁷⁴⁷ Ա.
(1) ժամ ի Վերափոխման⁷⁴⁸ սուրբ⁷⁴⁹ Աստ-
ուածածնին⁷⁵⁰:

Տրասյ. Ուլ., 128, Դ5, 58
(արձ. 148՝ Գանձասարի վանք):

կգ. 15բ ես՝ Աւետիս քահանայ, որդի
Գերգայ, միաբանեցայ սուրբ ուխտիս եւ
սոքա տուին Ա. (1) ժամ Զատիկին: Ով
խափախեալ...:

Ծնթ. Վիմագիրը նախորդ հրապարա-
կիչների աշխատություններում չգտանք. այն
պետք է որ Գանձասարի վիմագրերից լինի, որի
առաջին եւ միակ ընդօրինակողը, ըստ էության,
Եսայի կաթողիկոսն է:

կե. 15բ-6ա ես⁷⁵¹ Բրուտ⁷⁵², որդի Ծա-
մամայ, միաբանեցայ սուրբ ուխտիս,

տուի⁷⁵³ ընչից իմոց: Սոքա տուին⁷⁵⁴ Բ. (2)
ժամ Շողակաթին⁷⁵⁵:

Տրասյ. Ջլ.1, 191, Ուլ., 126, Դ5, 56
(արձ. 139՝ Գանձասարի վանք):

կգ. 16ա Աստուած ողորմի⁷⁵⁶ Ստե-
փաննոս փակակալի սուրբ Կաթողիկիս
եւ Գերգայ իւր փոքերն⁷⁵⁷:

Տրասյ. Ուլ., 140, Դ5, 59
(արձ. 150՝ Գանձասարի վանք):

կէ. 16ա Այս է արձանագիր Հրհերա
վանքին.

Կամաւն Աստուծոյ, ես՝ Պետրոս կա-
թողիկոս սրբոյ աթոռոյս Գանձասարայ,
որ⁷⁵⁸ նորոգեալ սուրբ աթոռս Ամարասա
արքեպիսկոպոսի⁷⁵⁹ Պարսեղ⁷⁶⁰, որ է⁷⁶¹
նահանգի Վարանդու եւ Քոչեղու⁷⁶², քան-
զի փոփոկեալ⁷⁶³ եւ պատառեալ էին վի-
ճակ սորին արարեալ ըստ իւրաքանչիւր
կամաց սորին⁷⁶⁴, իսկ մեք զցանկն հալ-
րենի նորոգեալ ժողովեցաք եւ առաջ-
նորդ կարգեցաք⁷⁶⁵ զսիրելի աշակերտն
մեր զտէր Բարսեղ արքեպիսկոպոսն⁷⁶⁶,
որ եւ հրամայեցաք սմա շինել զեկեղեցի
ի հովարան Ամարասա, զոր եւ շինեալ
կատարեաց ըստ մերոյ⁷⁶⁷ հրամանացն⁷⁶⁸.

⁷⁵³ Դ5 - տվի

⁷⁵⁴ Դ5 - տվին

⁷⁵⁵ Դ5 - աշխուհեալ տաւնին

⁷⁵⁶ Դ5 - ողորմեայ

⁷⁵⁷ Դ5 - աշխուհեալ ամէն

⁷⁵⁸ Դ5 - չիք

⁷⁵⁹ Դ5 - արհի եպիսկոպոսութեան

⁷⁶⁰ Դ5 - բոլոր

⁷⁶¹ Դ5 - չիք

⁷⁶² Դ5 - Քոչիղու

⁷⁶³ Դ5 - փոփոկեալ

⁷⁶⁴ Դ5 - չիք

⁷⁶⁵ Դ5 - չիք

⁷⁶⁶ Դ5 - արհի եպիսկոպոսն

⁷⁶⁷ Դ5 - մերում

⁷⁶⁸ Դ5 - հրամանի

⁷³⁹ Դ5 - Կամաւն Աստուծոյ, ես...

⁷⁴⁰ Դ5 - տվի

⁷⁴¹ Դ5 - տվին

⁷⁴² Դ5 - Սարգսի

⁷⁴³ Դ5 - կատարիչքն աւրհնին Աստուծոյ՝ չիք

⁷⁴⁴ Դ5 - Կամաւն Աստուծոյ, ես...

⁷⁴⁵ Դ5 - տվի

⁷⁴⁶ Դ5 - հոգո

⁷⁴⁷ Դ5 - տվին

⁷⁴⁸ Դ5 - փոխման

⁷⁴⁹ Դ5 - չիք

⁷⁵⁰ Դ5 - աշխուհեալ երեքշաբաթ աւր,

կատարիչ աւրհնին յԱստուծոյ

⁷⁵¹ Դ5 - Կամաւն Աստուծոյ, ես...

⁷⁵² Դ5 - Բուտ

ով աչսու⁷⁶⁹ ի տանս⁷⁷⁰ ի Այլակերպու-
թեանն Քրիստոսի եւ օրհնեցաք⁷⁷¹
զսուրբ տաճարս անուանելով զայս⁷⁷²
Աուրբ Գրիգորիս, ի նշխարս⁷⁷³ սրբոյն
Գրիգորի⁷⁷⁴ եւ ի բերեալ⁷⁷⁵ անփոփեցաք
աստ ի⁷⁷⁶ յերկիրս⁷⁷⁷ Վարանդու եւ Քոչե-
ղու⁷⁷⁸, զի եղիցի այս երկու ամրոս մի:
Ով ոք զայս վիճակս բաժանեալ⁷⁷⁹ եւ
զոք նստուցանել կամի⁷⁸⁰ այլ տեղի, եթէ
կաթուղիկոս իցէ կամ եպիսկոպոս կամ
մելիք⁷⁸¹, Տէր զայնպիսիսն⁷⁸² նզովեալ
եղիցի, ԳՃԺԸ. (318) հայրապետացն եւ
խաչհանուացն դասեսցի, Յուգայի մաս-
նակից լինիցի: Այս կտակս եւ արձանա-
գիրս արարի⁷⁸³ յաւիտեանս յաւիտենից⁷⁸⁴
մնայ⁷⁸⁵: Ես՝ Գրիգոր վարդապետս գրեցի
ՌՃՀԹ. (1730) թուիս⁷⁸⁶:

Տրապ. Ջլ.2, 331, Բրիւ., 214, Դ.5, 167-8

(արձ. 580՝ Ներսէր գյուղի Ս. Գրիգորիս):

Ծնթ. Ս. Բարխուդարյանը ծանոթագրում է,
որ վիմագրի առանձին մասերը պարունակող 7
քար՝ խառն դասավորությամբ տեղադրված են
եկեղեցու ներսի անշաղափս պատի մեջ:

⁷⁶⁹ Դ.5 - յաւուր

⁷⁷⁰ Դ.5 - տանի

⁷⁷¹ Դ.5 - աւրհնեցաք

⁷⁷² Դ.5 - զսա

⁷⁷³ Դ.5 - բերելով ի նշխարաց

⁷⁷⁴ Դ.5 - Գրիգորիսի

⁷⁷⁵ Դ.5 - չիք

⁷⁷⁶ Դ.5 - չիք

⁷⁷⁷ Դ.5 - երկրիս

⁷⁷⁸ Դ.5 - Քոչեղու

⁷⁷⁹ Դ.5 - բաժանել

⁷⁸⁰ Դ.5 - չիք

⁷⁸¹ Դ.5 - չիք

⁷⁸² Դ.5 - չիք

⁷⁸³ Դ.5 - չիք

⁷⁸⁴ Դ.5 - չիք

⁷⁸⁵ Դ.5 - աշխուհեսեւ՝ հաստատ

⁷⁸⁶ Դ.5 - Ես՝ Գրիգոր վարդապետս, գրեցի
ՌՃՀԹ. (1730) թուիս՝ չիք

կր. 16բ եղիշէի սուրբ առաքելու վա-
նից զանգակատան արձանն այս է.

Կաման Աստուծոյ, ես՝ տէր Մատ-
թէոս, սալեցի զեկեղեցիս թուին ԶԿԶ.
(1317) եւ զանգակատունս շինեցաւ
թուին ԶՀԲ. (1323). յաղօթս յիշեցէք:

Տրապ. Դ.5, 111

(արձ. 369՝ Եղիշէ առաքելալի վանք):

կթ. 16բ Աուրբ Նշանի եկեղեցւոյն
արձանն.

Կաման Աստուծոյ, ես՝ Առաքել վար-
դապետ, տէր Մատթէոս եպիսկոպոս՝
թոռն Շրվանայ՝ որդի Ճհանշի Հորդի
Ճհանշի, տիրաւ շինեցինք եկեղեցիս,
սալեցինք ժամատունս յիշատակ մեզ եւ
ծնողաց մերոց: ԶԾԸ. (1509) թուին:

Տրապ. Ջլ.1, 177, Բրիւ., 282, Դ.5, 109

(արձ. 360՝ Եղիշէ առաքելալի վանք):

Ծնթ. Ինչպէս նկատել է Ս. Բարխուդար-
յանը՝ արձանագրության որոշ անսովոր ձևեր
առիթ են տվել երապարակիչներին կրճատել ու
աղավաղել ողջ վիմագիրը. «Դիվան»-ում այն
ունի հետևյալ տեսքը. «Կաման Աստուծոյ, ես՝
Առաքել վարդապետ, Մաթթոս, թվին :ՋԿԳ:
(1514) շինեցինք զեկեղեցիս, զաջ բերինք :ՋԿԸ:
(1519) գունք եկեղեցիքս. ամեն, իշապակ մեզ»:

հ. 16բ Կաման Աստուծոյ, ես՝ Յո-
հաննէս, միաբանեցայ սուրբ Առաքելիս,
տուի զաւագ սուրբ Նշանս ի սուրբ եկե-
ղեցիս, յառաջնորդութիւն Ամէնէօնի. եւ
միաբանքս տուին տարին Բ. (2) ժամ
Ղազարու տօնին: Կատարիչքն օրհնին
յԱստուծոյ: Թուին ԶԽԱ. (1292):

Ծնթ. Վիմագիրը նախորդ երապարակիչ-
ների աշխատություններում չգտանք: Ըստ ամե-
նայնի, այն Եղիշէ առաքելալի վանքի վիմագրե-
րից է, որը դարձյալ մեզ է հասել շնորհիվ Եսայի
կաթողիկոսի ընդօրինակման:

հա. 16բ Առաքելու եկեղեցու արձանն.

Թուին⁷⁸⁷ **ՈՂԳ. (1244), ես՝ Անրոբ սարկաւագս սուրբ ուխտիս, շինեաց**⁷⁸⁸ **զՍուրբ Առաքելա**⁷⁸⁹ **ի վերայ առաջին հիմանն. յաղօթս**⁷⁹⁰ **յիշեցէք:**

Տրատր. Շեխ., 469, Զլ.1, 177, Դ5, 109 (արձ. 357՝ Եղիշէ առաքելի վանք):

հր. 16բ Տաստակերին եկեղեցուն.

Կաման Աստուծոյ, իշխանութիւնն⁷⁹¹ **Արդունի**⁷⁹², **հայրապետութիւն տէր Ատեփաննոսի, յամիրութիւն**⁷⁹³ **Իւանո**⁷⁹⁴ **եւ Աստրատինին**⁷⁹⁵ **որդեացն**⁷⁹⁶ **Փախրատինին**⁷⁹⁷, **ես՝ տէր Ասրգիս, շինեցի զժամատուն, զուգեցի զԳաւազանս, զԱւետարանս, զԱռողուդին**⁷⁹⁸, **զԵսային. որք աղօթէք ողորմիւ յիշէք ի Քրիստոս:** **Թուին ՁԼԴ. (1285)**⁷⁹⁹:

Տրատր. Բրխ., 281, Դ5, 100 (արձ. 316՝ Դասարակեր):

Ծնթ. Մ. Բարխուդարյանցն արձանագրության վերջնամասն անընթեռնելի է համարում:

հր. 17ա Այս է հանդիստ Վաջական⁸⁰⁰ **թագաւորին: Աստուած ողորմի Հայրապետա եւ իւր**⁸⁰¹ **ծնողաց**⁸⁰², **որ շինեց**

զեկեղեցիս առաջնորդութիւն տէր Աիմէօնի⁸⁰³: **Թվին**⁸⁰⁴ **ՁԼԵ. (1286)** էր:

Տրատր. Զլ.1, 177, Բրխ., 282, Դ5, 110 (արձ. 361՝ Եղիշէ առաքելի վանք):

հր. 17ա Զալեթու [Ճալեթու] վանից արձանն է.

Յանուն Աստուծոյ, ես՝ Կարապետ⁸⁰⁵ **կաթուղիկոս, շինեցի զեկեղեցիս ի թուին**⁸⁰⁶ **ՊԿ.-ին (1411), յիշատակ հոգւոյ**⁸⁰⁷ **իմ**⁸⁰⁸. **յաղօթս**⁸⁰⁹ **յիշեցէք:**

Տրատր. Շեխ., 469, Բրխ., 129, ՄԿ, 89 (արձ. 470՝ Ճալեթի Ս. Ասրվաճաճին):

հե. 17բ ի թուին⁸¹⁰ **ՋԻԴ. (1475) հանգիստ Թօմայ**⁸¹¹ **կաթուղիկոսին:**

Տրատր. Շեխ., 469, Բրխ., 129, ՄԿ, 90 (արձ. 472՝ Ճալեթի Ս. Ասրվաճաճին):

Ծնթ. Ս. Կարապետյանն արձանագրությունը չի փնտել: Ըստ նրա՝ այն գրվում է շենքի փլատակների փակ եւ հնարավոր կլինի հայտնաբերել մաքրման աշխատանքների միջոցով:

հր. 17բ Թուին⁸¹² **ՋԿ. (1511), ես՝ Առաքեալ**⁸¹³ **կաթուղիկոսս, գնեցի վերստին պարոն Հասան պէկէն**⁸¹⁴ **եկեղեցւոյս զրան զուրուղն**⁸¹⁵ **ԳՌ. (3000) թանկաց խարջ**⁸¹⁶ **արի եւ տուի**⁸¹⁷ **վասն մեր հոգւոյս Ասրբ Աստուածածնիս. եւ ով**

⁷⁸⁷ Դ5 - Թ.

⁷⁸⁸ Դ5 - շինեցի

⁷⁸⁹ Դ5 - Առաքեալս

⁷⁹⁰ Դ5 - յաղաւթս

⁷⁹¹ Բրխ., Դ5 - ի դատաւորութեան

⁷⁹² Բրխ. - Արդոււին

⁷⁹³ Բրխ., Դ5 - ի տէրութեան

⁷⁹⁴ Բրխ., Դ5 - Իւանէին

⁷⁹⁵ Բրխ., Դ5 - Սադրադինին

⁷⁹⁶ Բրխ., Դ5 - որդոյ

⁷⁹⁷ Բրխ., Դ5 - Փախրադինին

⁷⁹⁸ Բրխ. - զրատ ողորմի

⁷⁹⁹ Դ5 - զՍտողուդին... Թուին ՁԼԴ. (1285)՝ չիք

⁸⁰⁰ Դ5 - Վաջական

⁸⁰¹ Դ5 - ոյր

⁸⁰² Դ5 - ծնողացն

⁸⁰³ Դ5 - Սիմեոնի

⁸⁰⁴ Դ5 - Թիւ

⁸⁰⁵ ՍԿ - տէր Կարապետ

⁸⁰⁶ ՍԿ - Թվիս

⁸⁰⁷ ՍԿ - հոգո

⁸⁰⁸ ՍԿ - իմո

⁸⁰⁹ ՍԿ - որք կարդայք յաղաւթս

⁸¹⁰ ՍԿ - Թվ.

⁸¹¹ ՍԿ - Թովմայ

⁸¹² ՍԿ - ի Թվ.

⁸¹³ ՍԿ - տէր Առաքեալ

⁸¹⁴ ՍԿ - Հասանբէկէն

⁸¹⁵ ՍԿ - Ճալէթ դիւզս

⁸¹⁶ ՍԿ - խարճ

⁸¹⁷ ՍԿ - տվի

ոք⁸¹⁸ հակառակի այս դուրուղիս⁸¹⁹ կամ խլելով կամ ծախել ջանայ, ի վարձս Կայենի առցէ⁸²⁰:

Տրապ. Շիխ., 469, Բրխ., 129, ՄԿ, 90 (արձ. 473՝ Ճալեթի Ս. Ասրվաձաժին):

Ծնթ. Տրապարակիչները վիմագիրը ներկայացրել են իբրեւ նախորդի շարունակություն, սակայն, դարելով բովանդակությունից՝ Ս. Կարապետյանը կարծում է, որ այն կարող էր նաեւ այլ քարի վրա փորագրված լինել:

հէ. 17բ Արդ, ես՝ տէր Առաքել կաթուղիկոս, կանգնեցի⁸²¹ զխաչս եւ <եւ> նորոգեցի զեկեղեցւոյս⁸²² զլուսն վասն հոգւոյ տէր Թովմայ⁸²³ կաթուղիկոսին. ով ոք նստի յաթոռս Ա. (1)⁸²⁴ պատարագ⁸²⁵ անեն⁸²⁶ Զատկին: Թուին Զիթ. (1480)⁸²⁷:

Տրապ. Բրխ., 128, ՄԿ, 90 (արձ. 471՝ Ճալեթի Ս. Ասրվաձաժին):

հը. 17բ Սուրբ Յուրիկայ գաւթին արձանն այս է, որ ներքոյ գրեմ.

Յաշխարհակալ տէրութեանն Ապաղայ խանին եւ ի հայրապետութեան տէր Ստեփաննոսին եւ ի պարոնութեան Նորադինին եւ Սրաջադինին եւ Գուրդադինին, ես՝ տէր Յօհաննէս⁸²⁸, շինեցի զգաւթս յիշատակ ինձ եւ եղբարց, ծնողաց իմոց: ԶԼԳ. (1284) Թուին⁸²⁹:

Տրապ. Շիխ., 468, Զլ.1, 175, Բրխ., 278-279, Դ5, 102 (արձ. 323՝ Նոռեկավանք):

հթ. 18ա Սուրբ Յուրիկայ տաճարին արձանն այս է.

Ի քահանայապետութեան⁸³⁰ տէր Ստեփաննոսին զշինող⁸³¹ եկեղեցւոյս զտէր Յօհաննէս⁸³² յիշեցէք ի Քրիստոս, նաեւ զծնողսն⁸³³ եւ զեղբարսն իւր: ԶԻԸ. (1289) Թվին⁸³⁴:

Տրապ. Շիխ., 468, Բրխ., 278, Դ5, 102 (արձ. 322՝ Նոռեկավանք):

ձ. 18ա Մեր Քօլատակ գիւղի գերեզմանատան գիրն է.

Ի ՈՂԲ. (1243) Թուին, ողորմութեամբն Աստուծոյ եւ տերանց⁸³⁵ Խաչնոյ Զալալին եւ որդւոյ իւրոյ Աթաբակին, ես՝ տէր Վարդան վարդապետ Հուռասարեցի, պարոնայքն հոգն ինձ տուին, ես գնեցի զԲողին հանդն, զՇեղջատափն, երկրին տնատեղն. տուի վասն հոգւոյ իմոյ վախմ ի սուրբ ուխտիս Գանձասարայ. սորա տուին տարէնը երկու ժամ ի տօնի⁸³⁶ Վարդանանց. ով զհայրենիքս հանէ ի սուրբ ուխտէս, ՅԺԸ. (318) հայրապետաց նզոված լիցի եւ իմ մեղացն պարտական:

Տրապ. Շիխ., 467, Դ5, 24 (արձ. 44՝ Բոլարակ):

Ծնթ. Ս. Բարխուդարյանն այս արձանագրությունը ցի տեսել:

ձա. 18բ Հաւաբուկոյ եկեղեցւոյ գիրն է. Թուին⁸³⁷ ՈԶԲ. (1233)⁸³⁸ էր, յիշխանութեան Հասանայ՝ որդւոյ⁸³⁹ Վախտան-

⁸¹⁸ ՄԿ - չիք

⁸¹⁹ ՄԿ - գիւղ շալէթիս

⁸²⁰ ՄԿ - խլելով կամ ծախել ջանայ... Կայենի առցէ չիք

⁸²¹ ՄԿ - կանկնեցի սուրբ

⁸²² ՄԿ - եկեղեցւոյ

⁸²³ ՄԿ - Թովմասայ

⁸²⁴ ՄԿ - աւր ժամ

⁸²⁵ ՄԿ - պատարագ

⁸²⁶ ՄԿ - ...ն

⁸²⁷ ՄԿ - չիք

⁸²⁸ Դ5 - Յոհաննէս

⁸²⁹ Դ5 - չիք

⁸³⁰ Դ5 - քահանայապետութեան

⁸³¹ Դ5 - զշինող

⁸³² Դ5 - Յոհաննէս

⁸³³ Դ5 - զծնողս

⁸³⁴ Դ5 - Թիւ : ԶԻԸ. (1279)

⁸³⁵ Դ5 - տէրանց

⁸³⁶ Դ5 - տաւնի

⁸³⁷ Դ5 - Թիւն

⁸³⁸ Դ5 - : ՈԺԲ. (1163)

⁸³⁹ Դ5 - որդո

կայ⁸⁴⁰ Եւ ամուսնոյն⁸⁴¹ նորա Մամբանայ, ես՝ Յօհաննէս⁸⁴² քահանայ⁸⁴³ քուէրորդի⁸⁴⁴ տէր Գրիգորի⁸⁴⁵ եւ Գեորգ⁸⁴⁶ եղբօրորդի⁸⁴⁷ եւ այլ միաբանքս շինեցաք սուրբ⁸⁴⁸ եկեղեցիս⁸⁴⁹ ի փրկութիւն հոգւոց մերոց:

Տրատ. Շիւս., 468-469, Բրիւ., 255, Դ5, 33 (արձ. 70՝ Նավապարտկ վանք):

Ծնթ. «Դիվան»-ում արձանագրությունն ավարտվում է «եւ յիշատակ ծնողաց մերոց, որք կարդայք յիշեցէք ի Քրիստոս» փողերով, որը Եսայի կաթողիկոսի փեսայի արարագրության մեջ չի ընդգրկվել:

ձբ. Ես՝ Զաչուր⁸⁵⁰, որդի Աղբակայ⁸⁵¹, կանգնեցի զխաչս ի տապանի հօրն⁸⁵² իմոյ Ամբատայ⁸⁵³: ՈՀԳ. (1224)⁸⁵⁴:

Տրատ. Բրիւ., 255, Դ5, 35 (արձ. 78՝ Նավապարտկ վանք):

Ծնթ. «Դիվան»-ում արձանագրությունն ավարտվում է այսպես. «...ոյք երկրպագէք յաւղայս յիշեցէք»:

ձգ. 18բ Բառուայ ձորոյ եկեղեցւոյ գիրն է.

Ի թուին ՈԼ. (1181)⁸⁵⁵ Եւ յիշխանութեան Ամբատայ⁸⁵⁶, Ես՝ Բարսեղ էրէցս⁸⁵⁷,

⁸⁴⁰ Դ5 - Վախտանգա

⁸⁴¹ Դ5 - ամուսնո

⁸⁴² Դ5 - Յոհան

⁸⁴³ Դ5 - չիք

⁸⁴⁴ Դ5 - քվերորդի

⁸⁴⁵ Դ5 - Գրիգորո

⁸⁴⁶ Դ5 - Գեորգ

⁸⁴⁷ Դ5 - եղբարորդի

⁸⁴⁸ Դ5 - չիք

⁸⁴⁹ Դ5 - զեկեղեցիքս

⁸⁵⁰ Դ5 - Զաչուր

⁸⁵¹ Դ5 - Խաղբակայ

⁸⁵² Դ5 - որդոյ

⁸⁵³ Դ5 - Սմպատա

⁸⁵⁴ Դ5 - նախորդում է բուն վիմագրին՝ Թուականն :ՈՀԳ: (1224) էք

⁸⁵⁵ Դ5 - Ի :ՈԼ: (1181) Թուականութեանս

Հայոց

⁸⁵⁶ Դ5 - Սմպատա

⁸⁵⁷ Դ5 - երեց

Աարգիսս եւ⁸⁵⁸ եղբարքս⁸⁵⁹ մեր ժողովրդովքս շինեցաք զեկեղեցիս, բերաք զջուրս, որք երկիրպագանէք, զմեզ յաղօթս⁸⁶⁰ յիշեցէք⁸⁶¹:

Տրատ. Շիւս., 469, Բրիւ., 254, Դ5, 76 (արձ. 224՝ Պառաւաձոր գիւղապետ):

ձգ. 18բ Ես՝ Խորիշահ, գուստր Վասակայ, ամուսին Զաքարէի, որդի Վախտանկայ, միաբանեցայ սուրբ ուխտիս ՈԼԳ. (1244) թուին, զնեցի զՄատաղիս եւ ընթերցուած եւ տուին սուրբ Գանձասարու եւ միաբանքս տուաք Բ. (2) ժամ ի փոխմանն Աստուածածնի, ով խափանէ, դատի Աստուած:

Ծնթ. Արձանագրությունը փակագծերի մեջ է, վերջում նշված է եկեղեցւոյ. «Առաջաձորու Բաղումանց Աւարարանի գիրն է», այսինքն՝ գործ ունենք ձեռագիր հիշատակարանի հետ:

ձե. 18բ-9ա Տիրարանակերտու եւ Բէշիբլուոյ եկեղեցւոյ գիրն է, որ այժմ ասի Շահ-բուլաղ.

Ես՝ Շահանշահ, որդի Աշոտոյ, կանգնեցի զխաչս հոգւոյ |19ա| իմոյ, որ կարդայք, յաղօթս յիշեցէք: ԶԺԲ. (1263) թուին:

Ծնթ. Արձանագրությունը նախորդ երաւարականների աշխատություններում չգրանցված:

ձգ. 19ա Մեծարանից, այսինքն՝ Յակոբայ վանից գիրն է.

Ի⁸⁶² ՈԿԱ. (1212) թուին⁸⁶³, Ես՝ Խորիշահ, ամուսին Վախթանկայ⁸⁶⁴ տէր Խաչենոյ, գուստր մեծին Աարգսի, քոյր

⁸⁵⁸ Դ5 - եւ այլ

⁸⁵⁹ Դ5 - աշուհէտեւ եւ Մնպատ իրից որդիք

⁸⁶⁰ Դ5 - ի յաղաթս

⁸⁶¹ Դ5 - աշուհէտեւ եւ Աստուած զձեզ

յիշեցէք

⁸⁶² Դ5 - չիք

⁸⁶³ Դ5 - թիւ

⁸⁶⁴ Դ5 - Վախտանգա

*Ջաքարիայ*⁸⁶⁵ եւ *Իվանոյ*, *վերստին*⁸⁶⁶ շինեցի զեկեղեցիս Մեծարանից ի փրկութիւն հոգւոյ իմոյ, ի բարեխօս⁸⁶⁷ զաւակաց իմոց. Ա. (1) Խ. (քառասունք) ժամ ինձ, յիշատակ իմ ծնողացն⁸⁶⁸: *Զվախթանկ*⁸⁶⁹ եւ *զիս յաղօթս*⁸⁷⁰ յիշեցէք:

Տրապ. Շէխ., 468, Զլ.1, 193, Դդ., 143, Դ5, 12 (արձ. 2՝ Մեծիրանից Ս. Հակոբայ վանք):

ձէ. 19ա Թուիս Ող. (1241)⁸⁷¹, ես՝ Դրիգոր, որդի Սմբատայ⁸⁷², միաբանեցայ տանս Մեծարանից⁸⁷³ առաջնորդութեամբ⁸⁷⁴ տէր Սարգսի եւ տէր Վարդանայ, տուի սուրբ նշան, Աւետարան, *Ջալալ Դօլին իշխանութեամբ*: Ող. (1241) թիւն⁸⁷⁵:

Տրապ. Զլ.1, 194, Դդ., 138, Դ5, 13

(արձ. 6՝ Մեծիրանից Ս. Հակոբայ վանք):

Ծնթ. Համեմատությունը «Դիվան»-ի հետ պարզում է, որ Եսայի կաթողիկոսի փերի արտագրությունը թերի է. նվիրաբերությունների շարքում են նաեւ. «:Ա: (1) կիսավար իւր հողով ի Մեղրենիս յիմ հայրենաբաժնէն, իմ հարս Կատարանց հողն», որին հաջորդում են պարտաւորների հարկացման մասն ու նգովքի բանաձեւը. «...իմ հոգոյս Կատարանց: Բ: (20) ժամ Կատարանց: Ող: (1241) թիւն: Դ: (3) սուրբ ժողովոյն նգոված է եւ Յոդայի մասնակից է, զհողն անջար, ով չար առնո՞մեր մեղացն Տէր է»:

ձր. 19ա Կաման Աստուծոյ, ես՝ Պապաբ⁸⁷⁶, որդի⁸⁷⁷ Սարգսի, իշխանութեամբ

*Ջալալ Դօլին*⁸⁷⁸ եւ այլ բան⁸⁷⁹: **ՁԱ. (1252)** թիւն⁸⁸⁰:

Տրապ. Զլ.1, 194-195, Դդ., 136, Դ5, 15

(արձ. 11՝ Մեծիրանից Ս. Հակոբայ վանք):

Ծնթ. Վիմագիրը «Դիվան»-ում ամբողջական է: Տարրի արտագրության մեջ բացակայում են միաբանելու, պարտագների հարկացման ու նգովքի հարկաձեւերը. «...միաբանեցար Սուրբ Նշանիս ընծայիւք... Կտր Վարդան եւ միաբանես: Ժ: (10) ժամ Կատարանց մերձ մեծի :Ե: (5) շաբաթի, ով խափանէ, դարի Աստուծոյ»:

ձթ. 19ա Թուիս⁸⁸¹ **Ձ. (1251):** *Ջալալին հրամանաւն, ես՝ Վահրամ*⁸⁸², *Հասան, որդիք Սմբատայ*⁸⁸³, *տուաբ*⁸⁸⁴ *զծովատեղին հողն մեր հօր*⁸⁸⁵ *հոգւոյն*:

Տրապ. Զլ.1, 194, Դդ., 142-143, Դ5, 14

(արձ. 10՝ Մեծիրանից Ս. Հակոբայ վանք):

Ծնթ. «Դիվան»-ում բնագիրն ամբողջական է, այսպէս է շարունակվում. «...ի Մեծիրենց աթոռս Կտր Վարդան, միաբանես Կատարանց: Գ: (3) ժամ Վարդէվաթին, :Ա: (1) Հասանա, :Ա: (1) Սնակար, :Ա: (1) Թ-ամարի: Ով զհողն հանէ ի Կատարանց, զԿատարանց խափանէ, :ՅԺԸ: (318) հայրապետացն նգոված»:

դ. 19աբ Թագաւոր Ջալալ⁸⁸⁶ *Դօլին*⁸⁸⁷ *հրամանովն, ես՝ Սմբատ*⁸⁸⁸, *19բ՝ որդի Հէճբին*⁸⁸⁹:

Տրապ. Զլ.1, 195, Դդ., 135, Դ5, 15

(արձ. 12՝ Մեծիրանից Ս. Հակոբայ վանք):

Ծնթ. Իրականում արձանագրությունը բնույթով նվիրաբերական է՝ բաղկացած 10 պողից: Եսայի կաթողիկոսի փերի ընդօրինակողը փակագծերի մեջ նշել է՝ «...եւ այլ բան

⁸⁶⁵ Դ5 - *Ջաքարի*

⁸⁶⁶ Դ5 - *վերստին*

⁸⁶⁷ Դ5 - *բարեխօս*

⁸⁶⁸ Դ5 - *ծնողացն*

⁸⁶⁹ Դ5 - *զվախթանկ*

⁸⁷⁰ Դ5 - *յաղաթս*

⁸⁷¹ Դ5 - *չիք*

⁸⁷² Դ5 - *Սմբատ*

⁸⁷³ Դ5 - *Մեծարանց*

⁸⁷⁴ Դ5 - *առաջնորդութեանս*

⁸⁷⁵ Դ5 - *թիւն: Ող: (1241)*

⁸⁷⁶ Դ5 - *Ուրան ու Պապաբ*

⁸⁷⁷ Դ5 - *որդիք*

⁸⁷⁸ Դ5 - *Դօլին*

⁸⁷⁹ Դ5 - *չիք*

⁸⁸⁰ Դ5 - *թիւն : ՁԱ: (1252)*

⁸⁸¹ Դ5 - *թիւն*

⁸⁸² Դ5 - *Վահրամ*

⁸⁸³ Դ5 - *Սմբատ*

⁸⁸⁴ Դ5 - *տուաբ*

⁸⁸⁵ Դ5 - *հօր*

⁸⁸⁶ Դ5 - *Ջալալայ*

⁸⁸⁷ Դ5 - *Դօլին*

⁸⁸⁸ Դ5 - *Սմբատ*

⁸⁸⁹ Դ5 - *Հէճբին*

անկարողալի եւ եղծեալ», ինչից ենթադրելի է, որ Աղվանքի կաթողիկոսը չի կարողացել վիճաբան շարունակությունը: «Դիւան»-ում արձանագրությունը փորձ է արվել ամբողջացնել. «...քվի էգալրեղ Գրիգորոյ նա, ի քարումն :Դ: (4) ժամ իր եր Զայրնութեանն, :Բ: (2) ինձ, :Բ: (2) Թամա-րին: Ով որ ժամն խափանէ կամ զքեղն Գրիգորոյ, կամ յիւր յագրեանէ դարապարտելէն :Գ: (3) սուրբ ժողովոյն նգոված է մեռելաք ու կենդանաք, երբ... յիշաբան կարէ, ով գեգին... հանէ :ՅԺԸ: (318) հայրապետաց նգոված է»:

ղա. 19բ եւ՝ Զաքարէ, որդի Վախթանկայ⁸⁹⁰ տեառն խաչենու⁸⁹¹ եւ ամուսին իմ Արզուխաթուն⁸⁹², տուաք⁸⁹³ ի տանն Մեծարանից⁸⁹⁴ (այսինչ երկիրն) յիշատակ⁸⁹⁵ ինձ եւ ամուսնոյն իմոյ Արզուխաթունին:

Տրապ. Ջլ.1, 195, Դդ., 136, Դ5, 20

(արձ. 29՝ Մեծիրանից Ս. Նակոբայ վանք):

Ծնթ. Եսայի կաթողիկոսի քերթի արարագրության մեջ այս վիճաբանությունը թերի է ու աղավաղված: Նման ձեռով է հրապարակել նաև Ս. Զալալյանը, որը, հավանաբար, օգտվել է Եսայի կաթողիկոսի քերթից: Ս. Բարխուդարյանն այն չի քերթել եւ «Դիվան»-ում հրապարակել է ըստ Խ. Դադայանի ընդօրինակման. «Ես՝ Զաքարէ, որդի Վախթանգա, քեռան խաչին, քվի գենձորիս կոռ երկիրն ի քունս Մեծարեանց, քեր Սարգիս եր մեզ :Ժ: (10) ար ժամ ի քարում, :Ե: (5) ինձ, :Ե: (5) ամուսնոյ իմոյ Արզուխաթունին, սրբոյ խաչի քունի, որ գծամն խափանէ կամ զկոռ երկիրն ի Սուրբ Նշանէս հանէ :ՅԺԸ: (318) հայրապետացն նգոված է, եւ մեր մեղացս պարտական է. կարարիչ գրոյս արհնամ է»:

ղբ. 19ա Թուին ԶԺԴ. (1265)⁸⁹⁶: Կաման ամենակալին Աստուծոյ, ես՝ Ու-

զուք⁸⁹⁷, աղախին⁸⁹⁸ Քրիստոսի, ամուսին Հասանայ, դուստր մեծի իշխանի էլիկումին⁸⁹⁹:

Տրապ. Դդ., 140, Դ5, 16

(արձ. 14՝ Մեծիրանից Ս. Նակոբայ վանք):

Ծնթ. Բնությունը դարձյալ նվիրաբանական արձանագրությունը թերի է ընդօրինակված. «Դիվան»-ում այն ամբողջական է. «...պարոն մարն Թամթի, միաբանեցա քանս Մեծիրանց ընձախք քեր Վարդան, միաբանքս :Գ: (3) ար ժամ քվին Զայրնութեան Տեառն մերոյ Զրիստոսի, որչափ եւ կենդանի եմ իմ մարն առնեն եւ յեր իմ անցման ինձ առնեն, որ գծամն խափանէ :ՅԺԸ: (318) հայրապետացն նգոված է, կամ զմեղերկի ի Սուրբ Նշանէս հանէ, որ գենց...» (չարունակված):

ղգ. 19բ Կաման Աստուծոյ, ես՝ տէր Յովհաննէս⁹⁰⁰ կաթուղիկոս, որդի Զալալին մեծի իշխանի, կանգնեցի գխաչս ի փրկութիւն հոգւոյ իմոյ, որք երկրպագէք, յաղօթն⁹⁰¹ յիշեցէք:

Տրապ. Ջլ.1, 194, Դդ., 138, Դ5, 18

(արձ. 20՝ Մեծիրանից Ս. Նակոբայ վանք):

ղդ. 19բ Այս է հանգիստ տէր Յօհաննէս⁹⁰² կաթուղիկոսին Աղուանից⁹⁰³: Թին ԶԺԹ. (1470):

Տրապ. Բրխ., 249, Դդ., 139, Դ5, 17

(արձ. 19՝ Մեծիրանից Ս. Նակոբայ վանք):

ղե. 19բ Վաճառին եկեղեցւոյն գիրն է. Շնորհին Աստուծոյ, ես՝ Հասան, որդի Վախթանկայ⁹⁰⁴ եւ Խորիշահի, տէր խաչենու, շինեցի զսուրբ⁹⁰⁵ եկեղեցիս. յորժամ յայտնեցաւ մասունք⁹⁰⁶ սուրբ

⁸⁹⁰ Դ5 - Վախտանգա

⁸⁹¹ Դ5 - Խաչինո

⁸⁹² Դ5 - չիք

⁸⁹³ Դ5 - ավի

⁸⁹⁴ Դ5 - ի տունս Մեծարեանց

⁸⁹⁵ Դ5 - չիք

⁸⁹⁶ Դ5 - Թվին :ԶԺԴ: (1264)

⁸⁹⁷ Դ5 - Ուզուքան

⁸⁹⁸ Դ5 - անարժան աղախին

⁸⁹⁹ Դ5 - էլիկումին

⁹⁰⁰ Դ5 - Յօհաննէս

⁹⁰¹ Դ5 - աղաթն

⁹⁰² Դ5 - Ովհանէս

⁹⁰³ Դ5 - Աղվանից

⁹⁰⁴ Դ5 - Վախթանգա

⁹⁰⁵ Դ5 - չիք

⁹⁰⁶ Դ5 - նշխարք

Ստեփաննոսի ի սոյն տեղւոջս⁹⁰⁷ ի թուին ՈՂԸ. (1229): Սահմանեցի⁹⁰⁸ ի սպասաւորացն զժամ⁹⁰⁹ Զատիկին⁹¹⁰ վասն ինձ եւ վասն հօրն իմոյ⁹¹¹:

Նրսար. Շնիս., 467, Բրիս., 256, Դ5, 78-9 (արձ. 235՝ Վաճառի Ս. Սյրեփանոս):

Ծնթ. Գրված է սեւ ներկով՝ երկայուն: Ս. Բարխուդարյանը նշում է, որ նախորդ հրապարակիչներն ունեն միայն առաջին սյունակը: «Դիվան»-ում գիրն ամբողջական է. «...զաւագ Զարիկն զժամն զամենայն եկեղեցիքս մինչեւ նոր կիրակէն անխափան, յամենայն սպասիւք զարդարեցի գեկեղեցիս սրբութեամբ եւ գրեմաւք եւ կացուցի ամենայն փարթամութեամբ: Եթէ որ անսխլոյթ առնէ... դարի ի Տեառնէ»:

զզ. 20ա Վաճառու, այսինքն՝ Բազարքեանդու կամ Ծմակահոդու փոքր եկեղեցւոյ գիրն է.

ես՝ Մամբան թազուհի⁹¹², ամուսին Զալալ Դօլին⁹¹³ եւ թոռն Բազուց⁹¹⁴ թագաւորին, այսինքն⁹¹⁵ Սիւնեաց⁹¹⁶, շինեցի եկեղեցիքս⁹¹⁷ եւ տուի⁹¹⁸ ընծայ⁹¹⁹ Ալնծայ⁹²⁰ հողն⁹²¹ զիմ հողւոյ⁹²²: Սպասաւորքս հինգ պատարագ առնեն ինձ եւ Ծննդեան ութ աւուրքն իմ ծնողացն առնեն⁹²³. մինչ⁹²⁴ մեռանիմ ինձ. ով որ որ դտուածս հանէ կամ զժամս խափանէ,

դատի յԱստուծոյ եւ ի սրբոց: Թուին Զ. (եօթն հարիւր) (1251):

Նրսար. Շնիս., 468, Բրիս., 256, Դ5, 80 (արձ. 239՝ Վաճառ գիւղարեղ):

Բ. 17ա [Պատճէնք յիշատակարանաց Աւետարանաց, Յայսմաւորաց]

զէ. 17ա Դումայ Աւետարանին գրեալ կայ.

Հրամանաւ Առաքել կաթուղիկոսին յաթոռն Զալեթու ի թուին Հայոց ԶԻԸ. (1479), յաւարտն ԶԾԳ. (1504) թուին: Տէր Փրիլպպոս կաթուղիկոս, որ զԱւետարանս կրկին էառ ի ալլազգեաց ի ՌժԲ. (1563) թուին: Տէր Փրիլպպոս արհի եպիսկոպոս թուին ՌԽ. (1591) պատուել տուող սուրբ Աւետարանիս. հայրն ներսէս, մայրն Շաքար, գրող սուրբ Աւետարանիս Ստեփաննոս եպիսկոպոս Առնշեցի:

զը. 17ա Դարձեալ Յայսմաւորքն երից Մանկանց կայ.

Ի թուականիս Հայոց ՌԸ. (1559), ի կաթուղիկոսութեան տեառն Գրիգորիսի. եղծեալ զանուն սորին եւ Յոհաննէս կաթուղիկոս գրեալ:

զթ. 17ա Դարձեալ երից Մանկանց մագաղաթ Աւետարանումն.

Ի ՌԴ. (1555) թուին Սարգիս կաթուղիկոսն վախճանեալ ի մեհեկի ժԹ. (19), օրն Ե. (5) շաբաթ, գրեալ վկայութեամբ Սիմէօն կաթուղիկոսի, ի ՌԼԶ. (1587) թուիս Հայոց:

⁹⁰⁷ Դ5 - տեղոջ

⁹⁰⁸ Դ5 - խնդրեցի

⁹⁰⁹ Դ5 - զաւագ

⁹¹⁰ Դ5 - Զատիկին զժամն

⁹¹¹ Դ5 - վասն ինձ եւ վասն հօրն իմոյ՝ չիք

⁹¹² Դ5 - չիք

⁹¹³ Դ5 - Դաւիթ

⁹¹⁴ Դ5 - Բազադ

⁹¹⁵ Դ5 - չիք

⁹¹⁶ Դ5 - չիք

⁹¹⁷ Դ5 - զեկեղեցիս

⁹¹⁸ Դ5 - տվի

⁹¹⁹ Դ5 - չիք

⁹²⁰ Դ5 - Ալծո

⁹²¹ Դ5 - այնուհետեւ՝ եւ այգի

⁹²² Դ5 - այգոյն

⁹²³ Դ5 - ինձ եւ Ծննդեան... առնեն՝ չիք

⁹²⁴ Դ5 - ինչ

РЕЗЮМЕ

В деле сбора лапидарных надписей огромен вклад католикоса области Агванк - Есаи Гасан-Джалаляна (1701-1728). Историографическое наследие католикоса включает материалы по эпиграфике Хачена, написанные в 1718 году и, к сожалению, до нас не дошедшие. В собрании Матенадарана имени Месропа Маштоца хранятся три поздние копии упомянутого эпиграфического сборника (N 4537, 7821, 9923). Объектом нашего рассмотрения является хронологически первая из них, рукопись N 7821. Данная рукопись была написана в монастыре Гандзасар, рукой родственника Есаи - митрополита Арцаха в 1830-1854 гг., сына князя области Хачен азарапета Даниэля - архиепископа Багдасара Гасан-Джалаляна. В рукописи собраны 102 надписи, 3 из которых являются памятными записями о создании рукописей, 2 представляют собой документы-указы, а 92 являются текстами лапидарных надписей, скопированных в Гандзасаре, Дадиванке, Хатраванке и других прославленных монастырях и церквях.

При сравнении с имеющимися изданиями становится ясно, что копии Есаи Гасан-Джалаляна хоть и далеки от современных требований, применяемых в эпиграфике, тем не менее, для своего времени и даже сегодня, в особенности для понимания истории Арцаха, представляют собой незаменимые первоисточники. Целью настоящего сообщения является введение в научный оборот сравнительного текста рукописи N 7821 из собрания Матенадарана, что позволяет также подчеркнуть ценность эпиграфического наследия Есаи Гасан-Джалаляна.

SUMMARY

Catholicos of Aghvanq Esayi Hasan-Jalalyan had his undeniable merit in the completion of Armenian epigraphy. He has herited a significant collection, which contains the inscriptions of region of Khachen. It was written in 1718, which, unfortunately, has not survived nowadays. In the collection of Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts "Matenadaran" 3 imitations of this collection (№ 4537, 7821, 9923) are preserved. The first is manuscript № 7821, written in monastery of Gandzasar, in 1809, by kinsman of Esayi, metropolit of Arcakh in 1830-1854, prince of Khachen Daniel Major's son Baghdasar archbishop Hasan-Jalalyan. In the manuscript are included 102 writings, 3 of which are references of writing, 5 - references from several manuscripts, 2 - document-permits and 92 - epigraphic inscriptions from Gandzasar, Dadivanq, Khatravanq and other important monasteries and churches of Armenia.

The proportional exam of inscriptions with available publications displays the notes of Esayi Hasan-Jalalyan although they are far from requirements of modern epigraphy; however, they are irreparable sources, especially for the history of Arcakh. Throughout of this transmission the proportional text of manuscript № 7821 of Matenadaran is put into scientific circulation. The epigraphical activity of Esayi Hasan-Jalalyan is also appreciated on the basis of the manuscript.